

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 67

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2015

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
(протокол № 3 від 31 березня 2015 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю.С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І.О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В.І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О.Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В.Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О.В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г.В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ);
Горбатенко В.П. – доктор політичних наук; **Денисов В.Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О.О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А.А.** – доктор політичних наук; **Костенко О.М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О.В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П.Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л.І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н.Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В.П.** – кандидат юридичних наук; **Онїщенко І.Г.** – доктор політичних наук; **Онїщенко Н.М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н.М.** – доктор юридичних наук; **Прилуцький С.В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В.Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипник О.В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г.П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І.Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н.М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л.Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О.І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 **Держава і право** : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 67 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2015. – 208 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

ISSN 1563-3349

© Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України, 2015
© Видавництво «Юридична думка», 2015

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.1

В. М. ТИМАШОВА

МЕТОДОЛОГІЯ ПОНЯТІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СФЕРИ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ЯК ПІЗНАВАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА

Аналізуються структурно-функціональний, історико-логічний і синергетичний підходи у дослідженні політичної сфери. Подаються класичні підходи та їх місце у вивченні політичної сфери. Наголошується на синергетичному підході, зокрема, неможливості досліджувати сучасні явища та процеси методами, які втратили свою актуальність у постмодерному світі. В основі синергетичного бачення при дослідженні політичної сфери – принципи системності, саморозвитку, самоорганізації, системної рівноваги та самодетермінації.

Ключові слова: політична сфера, методологія, підходи, історіологічний метод, синергетика, прогнозування.

Тимашова В.М. Методология понятийной интерпретации сферы политической жизни как познавательного феномена

Анализируются структурно-функциональный, историко-логический и синергетический подходы с точки зрения их применения при исследовании политической сферы. Рассматриваются классические подходы и их место в изучении политической сферы. Выделяется синергетический подход в аспекте невозможности исследовать современные явления и процессы методами, которые потеряли свою актуальность в постмодерном мире. В основу синергетического видения политической сферы закладываются принципы системности, саморазвития, самоорганизации, системного равновесия и самодетерминации.

Ключевые слова: политическая сфера, методология, подходы, историологический метод, синергетика, прогнозирование.

© ТИМАШОВА Вікторія Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу Національного авіаційного університету

Timashova Victoria. Methodology of conceptual interpretation of the scope of political life as a cognitive phenomenon

Analyzes the structural-functional, sphere, historiological and synergistic approaches in terms of their application in the study of political sphere. Consider the classical approaches and their place in the study of political sphere. Provided synergetic approach in terms of inability to investigate the phenomena and processes of modern methods, which have lost their relevance in the world in stmodernom. The basis of synergetic view of the political sphere, are laying the principles of systematic, selfdevelopment, selforganization, the system of balance and selfdetermination.

Key words: *political scope, methodology, approaches historiological method, synergy, forecasting.*

Сьогодні існують вагомі докази на користь використання в політологічних дослідженнях деяких методів природничих наук, що, викликано насамперед: 1) надшвидким зростанням темпів розвитку соціальних, економічних, політичних тощо процесів, а також різноманіттям форм їх прояву; 2) глобалізаційними процесами, які затягують у свою орбіту всі сфери суспільного життя, якісно змінюючи наповнення політичних процесів, особливо в транзитних країнах; 3) неможливістю пояснення нестабільності політичних систем і криз, які цю нестабільність викликають, класичними системними моделями.

Що стосується нинішнього стану України, то необхідність розгляду теоретико-методологічного інструментарію вивчення політичної сфери зумовлена низкою причин, які детермінуються станом громадянського суспільства в Україні, що виявляється в активному включенні громадян у політичну дільність, зростанні активності політичних сил і процесів інституалізації, політичної правосвідомості та політичної культури, бурхливому розвитку технічних засобів комунікації і масової інформації, спонукаючи до пошуку нових шляхів осмислення цих чинників у політичній сфері.

Для вивчення політичної сфери суспільного життя розглянемо методологічний арсенал політолого-соціологічних методів, а саме: структурно-функціональний (Т. Парсонс, 1977), історіологічний (І. М. Варзар, 1988), сферно-соціоутворюючий (Л. М. Семашко, 1992), синергетичний (Г. Хакен, 70-ті роки ХХ ст.), політико-прогностичний (О. С. Панарін, 2000).

Невід'ємною методологічною складовою сучасних теорій політичних змін і розвитку є концепція видатного американського дослідника Т. Парсонса. Учений, розглядаючи синтез трьох наукових напрямів (британську соціальну антропологію Б. Малінов-

ського й А. Р. Редкліфа-Брауна, соціологію Е. Дюркгейма і теорію дії М. Вебера), а також дотримуючись концепції загальної теорії систем австрійського дослідника Л. фон Берталанфі та кібернетичної теорії інформації американського вченого Н. Вінера, розробив функціональну теорію систем¹.

На його думку, соціальні системи – це системи, які утворюються станами і процесами соціальної взаємодії між діючими суб'єктами. Соціальні системи є «відкритими» системами, що перебувають у стані постійного взаємообміну на входах і виходах до навколишнього середовища. Крім того, вони диференційовані на різноманітні підсистеми, які також постійно залучені до процесу взаємообміну. Згідно з підходом Парсонса, суспільство треба розглядати саме як складну соціальну систему, що складається з відносно автономних частин (підсистем, які так само є системами). Причому він наполягав на важливості розрізнення між структурними та функціональними категоріями: перші дають змогу зрозуміти суспільство в його статичному, рівноважному стані, другі розглядають суспільство з погляду динаміки, зміни. Як основні структурні категорії (тобто такі, що допомагають проаналізувати структуру соціальної системи) вчений виокремив: 1) систему цінностей; 2) інституціоналізовані норми поведінки; 3) соціальні спільноти (або колективи) і 4) ролі, під якими розумів регульовані комплекси поведінки кожного члена суспільства².

Отже, в концепції Парсонса суспільство – це соціальна система, система взаємодій, усталений комплекс мотивованої людської поведінки. У теоретичній схемі Парсонса людина як особистість і фізіологічний організм виведена за межі системи й визначається як найважливіший елемент навколишнього середовища. З цього випливає таке: коли ми розглядаємо соціальну, політичну чи іншу систему, йдеться не про всю різноманітність дій конкретних людей у той чи інший історичний час, а лише про ті з них, що відтворюють стійкі структурні зв'язки та відносини. Відповідно, соціальну структуру формує система соціальних відносин людей, які діють, виконуючи певні соціальні ролі стосовно один одного. Соціальну систему, за Парсонсом, відтак утворює інституціоналізований набір ролей, або, іншими словами, стійкі моделі взаємодії. Отже, роль є елементарною часткою соціальних відносин, з допомогою яких людина входить до різного типу систем, у тому числі й політичної.

Будь-яке соціально-політичне, економічне, культурне явище може бути описано як певна система соціальної дії (у нашому

випадку – це політична сфера суспільного життя). Таку систему завжди можна членувати на частини або менші підсистеми. Якщо це ділення продовжувати достатньо довго, то врешті-решт можна отримати те, що називається елементарною дією, тобто найменшу одиницю системи, яка має сенс у рамках конкретної системи дій. Ця одиниця, в парсоновському розумінні, виявляється складовою з елементів дій. У повному вигляді одиниця включає в себе певне число конкретних елементів, таких, як конкретна мета, конкретні умови, конкретні засоби, одна або кілька норм, які керують вибором засобів для досягнення мети. На нашу думку, в руслі цієї теорії найменшою одиницею системи політичної сфери життя суспільства, на якій акцентується Т. Парсонс, є політичні відносини, які мають і мету, і засоби для досягнення цілі, і відбуваються або реалізуються в конкретних умовах.

При цьому беремо до уваги думку українського дослідника І. М. Варзара, який вважає, що парні поняття політична сфера і політична система мають однакову будову (архітекtonіку) і складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, – іншими словами, – ідеологію³. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів та провідної ролі в їхньому середовищі інститутів й утворюються різні політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові тощо. Отже, формування, функціонування, розвиток і, врешті-решт, загибель або перехід політичних систем забезпечує тріада взаємопов'язаних елементів: політичних відносин, політичних інститутів і політичної ідеології.

Л. М. Семашко у сферному підході, безумовно, опирався на системний метод Т. Парсонса. Він виходив з того, що сфери буття – це матерія (речовина і поле), організація (зв'язок, порядок), інформація (дух), буття, життєдіяльність (цілісність, ціле), які не залежать одна від одної, не породжують одна одну, не мають категорії первинності та вторинності стосовно одна одної. Але вони не існують одна без одної, оскільки взаємодіючи, змінюють, проникають, входять одна до одної, формуючи нерозривну систему взаємовключення. При цьому гегелівський метод історичної діалектики у цій системі сферного плюралізму стає сферною плюралістичною діалектикою, який має якісно нові особливості, а саме: 1) у сферній чотиривимірній діалектиці відношення між протилежностями не

одне і те ж (лінійне), а різні, пов'язані між собою та взаємообумовлені; 2) закон переходу кількості в якість має місце тільки всередині сфер; 3) закон сферної цілісності, який передбачає розглядати будь-яке явище буття як підпорядковане всім законам діалектики взаємовключення сфер буття (так званий закон сферних тетрад В. С. Іванова); 4) сферна діалектика у вигляді діалектичних моделей є пізнавальним інструментом, який можна використовувати в інших галузях знання; 5) цілісна система сферних компонентів – це джерело саморозвитку всього суцього – від атома до людини і суспільства. І, найголовніше, – система діалектичних протиріч сфер є вічним джерелом саморозвитку, руху будь-якого суспільства, соціальної системи від людини, сім'ї, суспільства, країни, людства загалом⁴.

Що стосується історіологічного методу, то поняття «історіологія» запроваджено російським ученим М. І. Карєєвим (1915). Лексично воно є двоскладовим словом, що синтезує сенс двох методологічних принципів, – історичного та логічного, – в аналізі якогось феномену реальності (в даному випадку – політичної сфери). Історичне – перший компонент – несе в собі такі змістові нюанси, як «фактично здійснене», «те, що справді відбулося» «правильно відображено», «справжній процес розвитку» і т. ін. Другий компонент – логічне – фіксує такі відтінки: «має бути (мало відбутися) саме так», «законоподібний процес розвитку», «обов'язково має (повинно було) відбутися», «певний детермінізм у процесі розвитку» і т. ін.⁵

Історичне переважно акцентує на стадійності будь-яких соціополітичних феноменів (у тому числі й стосовно політичної сфери), а саме виникнення, становлення, цілісність, розвиток на власних засадах, при цьому невпинно перебуваючи в русі, процесі, дії, які призводять до змін, але при цьому їм властиві внутрішні закономірності буття. А логічне, в основному, має на увазі теоретичне відтворення у мисленні політичних процесів, які постійно відбуваються в політичній сфері, відображення феномену політичної сфери як цілісної реальності, яка позбавлена випадкового і привнесеного. Така сполука цих самостійних слів має на меті «домалювати», домислити події, факти, процеси, які відбуваються, і зміст яких є найчастіше наполовину правдоподібним, з допомогою логічного відворення цих процесів. Це можна проілюструвати на яскравому прикладі. В Японії, у м. Кіото, існує дивовижний сад під назвою «Рьонцзи» з розкиданих начебто хаотично п'ятнадцяти каменів, але

при цьому з-будь-якої точки видно тільки 14 каменів, а щоб побачити 15-й, – треба піднятися на висоту (абстрагуватися), і тільки тоді можна побачити той крок ланцюжка, який завершить ціле.

... я всматриваюсь в сад,
 меняю место,
 ловлю ответ за хвост,
 что тихо ускользнет,
 песочных линий рябь
 не шелохнется, –
 а суть
 прямой спиной уйдет,
 оставив послевкусие
 граната...
 пятнадцатого камня
 лишь тень мелькнет
 за поворотом...⁶

У фундаменті історіологічного методу, понятійно сформульованого українським вченим, академіком І. М. Варзаром у 80-х роках минулого століття, закладено такі принципи-позиції. Коли йдеться про наріжні засади будь-якого соціально-політичного феномену (політичної сфери), то потрібна відповідь на три запитання: 1) як побудований цей феномен (його архітектоніка); 2) яким є внутрішній механізм саморозвитку досліджуваного феномену; 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного феномену з іншими явищами і процесами навколишнього середовища⁷.

Синергетика як наука оформилася в 70-і рр. ХХ ст., її засновником вважають німецького фізика Г. Хакена. На його думку, синергетика – це наука про самоорганізацію, теорія «сумісної дії багатьох підсистем, в результаті якої на макроскопічному рівні виникає (нова) структура і відповідне функціонування»⁸. Термін «синергетика» перекладеться з грецької як «взаємодія», «спільні дії». Разом із теорією Хакена існують й інші концептуальні розробки науки про самоорганізацію, зокрема, теорія дисипативних структур бельгійського ученого російського походження Й. Пригожина і теорія динамічного хаосу американського дослідника М. Фейгенбаума. Важливе значення має ряд статей і монографій, у рамках яких наводяться принципи застосування синергетичної методології стосовно інших гуманітарних наук. Серед них роботи таких українських і російських авторів, як Л. Д. Бевзенко, Л. В. Бойко-Бойчук, І. С. Добронравова, В. С. Лутай, О. М. Князева, С. П. Курдюмов, В. С. Стюпін та ін.⁹

Політична сфера є складовою соціальної надсфери, а тому вона має деякі риси соціальних систем. По-перше, це поєднання самоорганізаційних і організаційних начал у просторі політичної системи, яке є структурованим уособленням політичної сфери, і яка, як і політична сфера, складається з трьох обов'язкових елементів (політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології). Г. І. Рузавін із цього приводу пише: «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, насамперед, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, які обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного, складає основу розвитку соціальних систем»¹⁰.

Зазначимо фактори, які дозволяють застосувати понятійний потенціал синергетики до політичної сфери: 1) значний організаційний потенціал політичної сфери, який дозволяє найбільше (порівняно з іншими сферами), реалізувати функцію досягнення цілей, оскільки в основі політичних процесів закладений феномен політичної сфери – влада; 2) перебуваючи під впливом різних зовнішніх і внутрішніх подразників, що провокують зміни політичної сфери в часі, вона має відкритий (здебільшого) і динамічний характер. Характеристика політичної системи в якості динамічного утворення у просторі політичної сфери передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі; 3) політична сфера є нелінійною системою, тобто такою, яка має стійкі й нестійкі стаціонарні стани. Це створює феномен складної і різноманітної поведінки, що не вкладається в єдину теоретичну схему і, можливо, непередбачуваної в певні періоди часу¹¹.

Російський науковець О. С. Панарін (народився у м. Горлівка Донецької області) у своїй книзі «Глобальное политическое прогнозирование» (2000) ставив запитання щодо ролі політичної складової глобального прогнозування, а саме: чи справді час соціальної історії людства – це, насамперед, політична категорія і, отже, саме політична творчість народжує нове майбутнє, задаючи програму всім іншим вимірам нашого буття? І сам відповідає на це запитання: «... синтетичний підхід до глобального прогнозування забезпечує саме політична наука. Це не тільки відповідає науковим уявленням про людину як істоту політичну, а й самій суті політики як сфері, де приймаються найважливіші рішення щодо проблем суспільного

буття. Жодна сфера не може зрівнятися з політикою за охопленням, глибиною та силою свого впливу на людське існування. Ось чому, прогнозуючи політичну еволюцію суспільства, формування нових політичних інститутів і технологій, ми дійсно відкриваємо загальну картину людського майбутнього». У цій же книзі Панарін формулює основні методологічні презумпції глобального політичного прогнозування: 1) принцип невизначеності майбутнього, який відповідає новій науковій картині постмодерного світу, пов'язаною з критикою класичного детермінізму і відкриттям стохастичних процесів; 2) поняття біфуркації (поліфуркації) – роздвоєння течії тих чи інших процесів (множинність вибору шляхів перебігу процесу), що досягли певної критичної величини, після якої однозначна залежність між минулим і майбутнім станами системи втрачається; 3) принцип дискретності простору-часу, що означає, що в точках біфуркації (поліфуркації) утворюються передумови якісно нових станів, які дають якісно інше майбутнє¹².

Отже, аналізуючи методологічні підходи до дослідження поняття політичної сфери, можна дійти таких висновків.

По-перше, методологія вивчення й дослідження політичної сфери є творчим синтезом багатьох наукових підходів, що яскраво свідчить про пізнавальний феномен цього теоретичного конструкту.

По-друге, нелінійне мислення незворотно стало характерною відмінною рисою методології історії, оперуючи такими продуктивними категоріями, як «стійкість і нестійкість», «рівноважність», «біфуркація» і т. ін.

По-третє, бачення політичної сфери суспільного життя з точки зору синергетики поглиблює і методологію футурологічних досліджень. Прямолінійна екстраполяція тих чи інших часткових короткочасних тенденцій, на яких здебільшого будувалися прогнози і проекти політичної й соціальної перебудови, поступається місце конструктивістським моделям, тобто майбутнє розглядається як обшир можливостей, а сьогодення – як напружений і відповідальний процес вибору.

1. *Шипунов Г.* Особливості концептуалізації соціальної еволюції в теоретичному підході Толкотта Парсонса / Шипунов Г. // *Методологія політичної науки* : матеріали Всеукр. наук. конф. Перші методологічні читання / укл.: Денисенко В. М., Угрин Л. Я. – Львів : ЛНУ, 2013. – С. 59. 2. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Парсонс Т.; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 17-22. 3. *Варзар І. М.* Політична етнологія. Пропедевтичний курс : підручник /

Варзар І. М. – К. : Персонал, 2011. – С. 100-101. **4.** Семашко Л. М. Сферный подход / Семашко Л. М. – СПб. : Нотабене, 1992. – 368 с. **5.** Варзар І. М. Цит. праця. – С. 152. **6.** Тимашова В. М. Бритва Оккама : стихи / Тимашова В.М. – К. : «МП Леся», 2012. – 124. – С. 68. **7.** Варзар І. М. Цит. праця. – С. 229. **8.** Хакен Г. Синергетика / Хакен Г. – М.: Мир, 1980. – С. 7. **9.** Максимова О. М. Використання синергетики для дослідження політичних систем / О.М. Максимова // Вісник СевНТУ. Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – Вип. 100. – С. 45. **10.** Рузавин Г. И. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – № 8. – С. 63. **11.** Митина О. В. Синергетическая модель политического сознания / О. В. Митина, В. Ф. Петренко ; ред. И. Н. Трофимова, В. Г. Буданов // Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы. – М., 1999. – Вып. 1. – С. 338. **12.** Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование : учебник для студентов ВУЗов / Панарин А.С. – М. : Алгоритм, 2000. – 348 с.

Timashova Victoria. Methodology of conceptual interpretation of the scope of political life as a cognitive phenomenon

The need to consider the theoretical and methodological study tools political sphere Ukraine is due to several reasons, which are determined by the state of civil society in Ukraine, manifested in the active involvement of citizens in political activity, increased activity of political forces and processes of institutionalization, political awareness and political culture, the rapid development of technical communications and media, prompting the search for new ways of understanding these factors in the political sphere.

In the article the methodological arsenal political and sociological methods, namely structural and functional (T. Parsons, 1977), historical and logic (I. Varzar, 1988), synergy (H. Haken, 70 years of the twentieth century.) political and prognostic (O. Panarin, 2000).

According to Parsons, any socio-political, economic, cultural phenomenon can be described as a system of social action (in this case – a political sphere of public life). Such a system can always divide into parts or smaller subsystems. If this division to continue long enough, then eventually you can get what is called an elementary action, that is, the smallest unit of a system that makes sense within a particular system action. This unit appears part of the elements of action. The full form of unit includes a number of specific elements, such as a specific goal, specific conditions specific means one or more rules that govern the choice of means to an end. In our opinion, in line with this theory, the smallest unit of the system of political aspects of society, which is accentuated by T. Parsons, is political relationships that have a purpose and the means to achieve goals, and occur or be realized in a specific context.

L. Semashko in sphere approach, of course, opposed to systematic method T. Parsons. The main conclusion of his sphere concept – a system of dialectical contradictions fields are eternal source of self-movement of any society, the social system of individual, family, society, country, humanity as a whole.

In the basement oh historical and logical method conceptually formulated Ukrainian scientist, academician I. Varzar in the 80s of last century, such principles laid item. When it comes to the principles of the cornerstones of any socio-political phenomenon (political sphere), you need to answer three questions: 1) how to built

this phenomenon (the ordinance); 2) what is the internal mechanism of self-studied phenomenon; 3) what is the system of relationships studied phenomenon with other phenomena and processes of the environment.

Note factors that allow applying conceptual synergy potential political sphere: 1) significant organizational potential political sphere, which allows most (compared to other areas), to realize the objectives of the function, because the basis of the political process laid phenomenon political sphere – power; 2) under the influence of various external and internal incentive that provoke changes in the political sphere in time, it is open (mostly) and dynamic; 3) the political sphere is a nonlinear system is such that a stable and unstable stationary states. This phenomenon creates complex and diverse behavior that does not fit into a single theoretical framework and perhaps unpredictable at specific times

Panarin defines the basic methodological presumption global political prediction arising from the operation of political vision synergistic areas: 1) the principle of uncertainty of the future, which corresponds to the new post-modern scientific picture of the world; 2) the notion of bifurcation – split the flow of various processes (ways of selecting a plurality of the process) that reached a certain critical value; 3) the principle of discrete space-time, which means that at the bifurcation points formed preconditions of new conditions that give qualitatively different future.

Thus, the vision of the political aspects of life in terms of synergy deepening and futures research methodology. Straight line extrapolation of certain partial short-term trends, which were built mostly forecasts and projects of political and social transformation, giving way to constructive models is seen as the future of the entire volume of opportunities and present – as intense and crucial choice.

Key words: political scope, methodology, approaches historiological method, synergy, forecasting.

УДК 321.01: 316.462 (045)

Л. І. ЛЯСОТА

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАКТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Розкриваються причини делегітимації політичної влади в Україні у перед-революційний період. На основі методології мікроінституціональної інтегративної теорії Мішлера-Роуза аналізуються фактори політичної довіри, їх зв'язок з легітимаційними процесами. Акцентується увага на інституціональних чинниках генерування політичної довіри.

Ключові слова: легітимність, політична довіра, делегітимація влади, ефективність соціально-економічної і політичної систем, соціальна справедливність.

© ЛЯСОТА Людмила Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету

Лясота Л.И. Легитимность политической власти в современной Украине: теоретические аспекты практических проблем

Разкрываються причини делегітимації політичної влади в Україні в предреволюційний період. На основі методології мікроінституціональної інтегративної теорії Мішлера – Роуза аналізуються фактори політичного довіри, їх зв'язь з легітимаційними процесами. Акцентується увага на інституціональних факторах генерування політичного довіри.

Ключевые слова: легитимность, политическое доверие, делегитимация власти, эффективность социально-экономической и политической систем, социальная справедливость

Lyasota Lyudmyla. Political power legitimacy in modern Ukraine: theoretical aspects of practical problems

The causes of the loss of political legitimacy before the Revolution in Ukraine are considered in the article. Based on Mishler-Rose integrated micro-level institutional approach determinant factors of political trust in connection with The causes of the loss of political legitimacy before the Revolution in Ukraine are considered in the article. Based on Mishler-Rose integrated micro-level institutional approach determinant factors of political trust in connection with legitimation process are analyzed. The institutional factors of political trust building are emphasized.

Key words: political legitimacy, political trust, loss of legitimacy, socio-economic and political systems effectiveness, social justice.

Політичні події, які відбулися в кінці 2013 – на початку 2014 років в Україні, поставили дуже гостро питання про внутрішні глибинні причини системної кризи в суспільстві, одним з проявів якої стала повна делегітимація політичної влади. Ще важливішою є проблема наслідків цього процесу, адже часто науковці визнають, що криза легітимності, як падіння реальної підтримки та довіри до інститутів державної влади, призводить до якісних змін їхніх ролей та функцій, іноді до радикальних змін у політичній системі в цілому та повної дестабілізації, які мають пряму проекцію на всі основні сфери життєдіяльності суспільства – соціально-економічну, культурну, міжнародних відносин та ін.

Західні дослідники приділяють багато уваги аналізу проблемі легітимності, теоретичні основи які розроблялися М. Вебером, Д. Істоном, С. Ліпсетом, Д. Хелдоном. Вагомий внесок у розвиток концепції легітимності був зроблений також Д. Бітемом, Ю. Габермасом, М. Доганом, Ж.-Л. Кермоном, Т. Луманом, Саністебаном, Ж.-Л. Шабо та іншими дослідниками. Серед російських вчених, які досліджували певні аспекти політичної влади і легітимності, слід відзначити Т. Алексєєву, Ю. Волкова, К. Гаджієва, А.-Н. Дібірова, С. Єлісєєва, К. Завершинського, М. Ільїна, В. Лєдяєва, А. Лубсь-

кого, В. Макаренко, А. Мельвіля, А. Соловйова, Є. Реутова, А. Уфімцева, О. Фетісова, В. Чіркїна, О. Шаброва та іншими. Концептуальні засади проблеми легітимності, різні аспекти ознак її кризи у контексті вивчення громадянського суспільства та політичної довіри розглядаються в працях українських дослідників В. Андрущенко, В. Волинець, О. Бабкіної, І. Бекешкіної, Є. Бистрицького, О. Білого, О. Висоцького, Н. Дармограй, О. Дашаківської, О. Корнієвського, С. Рябова, Є. Цокура та інших.

Однак відзначимо, що вивченню проблеми делегітимаційних процесів політичної влади було приділено недостатньо уваги, особливо в сучасних трансформаційних суспільствах, і потребують більш детального та поглибленого аналізу. Для нашого дослідження важливими є концептуальні положення, розроблені у контексті аналізу взаємозв'язку політичної легітимності та довіри (П. Бурдьє, Р. Даль, К. Завершинський), а також взаємозв'язку політичної легітимності із соціальною справедливістю (Дж. Роулс, Р. Нозік).

Важливішою політичною тенденцією 2010–2013 років в Україні стало зниження рівня не тільки підтримки політичних інститутів, але й загального напрямку розвитку соціально-політичної системи. 55% населення вважали, що події в Україні відбуваються у неправильному напрямку, у правильному напрямку розвитку подій були впевнені 26% і 19% своєї думки не визначили¹. Українські громадяни відчували стурбованість соціально-політичними процесами, що відбуваються, і оцінювали політичну ситуацію в країні як напружену (57,8%), та як критичну і вибухонебезпечну².

Згідно даних Європейського соціального дослідження у 2011 році Україна посіла останні місця серед європейських країн за рівнем довіри до інститутів влади³. Протягом трьох років рівень довіри Президенту, Верховній Раді та Уряду зменшився майже вдвічі (Президенту – з 32,9% у 2010 р. до 66,9% у 2013 р., ВР – з 50,4% до 76,6%, Уряду – з 43,5% до 72% відповідно)⁴. Недовіра громадян до політичних партій протягом цього періоду зросла з 60,4% у 2010 р. до 68,3% у 2013 р.⁵ Переважна більшість українців (79%) не бачила серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій таких, яким можна довірити владу⁶.

У 2013 р. соціологічні дослідження також зафіксували суттєве зниження рівня довіри до правоохоронних органів та судів. Так, у 2013 р. судам не довіряли 73,6% опитаних (у 2010 р. – 56,8%), міліції – 72,7% (у 2010 р. – 58,7%), прокуратурі – 70,1% (у 2010 р. – 56,4%)⁷.

Відзначимо, що причини делегітимації інститутів влади українського суспільства, мають спільну природу з подібними процесами в інших суспільствах, що трансформуються, а також пов'язані з різнорідними тенденціями суто українського походження. Найбільш важливі з них:

- загальна неефективність соціально-економічної системи (зниження рівня життя різних груп населення) та політичного державного управління;

- протиріччя між універсальними цінностями демократії та соціально-економічною і політичною практикою;

- загострення конфлікту між цінностями більшості соціальних груп та вузькокорпоративними партикулярними цінностями правлячої еліти;

- руйнування єдності та консенсусу серед елітних груп, у тому числі щодо питання стратегічного розвитку держави;

- висока ступінь бюрократизації та централізації виконавчої влади в суспільстві;

- зростання корумпованості всіх інститутів влади, зрощування з кримінальними структурами;

- невизнання громадянами правомочності процесу прийняття політичних рішень, через його непрозорість у тому числі; невідповідність цих рішень домінуючим у суспільстві уявленням про право та справедливість;

- відсутність у політичній системі дієвих механізмів та інститутів, які артикулюють та узгоджують інтереси різних соціальних груп та доводять їх до органів влади;

- загострення конфлікту національних, мовних та світоглядних ідентичностей, що призвело до сепаратистських регіональних тенденцій та загрожують цілісності держави;

- обмеження демократичних прав і свобод громадян;

- різке зростання політичного протесту населення, радикалізація форм протесту, відкриті форми незадоволення режимом, які спрямовані на руйнування існуючої влади;

- посилення використання владою силових ресурсів у політичних процесах;

- звернення існуючої влади за підтримкою до іноземних держав.

Проблема легітимації політичних інститутів обумовлена потребою у «політичній довірі», якість якої як очікування взаємного виконання обов'язків між учасниками владних інтеракцій грає важливу роль у створенні або руйнуванні інститутів публічної влади⁸.

Політична довіра може детермінуватися як культурними (екзогенними факторами), так і інституціональними чинниками (ендогенними факторами).

Джерела політичної довіри в українському суспільстві є комплексними, взаємозв'язок інституціональних і культурних факторів мають реверсивний характер. Але у період модернізації суспільства саме інституційні фактори набувають важливого значення, адже вони формують «правила гри» суспільно-політичного та економічного життя, які мають відповідати очікуванням громадян.

Емпіричні зарубіжні дослідження останніх років факторів формування та зміни політичної довіри, у тому числі у країнах, що модернізуються, свідчать, що для її формування найбільш значущою є оцінка на індивідуальному рівні політичної та економічної діяльності уряду, ніж фактор соціалізації або макропоказники реальної роботи та функціонування інститутів політичної влади. Тобто мікроінституціональні теорії надають перевагу особистісній оцінці роботи інститутів, яка визначається життєвим досвідом⁹. У відповідності до мікроінституціональної інтегративної інтерпретації політичної довіри Мішлера-Роуза стратегії укріплення довіри у громадянському суспільстві у транзитивних демократіях повинні враховувати: 1) значимість макроінституціональних ефектів, які опосередковані на мікрорівні ціннісними структурами особистості, які є продуктами національної культури і соціалізації як факторів довіри непрямої дії; 2) при визначенні управлінських стратегій укріплення довіри в громадянському суспільстві, потрібне розуміння превалювання не стільки довіри, скільки недовіри та скептицизму щодо політичних інститутів (більшої частини населення); 3) політичному менеджменту потрібно виходити з різної природи міжособистісної та політичної довіри¹⁰. Політична довіра не пов'язана з міжособистісною, яка формується у процесі соціалізації, і залежить від позитивної оцінки громадянами дій нових режимів по забезпеченню справедливості і свободи.

Загальними найбільш важливими індикаторами факторів політичної довіри є індивідуальне суб'єктивне сприйняття:

- 1) економічної ефективності та зростання добробуту населення;
- 2) ефективності державного управління;
- 3) ступеня корупції у суспільстві;
- 4) ступеня політичної свободи (свободи слова, зокрема);
- 5) ступеня соціально-політичної справедливості дій політичних інститутів;

б) забезпечення у рамках діючих інститутів структури впливу кожного громадянина на її функціонування.

Соціологічні дані останніх років свідчать про те, що кожний з цих показників крізь призму особистого індивідуального ставлення не відповідав очікуванням громадян щодо побудови демократичної, правової, соціальної держави і став чинником падіння політичної довіри, що призвело до інституціональної делегітимації влади. Як справедливо зазначає Т. Парсонс, для розуміння і підтримки легітимності особливе значення мають два аспекти. Це відповідність політичних інститутів очікуванням індивідів (соціальний рівень) та нормативно-ціннісним зразкам (культурний рівень)¹¹.

Аналізуючи чинник економічної ефективності формування довіри через її оцінку громадянами, відзначимо, що, 71% населення вважали ситуацію в країні такою, що змінилася на гірше, у тому числі, на рівні економічного становища України (66,5%), добробуту родини (50,6%), в оплаті праці (49,4%), на рівні цін та тарифів –73,4%¹². Так, соціологічні дані свідчать, що за три роки (2010-2013рр.) збільшилася частка людей, які вважають себе бідними і злидненими, вперше з 2000 р. подолавши 50-відсотковий бар'єр. Відповідно зросла частка тих, хто не задоволений своїм життям, до 45,6% при 39,7% у 2010 р. При цьому, якщо у 2010 р. на покращення найближчого року сподівалось 30,6%, а не сподівалось 26, 1% населення, то у 2013 р. таких було вже лише 12, 1% і майже 60% відповідно. Водночас скоротилась чисельність тих, хто вважає, що хоча «жити важко, але терпіти можна» (з 53,4% до 46,8%) і, навпаки, стало більше людей, які вважають, що «терпіти наше важке становище вже неможливо», – з 29,8% до 33,5%¹³. Ці показники свідчать, що «покращення життя», про яке декларувала влада не відбулося. Безперечно це є джерелом інституціонального скептицизму і значно вплинуло на зниження легітимності владних структур.

С.М. Ліпсет визначає легітимність як якість політичної системи, її «здатність підтримувати віру населення і соціальних груп в те, що існуючі політичні інститути найбільшою мірою відповідають даному суспільству»¹⁴, і пов'язує її з ціннісною динамікою розвитку соціальних інститутів. Але на думку наших співвітчизників діюча влада втратила свою ефективність і не вирішувала основні проблеми, пов'язані зі стратегічними пріоритетами розвитку країни, у питаннях відстоювання загальнонаціональних інтересів (так вважають 68,9% опитаних громадян), вирішення проблем цілісності «злагоди-єдності» (68,4%). Понад 82% населення України були впевне-

ні, що влада зовсім не вирішує, а лише робить вигляд для видимості, що вирішує проблему підвищення добробуту населення та зменшення нерівності¹⁵. При цьому відзначимо, що проблема ступеня контролю за обраною владою та діяльністю владних інститутів на рівні свідомості населення уявлялася практично неможливою (76,5% людей не бачили жодної можливості це зробити)¹⁶. Тобто у суспільстві є практично відсутнім зворотній зв'язок «влада-суспільство». Результати дослідження, проведеного GfK Ukraine у серпні 2013 року свідчать, що у 41% громадян чинна українська влада викликала абсолютну байдужість. Більш того, у 27% українців за останні чотири роки з'явилися такі негативні відчуття до влади як ненависть, презирство, роздратування¹⁷.

Сьогодні у всьому світі, у тому числі в демократичних країнах, корупція є серйозною проблемою, яка потребує вирішення. Але в нашому суспільстві вона стала одним з поширених явищ, яка охопила всі сфери життя, що призводить до руйнації моральності суспільства і базових цінностей, деформації поля політичної конкуренції, легітимності влади в очах громадян. У в цьому процесі задіяні практично вся політико владна вертикаль, силові структури, і пересічні громадяни. Згідно з даними дослідження, проведеного у 2013 р., 26% опитаних вважають, що хабарі – «це вже норма нашого життя» (і ця мотивація зросла порівняно з 2009 роком на 5%). На думку 35% населення, люди дають хабарі тому, що «так простіше і легше вирішити їхні проблеми», причому порівняно з даними 2009 року такі умонастрої зросли на 13%. Лише 19% – стільки ж, як і у 2009 році – відповіли, що «люди дають хабарі тому, що з них цього вимагають. На складність і заплутаність законодавства послалися 7% опитаних (у 2009 році – 3%), а на вдячність чи на бажання мати те, що не належить за законом, послалися лише 3% і 4%¹⁸.

З 2010 по 2013 роки роки з'явилися тенденції зміцнення вертикалі влади, посилення правового волонтаризму з боку посадовців, який призводив до їх безкарності, що порушувало основні уявлення населення про соціальну рівність перед законом та справедливість. Громадяни відзначали, що ситуація в країні погіршилася у сферах дотримання прав і свобод (52%), дотримання свободи слова (45%), дотримання законності державними службовцями (51%), та загалом у рівні демократії (49%)¹⁹. Цікавими є дані експертного опитування журналістів щодо свободи слова в країні, яке проводилося фондом «Демократичні ініціативи». Стан свободи слова в Україні опитані журналісти оцінили в 3,8 бала за 10-бальною шка-

лою. Порівняно з 2012 роком оцінка стану свободи слова знизилася (в 2012 році – 4,5 бала) і відповідала рівню 2010 – 2011 років (у 2011 році – 3,7 бала, у 2010 році – 3,6 бала). У 2007 та 2009 роках експерти оцінювали стан свободи слова в 5,9 бала, а в 2005 році у 7 балів. Переважна більшість експертів вказала, що формально цензури в Україні немає, але реально вона існує. Серед основних чинників, які заважають забезпеченню свободи слова та преси в Україні, журналісти зазначили позицію власників ЗМІ, які використовують їх для забезпечення власних інтересів, та економічну неспроможність ЗМІ. Основні загрози для свободи слова та медіа в Україні журналісти вбачали в економічній залежності ЗМІ, відсутності відповідальності за порушення їхніх прав і в перешкодженні професійній діяльності. Загрозами, як видзначали журналісти, є й низька професійна солідарність і самосвідомість журналістів, а також – Партія регіонів і Віктор Янукович²⁰.

Поняття справедливості є центральною категорією, навколо якої організуються такі системи, як право і політика у всіх її проявах і аспектах. Порушення справедливості, яка розуміється як повага до прав людини, ставить під загрозу легітимність влади. Оцінюючи з власного життєвого досвіду чи є суспільство, в якому живуть громадяни справедливим (респонденти обирали відповідь з п'яти позицій – від «зовсім несправедливе» до «дуже справедливе») 37,2% респонденти визнали його як зовсім несправедливе, поруч на другому місці розмістили свою позицію 35,9%. Тобто 73,1% громадян визнали теперішнє суспільство несправедливим. При цьому всього лише 0,3% опитаних оцінили його як «дуже справедливе» (до цієї відповіді близько розташовані ще 3,4%). Десь 23% відповідей займали середню сходинку між основними запропонованими позиціями²¹. Несправедливість дій політичної влади пов'язують, першу чергу, з її аморальністю, розповсюдженням непотизму, відсутністю державницького мислення та використання наданих народом повноважень для особистого збагачення та захисту вузькокорпоративних групових інтересів. Так, велика кількість українців вважали, що силові структури нашої країни – прокуратура, міліція, СБУ, суди, які покликані дбати про національні інтереси України та її народ, насправді служать будь-кому, хто заплатить (прокуратура – 42,5%, міліція – 49,1% суди – 55,5%); депутатам, керівникам органів влади, Президенту (всього біля 40–50%). І лише 4–5% серед опитаних думають, що ці структури піклуються про громадян України²².

Українські громадяни впевнені, що всі високі пости в органах державної влади на загальноукраїнському рівні (75,7%), на рівні області (65,9%), міста чи району (65,6%) люди отримують завдяки сімейним зв'язкам, а не професійним якостям. Тому майже 80% опитаних вважають, що «сімейність» на державних посадах потрібно заборонити законом і ще стільки ж згодна з тим, що державним службовцям, народним депутатам та їх найближчим родичам має бути заборонено мати грошові рахунки та нерухомість за кордоном²³.

Англійський дослідник Д.Бітем вважає, що влада може бути легітимною за трьох умов: 1) вона повинна здійснюватися у суворій відповідності з встановленими правилами, які втілені або в офіційно прийнятих законах, або неписаних нормах; 2) ці правила повинні бути визнані у якості обов'язкових всіма – і тими, хто керує, і тими, ким керують; 3) з боку суспільства не повинно бути ніяких ознак того, що воно докорінно не згодне з даним режимом²⁴. На жаль, але об'єднуючим фактором людей у нашому суспільстві стали невдоволеність владою, спільні труднощі життя, страх перед майбутнім, а не спільна історія, територія, національна належність або національна ідея побудови держави²⁵.

Подібна динаміка не може не породжувати проблему легітимації політичної влади. Тому виникнення форм радикального протесту населення, феномен Майдану, конфліктність політичних та національних ідентичностей є закономірною реакцією на інституціональну неефективність політичної влади і свідчить про кризу її легітимності, яка також доповнюється культурними чинниками політичної недовіри, яка успадкована від радянських часів.

Таким чином, легітимність заснована на здатності двох суб'єктів політичної комунікації – владних інститутів та акторів соціального рівня винаходити та встановлювати у якості обов'язкових критерії ефективності влади та оцінювати її конкретні дії, які або відповідають, або не відповідають даним критеріям. Необхідний деякій баланс соціальних очікувань суспільства та реальних дій та рішень, які здійснюються та приймаються владними інстанціями²⁶.

У зв'язку з цим основні стратегії щодо генерування політичної легітимності та довіри полягають у площині нарощування ефективності політичної та економічної систем, які спрямовані на реалізацію принципу соціальної справедливості. Країні необхідний комплекс реформ, спрямованих на:

– реалізацію економічної політики, яка забезпечуватиме перспективи підвищення добробуту населення та меншу ступінь залежності від іноземних держав;

– повне пережовантаження політичної влади, яка б передбачала «прозорість» прийняття політичних рішень на всіх рівнях, професіоналізм та оперативне реагування на зміну суспільних пріоритетів. Посилення суспільного контролю за державним управлінням.

– викорінення корупціоністських практик у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у першу чергу, в політичній (відокремлення влади від бізнесу). Суспільство вимагає морального оздоровлення і потребує нових політичних лідерів з такими якостями як «некоруптованість» (47,7%), чесність (50,1%), готовність насправді захищати інтереси простих людей (47,8%) На думку населення, вони можуть з'явитися як з вже існуючих політичних партій, де вони були не на перших ролях (27%), та з нових політичних сил (25%)²⁷.

– забезпечення захисту демократичних прав і свобод громадян України; впровадження задекларованих демократичних нормативно-правових цінностей у соціально-політичну практику;

– вироблення курсу стратегічного розвитку держави на основі національних інтересів та проведення широкої інформаційно-просвітницької роботи серед населення.

1. 2013-й: політичні підсумки і прогнози (загальнонаціональне й експертне опитування) [Електронний ресурс] // Сайт Фонду Демократичні ініціативи. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/2013-i-politichni-pidsumki-i-prognozi-zagalnonacionalne-i-ekspertne-opituvannja.htm> Дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Лька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 24 грудня 2013 року. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3

2. *Українське суспільство 1992-2013. Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. д. В. Ворони, М.Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 465.

3. *Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості, Круглий стіл, Прес-реліз, 11.02.13* [Електронний ресурс] // Сайт Фонду Демократичні ініціативи. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/events/perspekizacnoi-svidomosti.htm>

4. *Українське суспільство 1992–2013. Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – С. 481-482.

5. Там само. – С. 483.

6. Там само. – С. 457.

7. Там само. – С. 480-481

8. *Завершинский К.Ф.* «Политическое доверие»: как символический источник социальных изменений в политических сетях [Електронний ресурс] / Завершинский К.Ф. – Режим доступу : <http://www.ngw.spbu.ru/ru/node/194>

9. *Лукин В.Н.* Политическое доверие в современном гражданском обществе: культурологические и институциональные модели [Електронний ресурс] / Лукин В.Н. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/500/30/>; *В. Мишлер* Каково происхождение политического доверия? Опыт посткоммунистических обществ. [Електронний ресурс]. / В. Мишлер, Р. Роуз. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page/10811.html>

10. *Лукин В.Н.* Цит. работа.

11. *Реутов Е.В.* Общество и власть. Кризис легитимности? [Електронний ресурс] / Реутов Е.В. – Режим доступу :

http://ecsocman.hse.ru/data/839/836/1219/010_Reutov_82-88.pdf **12.** 2013-й: політичні підсумки і прогнози (загальнонаціональне й експертне опитування) [Електронний ресурс] // Сайт Фонду Демократичні ініціативи. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/2013-i-politichni-pidsumki-i-prognozi-zagalnonacionalne-i-ekspertne-opituvannja.htm> **13.** Ворона В. Соціальні загрози і соціальний потенціал реалізації інтересів народу України / В. Ворона // Українське суспільство 1992-2013. Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за В.Ворони, М.Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 5. **14.** *Lipset S.M. Political Man. The Social Bases of Politics. Expanded Edition.* Baltimor, 1981. – P. 82. **15.** *Українське суспільство 1992–2013.* Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – С. 452. **16.** Там само. – С. 455. **17.** *Опитування: українці стають більш байдужими до влади* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/91062> **18.** *Якість надання адміністративних послуг: оцінка населення. Оцінки діяльності центрів надання послуг у 10 містах України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/jakist-n-mistah-ukraini-.htm> Дослідження проводилося Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» та Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Центру політико-правових реформ та за фінансової підтримки Європейського Союзу. **19.** 2013-й: політичні підсумки і прогнози (загальнонаціональне й експертне опитування) [Електронний ресурс] // Сайт Фонду демократичні ініціативи. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm> Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 22 травня по 3 червня 2013 року провів опитування журналістів Усього було опитано 52 журналісти: 30 із Києва та 22 з інших регіонів. Опитування здійснено коштом Національного Фонду підтримки демократії (США). **21.** *Українське суспільство 1992-2013. Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – С. 531. **22.** Там само. – С. 453-454. **23.** Там само. – С. 464. **24.** *Дибиров А.–Н.З. Теория политической легитимности: курс лекций / Дибиров А. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 28.* **25.** *Українське суспільство 1992-2013. Стан і динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – С. 528. **26.** *Реутов Е.В. Общество и власть. Кризис легитимности?* [Електронний ресурс]. / Реутов Е.В. – Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/data/839/836/1219/010_Reutov_82-88.pdf **27.** *Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? Загальнонаціональне та експертне опитування* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzajemodija_-neitralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

Liyasota Lyudmyla. Political power legitimacy in modern Ukraine: theoretical aspects of practical problems

The causes of the loss of political legitimacy before the Revolution in Ukraine are considered in the article. Based on the Mishler-Rose integrated micro-level institutional approach determinant factors of political trust in connection with legitima-

tion process are analyzed. It is emphasized that sources of political trust in the Ukrainian society has an integrated character, interrelation of institutional and cultural factors are reversible. But the attention is focused on the institutional factors of generation of political trust, as during the modernization of society they get importance because form “rules of the game” of socio-political and economic life which have to meet citizens’ expectations.

The author divides the conclusions, which have been made in the micro-level institutional approach, that personal estimation of the work of institutions, which is defined by life experience, becomes important while forming political trust. Political trust is not related to interpersonal, which is formed in the socialization process, and depends on the positive assessments by citizens of actions of the new modes for ensuring justice and freedom.

In general the most important indicators of factors of political trust are the individual subjective perception of economic efficiency and growth of welfare of the population; efficiency of public administration; extent of corruption in society; degree of a political freedom (freedom of speech, in particular); degree of socio-political justice of actions of political institutes; providing within the operating institutes the structure of influence of each citizen on its functioning.

Analyzing the data of the sociological researches conducted in 2010-2013, the author concluded that each of these indicators through a prism of the personal individual relation didn’t answer to expectations of citizens concerning creation of the democratic, constitutional, social state and became a factor of decreasing of political trust that led to institutional delegitimation of the power.

Violation of the justice, understood as respect of human rights, threatened the legitimacy of power. Injustice of actions of the political power associated primarily with its immorality, distribution of a nepotism, absence of the state thinking and use of the powers conferred by the people for personal enrichment and protection of the corporate group interests. Therefore the emergence of forms of a radical protest of the population, the phenomenon of Maidan, conflict of political and national identities is the natural reaction to an institutional inefficiency of political power and testifies to crisis of its legitimacy which is also supplemented with cultural factors of political distrust which was inherited from Soviet period.

It is argued the necessity of some balance of the social expectations of society, the real actions and decisions which are carried out and accepted by power instances. In this regard the main strategy for generation of political legitimacy and trust lies in the plane of accumulation of efficiency of political and economic systems which are directed on realization of a principle of social justice. The country requires the complex of reforms aimed at implementation of economic policies that provide prospects for improving welfare, an absolute replacement of political power that would provide “transparency” of policy-making at all levels, accountability, governance, eradication of corruption practices in all areas of society, providing defense of democratic rights and freedoms of citizens of Ukraine, development of strategic course of the state on the basis of national interests and realization the general information and educational work among the population.

Key words: political legitimacy, political trust, loss of legitimacy, socio-economic and political systems effectiveness, social justice.

ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.7

А. О. РУДИК

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ДЕЯКИХ ПАРЛАМЕНТАРНИХ РЕСПУБЛІКАХ

Розглядаються специфічні риси інституту політичної відповідальності глави держави в таких сучасних країнах як Ботсвана, Кірибаті, Маршаллові острови, Науру, ПАР, Суринам та Федеративні Штати Мікронезії.

Ключові слова: політична відповідальність, глава держави, імпичмент, вотум недовіри, депутатський мандат.

Рудык А. А. Особенности политической ответственности главы государства в некоторых парламентарных республиках

Рассматриваются специфические черты института политической ответственности главы государства в таких современных странах как Ботсвана, Кирибати, Маршалловы острова, Науру, ЮАР, Суринам и Федеративные Штаты Микронезии.

Ключевые слова: политическая ответственность, глава государства, импичмент, вотум недоверия, депутатский мандат.

Rudyk Andrii. Characteristics of the political responsibility of the head of state in some parliamentary republics

This article deals with specific features of the institute of political responsibility of the head of state in such contemporary countries as Botswana, Kiribati, Marshall Islands, Nauru, South Africa, Suriname and Federated States of Micronesia. These states described as «parliamentary republic». But they have one unique characteristic, which distinguishes them from ordinary parliamentary republics. In the above-

© РУДИК Андрій Олексійович – студент ІV курсу філософського факультету напрямку «Політологія» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

mentioned countries the head of state and head of executive powers concentrated in the hands of one person. But at the same time in the constitutions of these countries parliament endowed with a formal rule in the system of supreme authorities

Однією з ознак парламентарної республіки, як форми державного правління, є здійснення повноважень глави держави і глави виконавчої влади різними особами. У президентській республіці навпаки, всенародно обраний глава держави водночас очолює й виконавчу владу. Але існує сім держав, в яких обраний парламентом президент також є главою виконавчої влади. Це Ботсвана, Кірибаті, Маршаллові о-ви, Науру, ПАР, Суринам та Федеративні Штати Мікронезії. Однак, їх можна вважати парламентарними республіками, оскільки тим чи іншим чином в конституціях цих країн закріплена провідна роль парламенту в системі вищих органів державної влади шляхом:

– прямого закріплення відповідальності президента перед парламентом (ст. 90 Конституції Суринаму 1987 р.)¹;

– обрання президента парламентом із закріпленням за ним депутатського мандату (ч. 1 ст. 58 Конституції Ботсвани 1966 р.², ч. 3 ст. 3 розділу V Конституції Маршаллових островів 1979 р.³ та ст. 16 Конституції Науру 1968 р.⁴);

– обрання президента парламентом з подальшою втратою ним депутатського мандату (ст. 86. Конституції ПАР 1996 р.)⁵;

– обрання президента парламентом не з усіх своїх членів, а лише з представників суб'єктів федерації (ст. 4 розділу X Конституції ФШМ 1979р.)⁶;

– висунення кандидатів на прямих виборах глави держави (ч. 2 ст. 32 Конституції Кірибаті 1979 р.)⁷.

З огляду на це, можна говорити про зовсім інші механізми стримування та противаг і відповідно про певні особливості інституту політичної відповідальності глави держави. Власне на цій підставі вище зазначені країни й виокремлюються з традиційних парламентарних республік.

Політична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, організацій та соціальних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади⁸.

Інститут політичної відповідальності – це система політико-правових норм, яка передбачає настання негативних наслідків для суб'єкта політики у разі неналежного здійснення ним законодавчо визначених функцій та повноважень⁹.

Загалом, до основних форм політичної відповідальності глави держави у традиційних парламентарних республіках (наприклад, ФРН, Італія, Греція) належать:

- контрасигнатура;
- імпичмент.

Інститут контрасигнатури, тобто візування актів глави держави прем'єр-міністром або відповідальним за його здійснення міністром, є засобом зняття юридичної відповідальності з глави держави, що корелюється з одним із принципів його конституційно-правового статусу – невідповідальності¹⁰. Він притаманний усім класичним парламентарним республікам, а також розповсюджений у деяких змішаних. Фактично даний інститут є засобом обмеження повноважень глави держави і його підпорядкування урядові¹¹. Тому контрасигнатура є формою політичної відповідальності глави держави. У Ботсвані, Кірибаті, Маршаллових островах, Науру, ПАР, Суринамі та Федеративних Штатах Мікронезії інститут контрасигнатури відсутній, оскільки в даних державах, як і в президентських республіках, посада президента та прем'єр-міністра поєднана в одній особі й уряд формується позапарламентським шляхом. Тому в ньому немає необхідності.

Інститут імпичменту порівняно з інститутом контрасигнатури є більш серйозною формою політичної відповідальності глави держави, оскільки її застосування означає його відставку. Використання даної процедури повністю корелюється з принципом невідповідальності глави держави, оскільки останній відсторонюється з посади лише за здійснення певного проступку чи злочину, а юридична відповідальність настає опісля. Даний інститут притаманний майже всім державам з республіканською формою правління. Цікаво, що винятки стосуються чотирьох з семи досліджуваних держав – Ботсвани, Кірибаті, Маршаллових островів та Науру, оскільки їм притаманні інші форми політичної відповідальності глави держави, які роблять інститут імпичменту не потрібним, про що буде зазначено далі. У конституціях ПАР, Суринаму та Федеративних Штатів Мікронезії він передбачений, що дозволяє зробити висновок про специфіку політичної відповідальності глави держави навіть серед досліджуваних парламентарних республік.

У статті 89 Конституції ПАР 1996 р. говориться, що: «Національні Збори, шляхом прийняття резолюції, яка була підтримана не менше ніж двома третинами від свого складу, можуть відсторонити президента від посади лише на підставі:

- серйозного порушення Конституції або законодавства;
- серйозного посадового злочину;
- неспроможності виконувати свої посадові функції»¹².

Конституція Суринаму 1987 р. також передбачає процедуру імпічменту, але згідно статті 140, вона має регулюватися окремим законом. Слід зазначити, що в ній вказується те, що даним питанням займається не лише парламент, а й Високий Суд, а також Генеральний прокурор (на відміну від вище згаданої ПАР). Тим паче, коло підстав, за настання яких президент може бути притягнений до відповідальності, фактично необмежене, оскільки в статті вони окреслюються фразою «карані діяння»¹³.

Найбільш чітко процедура імпічменту прописана в Конституції Федеративних Штатів Мікронезії 1979 р., оскільки вона створювалася на базі Конституції США. Відповідно до статті 7, президент ФШМ може бути усунений від здійснення своїх повноважень у зв'язку з державною зрадою, хабарництвом та діяннями, що пов'язані з корупцією двома третинами від складу Конгресу, а Верховний Суд потім розглядає це рішення¹⁴.

На відміну від традиційних парламентарних республік, в яких інститут імпічменту є суто формальним механізмом у системі стримувань та противаг. В ПАР, Суринамі та Федеративних Штатах Мікронезії він є більш дієвим та важливим, оскільки в них президент, який обирається парламентом, є главою виконавчої влади. Тому дана форма політичної відповідальності глави держави набуває значення аналогічного тому, яке вона має у президентській республіці. Лише слід зазначити те, що вище зазначеним парламентарним республікам непритаманне явище подвійної легітимності, що упереджує можливий внутрішньовладний політичний конфлікт. Варто звернути увагу на те, що інститут імпічменту глави держави в конституціях ПАР, Суринаму та Федеративних Штатів Мікронезії корелюється з правом дострокового припинення повноважень парламенту. Слід зазначити, що у всіх трьох згаданих державах президент таким правом не володіє. Це зумовлено тим, що за ним не залишається депутатський мандат. Відповідно за дострокового припинення повноважень парламенту глава держави не залишав би своєї посади, що порушувало б сам принцип взаємозалежності між ними. Тому в конституціях даних держав закріплено інститут саморозпуску парламенту (ПАР) або взагалі не йдеться мова про можливість тим чи іншими чином достроково припинити його повноваження (Суринам та ФШМ). Особливо специфічним в даному випадку є

Суринам. Оскільки Національна Асамблея не підлягає розпуску, а процедура імпичменту президента не прописана до кінця, то фактично між ними встановлюється морально-політична відповідальність, яка не регулюється правовими нормами. Схожа ситуація спостерігається у ФШМ. Як вже було зазначено, Конгрес може усунути президента з посади в порядку імпичменту, а дострокове припинення повноважень вищого представницького органу даної держави ніяким чином не врегульоване конституцією. Як показує історична практика, у ФШМ ніколи не було розпочато процедуру імпичменту, що дозволяє говорити про те, що він є формальним механізмом у системі стримувань та противаг. Тому взаємну відповідальність між Президентом та Конгресом ФШМ також можна охарактеризувати як морально-політичну.

У Ботсвані, Кірибаті, Маршаллових островах та Науру за президентом залишається депутатський мандат, тому замість імпичменту їм притаманні такі форми політичної відповідальності глави держави:

- вотум недовіри;
- постановка президентом або урядом у парламенті питання про довіру йому;
- відставка президента внаслідок дострокового припинення повноважень парламенту або втрати депутатського мандату внаслідок непереобрання.

Відповідно, на відміну від конституцій ПАР, Суринаму та Федеративних Штатів Мікронезії, які закріпили звичайну форму політичної відповідальності глави держави, в основних законах Ботсвани, Кірибаті, Маршаллових островів та Науру прописані форми політичної відповідальності уряду та парламенту у змішаних та парламентарних республіках. Але вони безпосередньо стосуються президента, оскільки в цих державах він є главою виконавчої влади і їх застосування призводить до настання для нього політичної відповідальності.

У Конституції Ботсвани 1966р. вотум недовіри прописаний у двох формах – початковій та звичайній. Застосування першої описується в підпункті 7 статті 32 – вона являє собою постановку питання щодо довіри новобраному президенту, якщо має місце одне задоволене клопотання члену парламенту щодо законності результатів виборів. Застосування другого нагадує звичайну відставку уряду в парламентарній та парламентарно-президентській республіці внаслідок втрати ним довіри у вищому представницькому орга-

ні. Але, як зазначено в статті 92, відставка уряду призводить до відставки парламенту, що автоматично означає відставку президента, оскільки він володіє депутатським мандатом¹⁵. Таким чином, можна говорити про опосередкований характер настання політичної відповідальності президента Ботсвани через вотум недовіри, оскільки реально вона має місце внаслідок дострокового припинення повноважень парламенту.

Із досліджуваних держав, лише в Конституції Кірибаті 1979 р. поруч з вотумом недовіри має місце така форма політичної відповідальності глави держави як постановка президентом у парламенті питання про довіру йому. Даний інститут є модифікацією, оскільки у традиційних парламентарних республіках таку процедуру здійснює прем'єр-міністр. Відповідно до пунктів b та підпункту 2 статті 33 Конституції Кірибаті 1979 р. президент йде у відставку за умови якщо більшість від конституційного складу парламенту Кірибаті оголосить йому вотум недовіри або відмовить йому в довірі¹⁶.

У Конституції Маршаллових островів 1979 р. інститут імпичменту глави держави також замінюється вотумом недовіри. Але, на відміну від Ботсвани, відповідно до підпункту 3 статті 7 Конституції Маршаллових островів 1979 р. президент прямо зобов'язується скласти свої повноваження внаслідок виголошення вотуму недовіри уряду. Проте, якщо за Конституцією Кірибаті 1979 р. глава держави складає повноваження з моменту висловлення вотуму недовіри, то згідно Конституції Маршаллових островів 1979 р. парламент повинен протягом 14 днів з моменту оголошення президентом про відставку обрати нового. Якщо це не відбувається, то вотум недовіри вважається недійсним і президент продовжує займати свою посаду¹⁷.

Конституція Науру 1968 р. в межах даного питання нічим не відрізняється від Конституції Маршаллових островів 1979 р. та Ботсвани 1966 р. Але слід звернути увагу на те, що в кожному з вище наведених основних законів прописано таку форму політичної відповідальності глави держави як відставка внаслідок дострокового припинення повноважень парламенту. Вона є унікальною й фактично функціонує через настання політичної відповідальності парламенту. Взагалі, слід зазначити, що дана форма (поруч з раніше згаданим інститутим імпичменту) є основоположною в описаних парламентарних республіках, оскільки вона встановлює взаємну залежність глави держави та парламенту одне від одного. Але слід зазначити, що підстави для настання можливості дострокового при-

пинення повноваження парламенту президентом у вище зазначених країнах є різними. Наприклад, у Ботсвані та Науру глава держави має право розпустити парламент на власний розсуд (окрім неспроможності парламенту обрати президента, оскільки йде мова про саморозпуск). З одного боку, таке повноваження може стати засобом для зловживання, але слід пам'ятати, що президент таким чином втрачає депутатський мандат, що є підставою для складення ним повноважень. У Конституціях Кірибаті 1979 р. та Маршаллових островів 1979 р. підстави для дострокового припинення повноважень парламенту прописані. Наприклад, якщо парламент відмовляє у довірі президенту (Кірибаті)¹⁸ та парламенту двічі не вдалося оголосити президенту і його уряду вотум недовіри (Маршаллові острови)¹⁹. Знову ж таки варто підкреслити, що в даному випадку посада глави держави є ідентичною посаді прем'єр-міністра в класичних парламентарних республіках. Їх відміння лише те, що в Основних законах досліджуваних держав чітко окреслюється кількість строків і термін перебування однієї особи на посаді президента (окрім Суринаму).

Окремо слід сказати про таку форму політичної відповідальності глави держави як непереобрання президента до парламенту. Вона притаманна лише Ботсвані, Кірибаті, Маршалловим островам та Науру. В даному випадку слід говорити про відповідальність глави держави перед виборцями. Президент цих країн обирається парламентом (окрім Кірибаті) і за ним залишається депутатський мандат. Оскільки можливість зайняття посади глави держави залежить від його наявності (слід звернути увагу на те, що в ПАР, Суринамі та ФШМ наявність депутатського мандату також є обов'язковою, оскільки президент обирається серед членів парламенту, проте надалі він втрачає його і таким чином не потребує свого переобрання за ситуації дострокового припинення повноважень парламенту) то фактично повноваження президента як глави виконавчої влади легітимізуються народом. Відповідно, якщо чинний президент до парламенту не переобирається, то втрачаючи свій депутатський мандат, він автоматично складає повноваження глави держави та глави виконавчої влади. Це дозволяє зробити висновок про те, що до взаємозалежності глави держави та парламенту одне від одного включається елемент громадянського суспільства. Тут також слід звернути увагу на те, що в Ботсвані, Кірибаті, Маршаллових островах та Науру діє мажоритарна виборча система, оскільки це прямо корелюється з вище зазначеною ідеєю. У ПАР та Суринамі, як вже

згадувалося, за главою держави не закріплюється депутатський мандат. Це корелюється з тим, що у цих країнах діє пропорційна виборча система за якої не існує такого потужного зв'язку між виборцем та кандидатом в депутати. Таким чином, у ПАР та Суринамі немає такої форми політичної відповідальності глави держави як непереобрання до парламенту. Оскільки президент не отримує мандат лише за умов, якщо його партія не пройде виборчий бар'єр, що, враховуючи, специфіку ПАР та Суринаму, мало ймовірно.

Таким чином, Ботсвану, Кірибаті, Маршаллові острови, Науру, Південно-Африканську Республіку, Суринам та Федеративні Штати Мікронезії можна віднести до специфічних парламентарних республік. Належність цих країн до даної форми державного правління зумовлена закріпленням формального верховенства парламенту в системі вищих органів державної влади. Але їхня специфіка полягає в тому, що главою держави та главою виконавчої влади є одна особа – президент, який обирається парламентом. Таким чином відбувається поєднання парламентарної та президентської республік, оскільки формальне верховенство парламенту, як вже зазначалося, є рисою першої, а здійснення повноважень глави держави та глави виконавчої влади є рисою другої. Відповідно це зумовлює такі особливості інституту політичної відповідальності глави держави:

- інститут імпідменту виконує таку ж роль як і у президентській республіці, а саме – є дієвим засобом впливу парламенту на президента;

- інститут контраcигнатури відсутній, оскільки глава держави водночас є главою виконавчої влади;

- вотум недовіри є формою політичної відповідальності глави держави, яка у класичних парламентарних республіках спрямована на прем'єр-міністра;

- наявність інституту постановки президентом у парламенті питання щодо довіри йому, який є модифікацією аналогічного інституту в традиційних парламентарних республіках, оскільки в даному випадку настає політична відповідальність президента;

- інститут дострокового припинення повноважень парламенту є формою не лише його політичної відповідальності, а й глави держави, оскільки останній, володіючи депутатським мандатом, також йде у відставку;

- непереобрання президента до парламенту також є формою його політичної відповідальності, оскільки він, не підтвердивши свій депутатський мандат, автоматично складає свої повноваження.

Таким чином, форми політичної відповідальності глави держави у Південно-Африканській Республіці, Суринамі та Федеративних Штатах Мікронезії мають таке ж значення як і у президентській республіці. Фактично лише обрання президента парламентом та формування ним уряду майже повністю з депутатів парламенту (наприклад у ПАР, де президент володіє правом призначити не більше двох міністрів, що не є членами парламенту), а також наявність політичної відповідальності уряду перед парламентом (згідно Конституції ПАР 1996 р. парламент має право виголосити уряду вотум недовіри, що призводить до його відставки, але президент продовжує здійснювати свої повноваження та зобов'язується сформувати новий уряд) дозволяють віднести дані держави до специфічних парламентарних республік. Слід також додати про те, що в Південно-Африканській Республіці, Суринамі та Федеративних Штатах Мікронезії глава держави складає свої повноваження перед новообраним парламентом (якщо він ним не переобирається), оскільки останній на своєму першому засіданні має або підтвердити мандат чинного глави держави, або обрати нового. Дана обставина не є формою політичної відповідальності у традиційному розумінні, тому що в даному випадку йдеться мова про залежність терміну каденції президента від строку повноважень парламенту. Це є звичайною практикою, оскільки у традиційних парламентарних та парламентарно-президентських республіках так само уряд складає повноваження перед новообраним парламентом. Але вона суттєво доповнює взаємозалежність між президентом та парламентом у вище зазначених державах.

Форми політичної відповідальності уряду в класичних республіках трансформуються у форми політичної відповідальності глави держави в Ботсвані, Кірибаті, Маршаллових островах та Науру. Це зумовлено тим, що фактично в цих країнах президент перш за все розцінюється не як глава держави (як у попередніх трьох), а як глава виконавчої влади. Але вище зазначені держави не є типовими парламентарними республіками, оскільки в них повноваження глави держави та глави виконавчої влади здійснюється однією особою. Також специфічним є збереження депутатських мандатів за президентом та міністрами, що прямо заборонено в класичних парламентарних республіках (наприклад, ч.1 ст. 55 Основного закону ФРН 1949 р.: «Федеральний президент не може входити до складу Уряду...»²⁰ або ч. 2 ст. 84 Конституції Італії 1947 р.: «Посада Президента Республіки не сумісна з будь-якою іншою посадою»²¹).

Це робиться з метою встановлення балансу між президентом та парламентом (наприклад, Президент Ботсвани може достроково припинити повноваження Національної Асамблеї Ботсвани з будь-яких причин, але при цьому він йде у відставку, оскільки його депутатський мандат перестає бути чинним).

Варто вказати на те, що дані держави демонструють приклад реального вирішення проблеми політичної відповідальності глави держави. Але слід зазначити, що тут відіграють важливу роль такі чинники як чисельність депутатського корпусу, виборча система та рівень політичної культури населення. У всіх досліджуваних державах (окрім ПАР, де нижня палата парламенту – Національні Збори, складає 400 депутатів), чисельність депутатів парламенту від 14 (ФШМ) до 61 (Суринам). Це зумовлює високий рівень комунікації між парламентаріями, що сприяє підвищенню ефективності роботи парламенту й збільшенню потенціалу можливості стримувати президента (імпічмент Президента ПАР Кгалеме Мотланти в 2009 році, вотум недовіри Президенту Науру Фредеріку Пітччеру в 2011 році). Тип виборчої системи корелюється із закріпленням за главою держави депутатського мандату, наявність якого, як вже зазначалося, зумовлює деякі форми політичної відповідальності президента. Якщо діє мажоритарна система (Ботсвана, Кірибаті, Маршаллові острови, Науру) – мандат закріплюється. Якщо діє пропорційна система (ПАР, Суринам) – президент не може мати депутатського мандату. І незалежно від того, як досконало не були б прописані механізми стримувань та противаг, за низького рівня політичної культури населення вони просто не працювали б.

Таким чином поєднання форм політичної відповідальності глави держави у президентських республіках, модифікованих форм політичної відповідальності уряду в парламентарних та парламентарно-президентських республіках, а також специфічної форми політичної відповідальності глави держави, яка настає водночас із політичною відповідальністю парламенту зумовило вище проаналізовані особливості даного інституту в Ботсвані, Кірибаті, Маршаллових островах, Науру, Південно-Африканській Республіці, Суринамі та Федеративних Штатах Мікронезії.

1. *The Constitution of Suriname*, 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.constitution.org/cons/suriname.htm>. 2. *Конституція Ботсвани*, 1966. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/30_ru.pdf. 3. *The Constitution of the Republic of the Marshall Islands*, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bikiniatoll>.

com/RMI%20Constitution.pdf. **4.** *The Constitution* of Nauru, 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.paclii.org/nr/legis/num_act/con256.rtf. **5.** *Конституція ЮАР*, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/206_ru.pdf. **6.** *The Constitution* of the Federated States of Micronesia, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/micronezia.pdf>. **7.** *The Constitution* of Kiribati, 1979. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@ilo_aids/documents/legal-document/wcms_111733.pdf. **8.** *Малкіна Г.М.* Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) : монографія / Малкіна Г.М. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 29. **9.** Там само. – С. 39. **10.** *Шляхтун П. П.* Конституційне право: словник термінів / Шляхтун П.П. – К. : Либідь, 2005. – С. 222. **11.** *Малкіна Г.М.* Цит. праця. – С. 67. **12.** *Конституція ЮАР*, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/206_ru.pdf. **13.** *The Constitution* of Suriname, 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.constitution.org/cons/suriname.htm>. **14.** *The Constitution* of the Federated States of Micronesia, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/micronezia.pdf>. **15.** *Конституція* Ботсвани, 1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/30_ru.pdf. **16.** *The Constitution* of Kiribati, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_111173.pdf. **17.** *The Constitution* of the Republic of the Marshall Islands, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bikiniatoll.com/RMI%20Constitution.pdf>. **18.** *The Constitution* of Kiribati, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_111117.pdf. **19.** *The Constitution* of the Republic of the Marshall Islands, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bikiniatoll.com/RMI%20Constitution.pdf>. **20.** *Конституція* ФРГ, 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/83_ru.pdf. **21.** *Конституція* Італійської Республіки, 1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ext.comune.fi.it/costituzione/cirillico.pdf>.

Rudyk Andrii. Characteristics of the political responsibility of the head of state in some parliamentary republics

This article deals with specific features of the institute of political responsibility of the head of state in such contemporary countries as Botswana, Kiribati, Marshall Islands, Nauru, South Africa, Suriname and Federated States of Micronesia. These states described as “parliamentary republic”. But they have one unique characteristic, which distinguishes them from ordinary parliamentary republics. In the above-mentioned countries the head of state and head of executive powers concentrated in the hands of one person. But at the same time in the constitutions of these countries parliament endowed with a formal rule in the system of supreme authorities. Also the source of presidential power comes from parliament, because the head of state elects by parliament and/or he has the parliamentary mandate. In this way such traditional mechanisms of political responsibility of the head

of state as impeachment and countersignature get new forms in these countries. Also these parliamentary republics demonstrate new types of political responsibility of president such as vote of noconfidence, resignation from the office at the same time with dissolved parliament and appointment of ministers from MPs. Some of these forms come from presidential republic and some – from parliamentary and semi-presidential republic and combination of them creates above-indicated types of political responsibility of the president in these countries. But some differences in forms of presidential political responsibility were found during the development. Such results describe the level of attraction to some features of presidential or parliamentary republic. For example, Constitutions of South Africa, Suriname and Federated States of Micronesia include such form of presidential political responsibility as impeachment. This institute correlates with right of the president to dissolve parliament. In these states parliament actually dissolves independently (South Africa) or constitution does not contain information about this right (Suriname and Federated States of Micronesia). This statement proves that these states borrowed the mechanism of presidential political responsibility from presidential republic (especially Federated States of Micronesia). Botswana, Kiribati, Marshall Islands and Nauru adopted forms of political responsibility of government from parliamentary republic and transformed them into new types of presidential political responsibility. For example, parliaments of all above-mentioned states have right of vote of no confidence. When they use it, government and president, as the head of executive, resigns. Also the President of Kiribati may ask parliament for confidence and if parliament doesn't vote for it, then parliament should be dissolved and president resigns. These institutes replace impeachment in Botswana, Kiribati, Marshall Islands and Nauru because the presidents of these states also have a parliamentary mandate. Thereby when parliament dissolved, the president loses his mandate which means his automatic resignation. Also the president in these states resigns when he is not elected in parliament. This is a form of political responsibility to the voters. Finally, these statements prove that even these states differ from each other and they can be divided into two groups. But in general Botswana, Kiribati, Marshall Islands, Nauru, South Africa, Suriname and Federated States of Micronesia belongs to specific parliamentary republic. At the first way, in these states parliament is the formal supreme authority. And at the second way, all above-indicated forms of presidential political responsibility, which accepted in these states, have one task – to establish interdependence between the president, as the head of state and the head of executive, and parliament, as basic source of power in the system of supreme authorities, including civil society which elects supreme legislative body.

Key words: political responsibility, head of state, impeachment, vote of noconfidence, deputy mandate.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.1

В. М. СПІВАК

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Аналізуються основні напрями розвитку етнополітичних процесів в умовах глобальних трансформаційних змін та їх значення у формуванні політики багатонаціональних держав. Розглянуто окремі особливості етнополітичних процесів в Україні, формуванні етнополітики, значення етнокультури в контексті суперечливих процесів глобалізації і регіоналізації. Обґрунтовано необхідність створення концепції етнополітики в Україні з урахуванням як національних особливостей, так і тенденцій розвитку етнопроцесів глобального світу.

Ключові слова: глобалізація, етнополітичні процеси, етнополітика, етнічність.

Спивак В.Н. Этнополитические епроцессы в условиях глобальных трансформаций: состояние и перспективы развития

Анализируются основные направления развития этнополитических процессов в условиях глобальных трансформационных изменений и их значение в формировании политики многонациональных государств. Рассмотрены отдельные особенности этнополитических процессов в Украине, формирования этнополитики, значение этнокультуры в контексте противоречивых процессов глобализации и регионализации. Обоснована необходимость создания концепции этнополитики в Украине с учетом как национальных особенностей, так и тенденций развития этнопроцессов глобального мира.

Ключевые слова: глобализация, этнополитические процессы, этнополитика, этничность.

© СПІВАК Віктор Миколайович – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри соціології та суспільних наук Академії праці, соціальних відносин і туризму федерації профспілок України

Spivak Viktor. Ethnopolitical processes in the conditions of global transformations: the state and prospects of development

The main directions of development of ethnopolitical processes in the conditions of global transformational changes and their value in formation of policy of the multinational states are analyzed. Separate features of ethnopolitical processes in Ukraine, formation of ethnopolitics, value of ethnoculture in the context of inconsistent processes of globalization and regionalization are considered. Need of creation of the concept of ethnopolitics in Ukraine taking into account both national features, and tendencies of development of ethnopolitical processes of the global world is proved.

Key words: globalization, ethnopolitical processes, ethnopolitics, ethnicity.

Глобалізація є комплексним, складним геополітичним, геоекономічним і геокультурним процесом, що справляє складний і водночас суперечливий вплив на всі сторони життя людини, усі суспільства планети. Визнаний науковцями як процес формування цілісного світу, єдиного людського співтовариства, нової цивілізації, він водночас породжує й складні фрагментації, невідповідності та навіть гострі конфронтації. Особливо виразно це стало проявлятися на початку ХХІ ст. Сучасні процеси глобалізації спричиняють зародження й розвиток етнонаціональних та етнополітичних процесів, визначають їх характер, напрямки, глибину і динаміку. Водночас етнонаціональні та етнополітичні процеси мають власні закономірності розвитку, впливають на інші соціально-політичні процеси, значною мірою визначають поступ людської цивілізації.

У сучасному світі, відзначають дослідники, етнополітичні процеси набувають особливого значення у геополітичному вимірі. Вони характеризуються значним зростанням етнічної та національної свідомості, змаганням за суверенізацію, діаметрально протилежними тенденціями – консолідацією і дезінтеграцією¹. Сьогодні є всі підстави говорити про етнополітичну глобалізацію, як історичний об'єктивний процес поширення по всій земній кулі етнонаціональних та етнополітичних ідей і концепцій, піднесення етнічного ренесансу, посилення політизації етнічності, вибуху етніцизму, поглиблення етнічної фрагментації та ін., а також про етнополітичну модернізацію, суть якої полягає у пошуках народами багатонаціональних та поліетнічних держав адекватних і оптимальних відповідей на виклики часу, зокрема, оновлення й осучаснення ними форм, характеру і змісту своїх держав, державних утворень та міждержавних об'єднань².

Проблемам формування етнополітики в Україні, дослідженню етнополітичних процесів присвятили свої праці вітчизняні науковці В. Андріяш, О. Антонюк, С. Асланов, В. Бурдяк, К. Вітман, М. Вав-

ринчук, В. Гура, Л. Іонін, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, О. Майборода, Ю. Римаренко, Л. Шкляр, М. Шульга та ін., однак за сучасних умов вони залишаються актуальними і потребують подальших досліджень, адже етнополітичні аспекти не лише посідають важливе місце у формуванні політики багатонаціональних держав, а й характеризуються постійними ускладненнями динаміки їх зростання, виступають індикатором суперечностей між державами у поглядах на права людини і державний суверенітет.

Багатоетнічність народу України, до якого належать нині представники понад 130 національностей, на початку ХХІ ст. стає важливим чинником соціальних, політичних процесів, що відбуваються у суспільстві. Дедалі очевиднішим стає те, що для стабільного розвитку України потрібно враховувати інтереси та створювати необхідні умови для розвитку національних груп, які налічують на сьогодні близько 14 млн. осіб. Це має стати запорукою її безпеки та входження у світове співтовариство. Відтак важливими складовими державної етнополітики мають бути такі її аспекти, як постійний аналіз і вивчення ситуації у міжнаціональній сфері та залучення науковців до осмислення етносоціальних, етнополітичних, етнокультурних та етносторонніх проблем розвитку України. Перший аспект передбачає необхідність здійснення систематичних діагностик (соціологічних моніторингів) самопочуття етнічних груп в Україні, тенденцій міжетнічних процесів з метою прийняття державними органами своєчасних рішень, спрямованих на зниження суспільно небезпечного перенапруження у цій сфері. Другий аспект пов'язаний з активною співпрацею державних органів з ученими. Без ґрунтовних наукових розробок неможливо в сучасних умовах формувати етнополітику держави, ефективно впливати на етнополітичні процеси в суспільстві. Лише політика, котра спирається на фундаментальні знання, може сприяти попередженню та запобіганню проявів руйнівних конфліктів етнополітичного характеру.

Кожна демократична держава сучасного глобального світу зацікавлена в налагодженні етнополітичної стабільності на власній території. Остання є невід'ємною складовою політичної стабільності. Етнополітичну стабільність можна визначати як властивість етнополітичної системи, результат етнонаціональної політики держави, складову етнополітичної безпеки держави і навіть політичну технологію³. Запорукою етнополітичної стабільності є дотримання балансу інтересів всіх етнічних спільнот, що проживають на тери-

торії поліетнічної держави. Принципи рівності, збереження культурної та мовної самобутності етноспільнот, недискримінації за етнічною ознакою закріплені в національному законодавстві всіх демократичних країн. Україна не є винятком у цьому, традиційно характеризується як держава, де панує міжетнічна толерантність. Адже за наявності поліетнічного складу населення, як стверджує О. Картунов, держава повинна виконувати роль нейтрального посередника – представника і захисника всіх без винятку етнічних спільнот, що проживають на її території. Справедливо та коректно реалізована державна політика щодо вирішення національного питання сприяє консолідації суспільства та формує сприятливе до неї ставлення власних громадян та світової спільноти. Однак на практиці таке спостерігається далеко не завжди. Дослідник констатує, що найчастіше державою керує або використовує у своїх цілях якась одна етнічна спільнота, точніше її еліта⁴. Це провокує процеси етнічного невдоволення та політизації етнічності всередині інших етноспільнот, які почуваються дискримінованими та скаржаться на порушення своїх прав. Між тим активна і ефективна етнополітика є невід’ємною складовою результативних економічних та соціальних програм і формується на рівні держави, регіонів, територіальних громад як комплекс соціально-економічних, історико-культурних та мовно-релігійних чинників, що постійно взаємодіють між собою.

Вироблені світовою наукою і закріплені у глобалістиці постулати, як «світ і світове людство є єдиним глобальним організмом», «глобальні інтереси треба ставити вище національних», «глобальна інтеграція – це закономірність розвитку людства», «глобалізація несе в собі нові небачені можливості для розвитку людства і нові небачені загрози його існуванню» та ін., надзвичайно складно вживаються в свідомості соціуму, політичних еліт, урядів. Зіткнення традиційних і космополітичних цінностей призводить до етнонаціональних конфліктів, посилення етнічної та національної свідомості, змагань за суверенізацію. Підтвердженням цьому є події восени 2014 р. пов’язані з порушенням питань проведення референдумів про незалежність Шотландії, незалежність Каталонії від Іспанії⁵ та ін. З відокремленням від України Донецької і Луганської областей, необхідністю захисту російськомовного населення на цих територіях намагається пов’язати свою участь у загарбницькій війні офіційний Кремль. Подібних фактів активної фрагментації етноспільнот у сучасному світі можна назвати десятки. Враховуючи знач-

ну кількість подібних етнополітичних явищ у глобальному світі варто погодитися з позицією дослідників, які вважають, що у нових цивілізаційних умовах зіткнення інтересів держави і цивілізації (міжнародних об'єднань), глобалізації та етнізації політики під удар потрапляє вся система національної держави, у контексті якої глобалізація і національна ідентичність не виключають одна одну, а тому вступають у суперечність з формуванням державницької національної ідеї як атрактора розвитку нації⁶.

Глобальність і етнізація «розривають» національну державу значною кількістю етнонаціональних конфліктів, які загрожують багатьом державам розколом суспільства, що детермінується етнонаціональними атрибутами, у результаті чого можна спрогнозувати розкол багатьох поліетнічних націй, які не мають своєї державності, але намагаються реалізувати формально підтримуване ООН право на самовизначення. Останнє сприяє зростанню у багатьох країнах світу проблем, пов'язаних з етнічною міграцією, етнонаціональними конфліктами, політикою мультикультуралізму чи монокультуралізму, у результаті чого державні інститути не виконують свої функції. Унаслідок врегулювання міжетнічних (у тому числі етнорелігійних і етнолінгвістичних) суперечностей ряд західних демократій дотримується політики мультикультуралізму; інші країни намагаються створити громадянську націю, належність до якої базується не на етнокультурних факторах, а на дотриманні законів, прав і свобод⁷. Водночас сформувати громадянську націю у будь-якій державі ще не вдалося, а сучасна етнокультурна і демографічна динаміка, можливо, роблять цю мету недосяжною. Зростання етнонаціональних конфліктів у поліетнічному соціумі в умовах інформаційно-культурного простору призводить до міжгрупової боротьби за цінності, владу, рейтинги. Подібна боротьба, безсумнівно, має відбуватися з дотриманням вироблених людством цивілізованих правових норм.

На початку XXI століття етнічність, зокрема етнічні культури, замість того, щоб послаблюватись і зникати стали ще більш помітними і глибоко укоріненими ніж будь-коли раніше, причому навіть тоді, коли етнічні спільноти займають домінуючі позиції. Нині у багатьох розвинених країнах яскраво виявляється тенденція до реставрації історико-етнічних символів, місцевих традицій і культурних особливостей. Для багатьох країн вони стають невід'ємними рисами індивідуальної і групової ідентичності, наочними «гарантіями» її стійкості. Властиві глобалізації уніфікація і стандартизація

помітно посилюють етнічну й національну самосвідомість, прагнення до ідентичності, самовизначення народів, зростання етнічної диференціації і фрагментації, все більшого значення набувають поняття «батьківщина», «нація» та ін. Етнічний ренесанс одночасно є прагнення етнічних груп зберегти власну культурну самобутність в умовах розповсюдження нівелюючих тенденцій процесів глобалізації, які означають гомогенізацію світу, життя за єдиними принципами, прихильність єдиним принципам, дотримання єдиних звичаїв та норм поведінки, прагнення усе універсалізувати. Це дає підстави вважати, що в умовах глобалізації продовжується складний процес націєтворення і з'являються нові сценарії його перебігу. Вирішальну роль у формуванні нації продовжує відігравати держава як суб'єкт генерування заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних стосунків на засадах толерантності, стабілізації, гармонізації інтересів усієї етнонаціональної спільноти. Водночас остання має володіти комплексом солідарної відповідальності і правових гарантій, вироблених і узгоджених в межах співдружності держав (наприклад, Європейська хартія місцевого самоврядування; Європейська хартія регіональних мов і мов меншин тощо), які зумовлюють збереження і розвиток національної культури, етнонаціональних інтересів.

Сучасний плюралізм думок стосовно феномену глобальної культури дозволяє озвучити різні версії майбутнього українського суспільства, часом навіть фантазійні. Так, І. Каганець розробив стратегію зачаття нового українського етносу, який повинен з'явитись у 2015 році. Автор цієї стратегії стверджує: «Українці всього світу мають перетворитись на глобальний етносоціальний організм. Завдяки спільним зусиллям протягом одного покоління на території України має народитися новий український етнос – етнос нової, постіндустріальної, інформаційної епохи. Він створить нову націю і нову державну систему, ідеально пристосовану до світу III-го тисячоліття. Особливу роль у формуванні нового українського етносу мають відіграти національні меншини, що проживають в Україні. Активне включення національних меншин в процес державотворення значно полегшить Україні налагодження взаємодії із зовнішнім світом. Завдяки формуванню нового етносу Україна має можливість уникнути небезпек етнічного протистояння і забезпечити гармонійний розвиток всіх національних культур⁸. І хоча уявлення майбутнього світового співтовариства як наднаціональної держави без кордонів наразі не зустрічає підтримки широких мас населення,

що бачать у розвитку державності гарантії збереження власної національної самобутності зі своєю системою цінностей і пріоритетів, подібна позиція автора має право на існування. Не викликає заперечення положення щодо участі національних меншин в процесі державотворення, адже їх культурний потенціал далеко не реалізований повною мірою та ін. Водночас варто акцентувати увагу на важливих, на наш погляд, положеннях і окремо згадати про них. По-перше, процес національного відродження в Україні має власні особливості, оскільки, як відомо, стадії націєгенезу йдуть у певній послідовності: визначення самоідентифікації – розвиток культури – утворення держави. У нашій країні остання фаза навпаки виявилася першою, у той час як фаза самоідентифікації та культурна фаза не до кінця завершені. Тому особливого значення набуває процес національного відродження українців на рівні держави. По-друге, становлення сучасної політичної нації в Україні відбулося значно пізніше, ніж в інших країнах Центрально-Східної Європи. Цей процес набув незворотних рис лише протягом останніх років і є далеким до завершення. До цього часу значна частина населення в нашій країні перебуває у стані невизначеності й розмитості ідентичності, надає переваги локальній і регіональній ідентичності перед національною. По-третє, помітний вплив на розвиток етнополітичних процесів і системну трансформацію українського суспільства роблять глобалізаційні процеси, що супроводжуються посиленням національних інтересів та загостренням конфліктності, зростанням міграційних потоків, які становлять загрозу соціальній стабільності держави й національній ідентичності та ін. «Вбудовування» країни в глобальну економічну систему зовсім не гарантує згладжування міжнаціональних суперечностей до того ж супроводжується посиленням національних і сепаратистських рухів.

Сучасні етнополітичні процеси в Україні перебувають у площині демократизації суспільного життя, модернізації політичних інститутів та їх реформування, а крім того мають регіональні особливості. Етнорегіони, тобто території у межах прикордонних територій, вирізняються активними етнополітичними процесами, які несуть у собі певну цільову спрямованість і вимагають особливої уваги з боку держави. Такі етнонаціональні чинники актуалізують низку завдань державного регулювання територіального розвитку. Конструювання сучасної системи державного урядування та місцевого самоуправління здійснюється в умовах формування україн-

ської політичної нації, помітної активізації самоорганізаційних процесів не лише в середовищі національних меншин, а й різного роду регіональних спільнот. Розвиткові таких процесів сприяють демократизація суспільного та політичного життя країни, а також процеси децентралізації управління. Якщо ж їх пустити на самоплин, послабивши державне регулювання, тобто державний етнополітичний менеджмент, зростає загроза настання негативних тенденцій у вигляді сепаратизму, регіоналізму, федералізму тощо.

Сьогодні українське суспільство, політичні та державні інститути влади переживають чи не найскладніший період свого розвитку. Чи не вперше після проголошення незалежності України на порядок денний так гостро поставлені питання національно-державного суверенітету, цілісності країни, недоторканості її кордонів. Причому загрози і виклики, що лунають у цьому контексті, є не лише продуктами зовнішнього походження, інспірованими діями сусідньої держави-агресора. На жаль, мають місце і внутрішні чинники, які мотивують зовнішнє втручання у внутрішні справи нашої країни. Серед таких в числі іншого необхідно вказати на регіональні, оформлені у відповідні ідеологічні та партійно-політичні структури, політичні партії, громадські об'єднання та рухи. Для них демократична, незалежна, європейськи орієнтована Україна стала головним об'єктом зусиль для дискредитації як її внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного курсу. Використовуючи фактор україно-російської двомовності та поліконфесійності України, відповідні сили намагаються переконати широку громадськість у «неприродності» України як держави у її теперішніх кордонах; всіляко роздмухуються міфи щодо агресивної антиросійської сутності української влади, актуалізуються стереотипи про антиросійський зміст українського націоналізму; здійснюється постійна атака на гуманітарну сферу нашої країни як таку, котра нібито будується на фальсифікації історії з метою внести розбрат в україно-російські відносини. Такий стан речей є вигідним регіональним олігархічно-клановим (політико-економічним) групам, оскільки принцип «поділяй і володарюй» як ніякий інший відповідає їх прагматичним інтересам у сфері власності, а також зовнішнім деструктивним силам, позаяк внутрішня боротьба еліт, розколоте за регіональним принципом суспільство робить країну слабкою та надає можливості посилення зовнішнього тиску на неї. Тому одним із важливих ресурсів подальшого розвитку України на шляху збереження міжрегіонального порозуміння і єдності громадян є активізація самого територіально-

го чинника у його конструктивному, а не руйнівному напрямі. Необхідно зробити так, зазначає І. Зварич, щоб власне регіональний чинник державотворення в Україні став уособленням сили, а не слабкості країни, чого, на жаль, сьогодні не спостерігається⁹.

В сучасних умовах, на наш погляд, важливим є створення ґрунтовної концепції етнополітики в Україні, яка враховувала би тенденції глобального світу. Йдеться, зокрема, про врахування як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що перешкоджають етнополітичній стабільності, перебувають в системно-структурній суперечності між державними та національними інтересами і цінностями в самому українському суспільстві. Важливим завданням є досягнення узгодженості між розвитком національно-етнічної самосвідомості та підвищенням загального рівня громадянської культури, що, у свою чергу, вимагає уточнення концептуальних засад державної регіональної та етнонаціональної політики, пріоритетних напрямів діяльності у цій сфері як державних органів влади, так і громадських організацій, у тому числі й тих, котрі представляють інтереси національних меншин. Реальна політична практика нашої держави свідчить, що забезпечення їх прав гарантується тільки за ефективної взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права, норми яких спрямовані на реалізацію делегованих органам влади різних рівнів функцій із забезпечення захисту прав етнічних спільнот, розв'язання етнонаціональних протиріч виключно мирним способом. Незабезпечення таких прав, а також брак взаємодії вітчизняного законодавства та міжнародних правових норм і стандартів можуть призвести не лише до погіршення становища національних меншин у конкретній країні чи її регіоні, а й до ускладнення міжнародних стосунків, дестабілізації глобальної безпеки.

1. *Андріяш В. І.* Перспективи розвитку етнополітичних процесів під впливом глобалізації [Електронний ресурс] / Андріяш В.І. – Режим доступу : www.dy.nauka.com. Уа 2. Михайлова М. О. Етнокультурний ренесанс vs глобальна культура: сучасний вимір / М.О. Михайлова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – №54. – С. 116-124. 3. *Асланов С. А.* Етнополітична стабільність: особливості теорії та практики / С.А. Асланов // Держава і право : зб. наук. праць : Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 426-432. 4. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології : наук.-навч. посібник / Картунов О. В. – К. : Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – С. 206. 5. *Референдум про незалежність Шотландії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/; *Правительство* Испании утверждает, что референдум противоречит государственному законодательству [Електронний ресурс]. – Режим доступу : world.ib.ua/news. 6. *Нестеренко Г. О.* Національна

ідея як атрактор розвитку нації / Г. О. Нестеренко // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй : зб. ст. / [редкол. : О. О. Рафальський (голов. ред.) та ін.]. – К. : ЕксОб, 2006. – Т. 2. – С. 347-359. 7. *Пироженко В.* Національна консолідація в умовах обмеження державного суверенітету [Електронний ресурс] / Пироженко В. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php> 8. *Каганець І. В.* Психоінформаційні аспекти націотворення [Електронний ресурс] / Каганець І.В. – Режим доступу : http://rduold.narod.ru/fbook_1/strat_6.html 9. *Зварич І. Т.* Регіональні особливості розвитку етнополітичних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Зварич І.Т. – Режим доступу : mydisser.com/ua/catalog/view/247/249/12369.html

Spivak Viktor. Ethnopolitical processes in the conditions of global transformations: the state and prospects of development

In the article basic directions of development of ethnopolitical processes are analysed in the conditions of global transformation changes. Globalization is examined as a process of forming of the integral world, unique human concord, new civilization, which generates difficult fragmentations, disparities and even sharp confrontations presently. Influence and sinergistical intercommunication of process of globalization and etnonational and ethnopolitical processes is marked, that stipulates a search the people of multinational and poliethnic the states adequate and optimum answers for the calls of time. In the new civilization terms of conflict of interests of the state and civilization (international associations), globalization and etnaciі policy, all system of the national state gets under a blow.

It is well-proven that decision role in forming of nation the state continues to play as a subject of generating of measures, between-ethnic relations directed on adjusting, on principles of tolerance, stabilizing, harmonization of interests of all etnonational association. At the same time the last must own the complex of solidary responsibility and legal guarantees, mine-out and concerted within the limits of concord of the states (for example, European charter of local self-government; European charter of regional languages and languages of minorities and others like that), which predetermine a maintainance and development of national culture, etnonational interests.

The separate aspects of ethnopolitical are probed in Ukraine which is traditionally characterized ethnic tolerance, through the system of the principles fastened in a current legislation. Marked, that the constituents of state ethnopolitical must be such its aspects, as a permanent analysis and study of situation in a between-nationally sphere and bringing in of research workers to the comprehension of etnosocial, ethnopolitical, etnoculture and etnostate problems of development of Ukraine. Active and effective ethnopolitical is the inalienable constituent of the effective economic and social programs and formed at the level of the state, regions, territorial societies as a complex of social-economic, history- culture and language- religion factors which constantly cooperate between itself.

Presents world practice of settling ethnic (including ethno-religious and ethno-linguistic) contradictions of democratic countries through the implementation of the multiculturalism policy and the creation of a civil nation. Set forth the discourse of national scientists in the formation of the new Ukrainian ethnos.

Analyzed the approaches of nacionalnih scientists in understanding the process of national revival in Ukraine, participation of national minorities in the process of

state-building, national identity. Shows the increasing role of ethnic culture in the conditions of global change. Ethnic renaissance is the tendency of ethnic groups to maintain their cultural identity in terms of the distribution of the leveling tendencies of globalization.

Actualized the problem of the relationship between national policies, state ethnopolitical management and such negative trends as separatism, regionalism, federalism.

Modern ethno-political processes in Ukraine are in the plane of the democratization of public life, modernization of political institutions and their reform, and in addition have regional characteristics. An important task is to achieve consistency between the development of national-ethnic identity and increase the General level of civic culture that, in turn, requires clarification of the conceptual foundations of the state, regional and ethanol policy, intensifying territorial factor in its constructive and not destructive direction, priorities in this area of the state authorities and public organizations, including those representing the interests of national minorities.

With this in mind the necessity of the creation of the concept of ethnic policy in Ukraine, which would take into account the internal external factors at the national level, trends in the global world.

Key words: globalization, ethnopolitical processes, ethnopolitics, ethnicity.

УДК 323.1

К. М. ВІТМАН

ПАРАДОКСИ СЕПАРАТИЗМУ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Аналізуючи інтеграційні та дезинтеграційні процеси на європейському просторі, автор виявив кілька парадоксальних тенденцій, які вказують на те, що євроінтеграція опосередковано сприяє сепаратизму. Натомість Швейцарія, якій раніше прогнозували етнополітичну дезинтеграцію, завдяки економічній стабільності та високому рівню життя отримує можливість розширення своїх кордонів за рахунок регіонів сусідніх держав, що демонструють бажання увійти до складу Швейцарії та вимагають проведення відповідних референдумів.

Ключові слова: етнополітична дезинтеграція, Європейський Союз, сепаратизм.

Витман К.Н. Парадоксы сепаратизма на европейском пространстве

Анализируя интеграционные и дезинтеграционные процессы на европейском пространстве, автор обнаружил несколько парадоксальных тенденций,

© ВІТМАН Костянтин Миколайович – доктор політичних наук, професор Національного університету «Одеська юридична академія»

указывающих на то, что евроинтеграция косвенно способствует сепаратизму. Швейцария, которой ранее прогнозировали этнополитическую дезинтеграцию, благодаря экономической стабильности и высокому уровню жизни получает возможность расширения своих границ за счет регионов соседних государств, демонстрирующих желание войти в состав Швейцарии и требующих проведения соответствующих референдумов.

Ключевые слова: этнополитическая интеграция, Европейский Союз, сепаратизм.

Vitman Kostantyn. Paradoxes of Separatism on European Space

Analyzing integration and disintegration processes on EU space, the author discovered several paradoxical trends indicating that European integration indirectly promotes separatism. Instead, Switzerland, which has been previously predicted ethnic and political disintegration, due to economic stability and high living standards is able to expand its borders by joining the regions of neighbouring countries that demonstrate a desire to join Switzerland and require referendums on this issue.

Key words: *ethnopolitical disintegration, European Union, separatism.*

Тема європейської інтеграції знайшла найповніше висвітлення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Однак у цій статті пропонуємо звернути увагу не на інтеграцію в межах Європейського Союзу загалом, а на локальні інтеграційні тенденції між окремими суб'єктами етнополітики (державами, регіонами держав), що наразі спостерігаються на теренах Європи і є продовженням або виявом дезінтеграційних тенденцій. Деякі з них не сприймаються всерйоз, тому не знаходять наукового обґрунтування. Таке ставлення є хибним, адже всі етнополітичні процеси без винятку заслуговують на відстеження та увагу, оскільки достеменно невідомо, до яких глобальних наслідків вони можуть призвести. Український досвід є підтвердженням цього. Україна тривалий час ігнорувала застереження науковців щодо етнополітичних викликів і проблем, які потребують вирішення в межах етнонаціональної політики, тому серйозно постраждала від етнополітичної дезінтеграції.

Дезінтеграційні і інтеграційні тенденції в межах об'єднаної Європи не менш складні та непередбачувані, про що свідчить проведення референдуму про вихід Шотландії зі складу Великобританії та аналогічного опитування в Каталонії протягом минулого року. Як частини держав-членів Європейського Союзу: Каталонія – Іспанії, Шотландія – Великої Британії, – вони керувалися одночасно як економічними міркуваннями, так і історичним прагненням етноспільнот до формування власної держави. Прихильники незалежності Шотландії переконували виборців у тому, що покладів нафти у Північному морі біля берегів Шотландії, доходів від розви-

неної харчової та алкогольної промисловості цілком вистачить, щоб забезпечити економічне процвітання новосформованої держави. Аналогічно серед прихильників виходу Каталонії зі складу Іспанії вже багато років популярним залишається гасло: «досить годувати Іспанію», адже Каталонія є економічно розвиненою автономією країни і сплачує найбільше податків до бюджету.

Ці дезінтеграційні тенденції можна одночасно трактувати як прояви національного самовизначення, в межах якого кожна етнопільнота прагне перетворитися на повноцінну націю, сформувавши власну державу, і як прояви сепаратизму. Сепаратизм у науковій літературі визначається як політичний рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Сепаратистські рухи породжуються суперечностями між центральною владою держави та виразниками ідей сепаратизму – політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями етнічних меншин, політичними структурами окремих регіонів¹. Але незалежно від трактування вищезгадані прояви національного самовизначення або сепаратизму є дезінтеграційними, відтак загрожують суверенітету та територіальній цілісності держав-членів ЄС. Суть цієї загрози не змінює той факт, що всі держави-проекти бачать себе в складі Євросоюзу. «ЄС не захоче відмовитись від регіону, який приносить йому гроші. Який сенс відмовлятися від проєвропейського регіону, в який ЄС вже вклав багато інвестицій?», – риторично цікавилися прихильники незалежності Каталонії напередодні плебісциту².

Однак головна загроза для Європейського Союзу полягає не в зміні територіальних меж держав-членів ЄС або їх кількості, вона полягає в дестабілізації етнополітичної ситуації, в погіршенні стосунків всередині об'єднаної Європи. Несанкціонований вихід однієї з частин європейської держави означає розірвання відносин між окремими державами, застосування санкцій, що неминуче означатиме економічні втрати. Наскільки шкодить етнополітична дестабілізація успішному демократичному та економічному розвитку держав промовисто свідчить нинішній досвід пострадянського простору.

А. Алесіна, Е. Споллаоре та Р. Ваціарг переконані, що економічна інтеграція, лібералізація торгівлі часто супроводжуються політичним сепаратизмом. У світі торговельних обмежень, великі країни мають економічні переваги, оскільки політичні кордони визначають розмір ринку. «У світі вільної торгівлі і глобальних ринків навіть відносно невеликі культурні, мовні чи етнічні групи можуть вигра-

ти від формування невеликих і однорідних політичних юрисдикцій (власних держав), які отримують можливість мирно взаємодіяти з іншими країнами економічно інтегрованої зони», – стверджують дослідники³. Ось чому в межах єврозони дезінтеграційні тенденції знаходять втілення на локальному рівні, адже сформовані нації, якими вважають себе шотландці та каталонці, були і залишаються впевненими у тому, що Європейський Союз, як передусім економічне об'єднання країн, не має наміру втрачати території та зазнавати збитків через процеси національного самовизначення.

Р. Купер, відомий західний дослідник дезінтеграційних процесів, у своїх працях підтверджує, що головна відмінність європейської інтеграції від інших видів полягає в тому, що вона розвивалася через співпрацю, а не через конфлікт⁴. Тобто не застосовувала примусові, недемократичні методи, що викликають невдоволення і неминучий конфлікт між учасниками інтеграції. Дослідник не береться прогнозувати майбутнє європейської інтеграції, оскільки це найбільш успішний та наймасштабніший приклад добровільної інтеграції в світі на даний момент. Тоді як прецедентів трансформації примусових інтеграцій в світі в історичному контексті безліч – всі імперії формувалися і розвалювалися за подібним сценарієм. Позаяк дезінтеграційні тенденції все ж присутні в Європейському Союзі, останніми роками вони стають потужнішими і помітнішими. Настільки, що починають чинити вплив на політику ЄС.

Інтеграцію та дезінтеграцію Р. Купер розглядає через еволюцію держави, державної системи, складових держави. Згідно з теорією науковця, дезінтеграція завжди починається з послаблення центральної влади в державі, втрати нею легітимності на тій території, що декларує вихід з її складу. Причин ослаблення центральної влади може бути безліч (включаючи активну зовнішню етнополітику сусідньої держави), але результат завжди один – складова держава не бачить сенсу/економічної вигоди у подальшому спільному співіснуванні в межах однієї держави. Незважаючи на те, що становище Каталонії є далеким від дискримінації в загальноприйнятому розумінні (етнічному, політичному, економічному), вихід зі складу держави залишається національною ідеєю автономії. Вивчаючи причини інтеграції та дезінтеграції та перебіг цих процесів, Р. Купер доходить висновку про те, що вони є серйозними викликами демократії та демократичного розвитку⁵.

З іншого боку, демократія як політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається народ, створює

умови для регіонального, політичного, етнічного сепаратизму, а отже і дезінтеграційних процесів. Демократію визначають як набір ідей і принципів, пов'язаних зі свободою, трактуючи її як інституціоналізовану свободу. Тому на терені демократичних держав Євросоюзу останнім часом частішають заклики до формування власних держав на базі регіону або компактного місця проживання певної етноспільноти або виходу цих регіонів зі складу держав з подальшим приєднання до іншої держави. Це вважається демократичним проявом свободи вибору.

Розглядаючи інтеграційно-дезінтеграційні процеси в Європі, звернемо погляд на Італію як вразливу державу з точки зору поширення сепаратизму. Країна до середини ХХ ст. складалася з цілої низки князівств та держав, об'єднаних в 1861 р. в державу під назвою Королівство Італія. Тривала незалежність окремих складових Італії призвела до формування серйозних культурних, мовних, політичних відмінностей, які досі є джерелом дезінтеграційних процесів в державі. Відцентрові тенденції також підсилюються економічною кризою в ЄС. Як відомо, погіршення рівня життя та соціальних стандартів неминуче призводить до загострення етнополітичних суперечностей. Тому, натхненні референдумом у Шотландії, окремі регіони Італії, регіональні еліти вирішили скористатися цим досвідом, щоб спробувати сформувати власну державу або натиснути на центральну владу з метою здобуття певних преференцій. Хоча референдум про незалежність Шотландії не мав успіху, оскільки шотландці не підтримали виходу зі складу Великобританії, годі применшувати його етнополітичне значення. Адже наслідком такого прецеденту може стати дезінтеграція Італії, європейської держави з найбільш вираженими сепаратистськими рухами.

У 2014 р. італійський регіон Венето заявив про намір провести офіційний референдум щодо відокремлення від Італії. Очільник регіону (губернатор) Л. Дзайя аргументував ініціативу тим, що в межах об'єднаної Європи після шотландського референдуму має стати звичною демократична практика, за якої населення обирає, в якій країні хоче жити⁶. Нагадаємо, що Венето в межах Венеціанської республіки був незалежною державою до середини ХVIII ст. і наразі є одним з найбільш розвинених з 20 регіонів Італії. Венето має багату історичну та культурну спадщину, що забезпечує йому найвищий рівень туристичної популярності.

Партія «Незалежність Венето» організувала та провела 16–21 березня 2014 р. електронний референдум, в якому населення регіону

брало участь за допомогою інтернету, телефону або спеціально обладнаних дільниць з обов'язковою ідентифікацією за допомогою індивідуального коду учасника голосування. За словами організаторів політичного заходу, 89% його учасників підтримали створення незалежної, суверенної республіки Венето⁷. Партія «Незалежність Венето» апелювала до того, що Півночі Італії, зокрема Венето, слід покласти край практиці спонсорювання Півдня країни. Регіон отримує з бюджету лише третю частину сплачених ним податків.

Натхненні високою явкою та результатами електронного референдуму, його ініціатори оголосили про підготовку до проведення референдуму на офіційному рівні. Очільник Венето Л. Дзайя, апелюючи до права на самовизначення, вказав на необхідність напрацювання законодавчої бази проведення такого референдуму – відповідний законопроект перебуває в розробці. Очевидно, що він суперечитиме Конституції Італії, тому не матиме юридичної сили, однак експерти переконані, що електронний референдум насправді проводився не з метою відродження Венеціанської республіки, а з метою досягнення Венето більшої автономії, в тому числі фінансової та податкової самостійності регіону, за прикладом Трентіно-Альто-Адідже або Сицилії.

Сусідня Ломбардія зацікавилася прикладом Венето, розпочавши збір підписів для проведення аналогічного референдуму. Ідея виходу Ломбардії зі складу Італії не нова, на місцевому рівні її почали втілювати 2012 р. у відповідь на заклик федерального радника швейцарського уряду У. Морера, який в інтерв'ю італійському виданню *Corriere di Como* заявив, що «позитивно ставиться до ідеї входження Ломбардії до Швейцарії на правах 27-го кантону»⁸. У. Морер підкреслив важливість економічної співпраці, торгових потоків між північними регіонами Італії та південним швейцарським кантоном Тічино. Швейцарська преса підтверджує участь Ломбардії в 90% південношвейцарських угодах. Слід зазначити, що швейцарський чиновник, який висунув ідею інтеграції сусіднього регіону Італії до Швейцарії раніше озвучував подібні наміри щодо Німеччини. У. Морер також підтримує приєднання двох німецьких земель – Баварії і Баден-Вюртембергу до Швейцарії, які межують з нею на Півночі.

Таким чином проєкт з формування Великої Швейцарії набирає обертів в Європі і стає дедалі вагомішим дезінтеграційним чинником для сусідніх зі Швейцарією країн. В липні 2010 р. швейцарське видання *Weltwoche* провело опитування населення Баден-Вюртем-

бергу, під час якого 48% респондентів підтримали входження федеральної землі Німеччини до складу Швейцарії⁹. Утім, як Конституція Італії, так і Конституція Німеччини закривають шлях до дезінтеграції, виходу регіонів з подальшим входженням до складу інших держав. Так, ст. 29 Основного Закону ФРН стверджує, що будь-які територіальні зміни можуть бути здійснені лише за результатами загальнонародного референдуму. Далєбі президент Італії різко розкритикував сепаратистські тенденції, підкресливши, що Конституція країни не передбачає жодних демократичних механізмів для відокремлення національних територій від Італії¹⁰. Дійсно, ст. 5 Основного Закону стверджує, що Італія є єдиною і неподільною, визнає місцеві автономії та сприяє їх розвитку шляхом адміністративної децентралізації, пристосування принципів і методів законодавства до завдань автономії і децентралізації.

Тим часом швейцарські праві політики намагаються на практиці відкрити шлях до інтеграції регіонів сусідніх країн до складу Швейцарії, дестабілізуючи етнополітичну ситуацію в них. Представники ультраконсервативної Швейцарської народної партії (SVP) запропонували внести до Конституції Швейцарії низку змін, які б дозволяли сусіднім державам або їх частинам входити до складу Конфедерації. Вже кілька років поспіль ШНП намагається домогтися винесення на обговорення законопроекту про спрощену процедуру прийняття нових регіонів до складу країни та набуття ними статусу кантонів. Члени ШНП не приховують, що воліли б бачити у складі Швейцарії прикордонні регіони Німеччини, Франції, Австрії та Італії.

На тлі економічної кризи та політичної нестабільності в Євросоюзі Швейцарія стає привабливою альтернативою для населення сусідніх держав. Як би це парадоксально не звучало, але сприйняття територіальних змін в Європі уможливилось та спрощується завдяки європейській інтеграції. Розмивання національних кордонів всередині Європи, вільне переміщення людського ресурсу, послаблення національних ідентичностей і як наслідок патріотизму, – все це призвело до появи таких сепаратистських, дезінтеграційних проектів з точки зору етнополітології. Для багатьох європейців, схильних до мобільності, частой змін країни проживання, не принципово, яку назву матиме їх країна, головне, щоб вона забезпечувала захист демократичних свобод, економічну стабільність та високий рівень життя. Усі ці вимоги Швейцарія задовольняє, тому стає все привабливішою для італійців, німців, французів, що проживають у прикордонних регіонах сусідніх держав.

Швейцарія – порівняно невелика країна (8 млн. населення). Для прикладу Ломбардія, яка має намір увійти до її складу у статусі кантона, більша (10 млн. населення), ніж уся Швейцарія. Утім, ні швейцарські політики, ні політичні експерти не бачать у цьому жодної суперечності, вказуючи на політичні амбіції успішної європейської держави. Швейцарські чиновники не висловлюють відкритого, офіційного бажання анексувати нові території. Навіть представники Швейцарської народної партії вважають, що необхідно створити сприятливі як політичні, так і економічні умови для включення сусідніх земель/регіонів до складу країни, що не суперечить принципам свободи та демократії¹¹.

Наразі повернімося до Італії, де після вищезгаданих заяв швейцарських політиків, в інтернеті з'явилася анонімна петиція, що закликає італійців підтримати вихід Ломбардії з Італії та приєднання до Швейцарії¹². Автори петиції переконують, що увійшовши до складу Швейцарії Ломбардія отримає більшу автономію, найстабільнішу в Європі валюту (швейцарський франк) сплачуватиме менше податків, стане частиною країни з ефективним управлінням, що дотримується політичного нейтралітету і, щонайголовніше, визнає італійську мову офіційною. Популярності ідея виходу зі складу Італії набуває також у сусідніх регіонах – П'ємонті та Південному Тіролі. В останньому точаться дискусії щодо виходу зі складу Італії та формування окремої держави, приєднання до Австрії або Швейцарії.

Нагадаємо, що в Італії і без впливу Швейцарії завжди були помітні дезінтеграційні тенденції. З 80-х років в Італії діє сепаратистськи налаштована націонал-консервативна партія Ліга Півночі, що виступає за надання північним регіонам – П'ємонту, Венето та Ломбардії незалежності у вигляді формування нової держави (Паданії) зі столицею в Мілані та відокремлення від економічно менш розвиненого Півдня Італії. Однак, дії Ліги Півночі не були достатньо радикальними, партія брала і бере участь у владі або співпрацює з нею і використовує сепаратизм як механізм політичного тиску.

Однак проект побудови Великої Швейцарії за рахунок північних регіонів Італії Ліга Півночі сприйняла як виклик. Слід зазначити, що етнополітичний рух за приєднання до Швейцарії стає дедалі популярнішим в Італії, все частіше обговорюється в соціальних мережах, на спеціалізованих форумах та політичних ток-шоу. Характерно, що при цьому офіційна влада Італії, Франції та

Німеччини не висловлюють занепокоєння з цього приводу і поготів не звинувачують Швейцарію в експансії. Тому Ліга Півночі спробувала перевести ініціативу у русло формування незалежної держави на базі північних регіонів Італії, починаючи з Ломбардії. Мовляв, Ломбардія більша від Швейцарії і може стати найбагатшою країною Європи, здобувши незалежність. Член Ліги Півночі, М. Бьянкі заявив, що в Швейцарії «давно зрозуміли, що на території Ломбардії існує потенціал для розвитку економіки країни»¹³.

Не лише Ломбардія оголосила про намір увійти до складу Швейцарії. 2014 року на о. Сардинія, що входить до складу Італії на правах широкої автономії, також була задекларована ідея входження регіону в статусі морського кантону до складу Швейцарії. «Ми більше не віримо італійській політико-адміністративній системі. Вона довела свою неефективність у вирішенні проблем країни», – аргументує ініціативу А. Карузо, засновник ініціативної групи Canton Marittimo, що налічує близько 10 тис. прихильників входження острова до складу Швейцарії¹⁴. Населення о. Сардинія висловлює невдоволення врядуванням Італії, а оскільки Конституція Італії не передбачає виходу регіонів зі складу держави, ініціатори пропонують передати острів Швейцарії у вигляді компенсації державного боргу або продати його тій же Швейцарії. Активісти ініціативної групи Canton Marittimo розпочали збір підписів за проведення на Сардинії відповідного референдуму про вихід зі складу Італії та входження до Швейцарії. Одночасно ініціатори агітують Швейцарію перспективою отримати не лише острів, а й вихід до моря, здобувши в такий спосіб статус морської держави.

Аналіз відцентрових, дезінтеграційних тенденцій на європейському просторі дозволив виявити кілька парадоксальних тенденцій. По-перше, прецедент проведення референдуму в Шотландії про вихід зі складу Великобританії легітимізував вимоги інших регіонів, що входять до складу держав-членів ЄС, щодо проведення подібних референдумів, посилаючись на право на самовизначення. Вони отримали інституціоналізований канал задоволення своїх вимог, що трактується частиною європейських держав не як прояв сепаратизму, а демократії. Це викликало парад референдумів та опитувань в окремих регіонах об'єднаної Європи, які мали власну державність раніше.

По-друге, найбільш стійкими до дезінтеграційних тенденцій виявляються держави, що демонструють економічну стабільність та розвиток. Італія чи найбільше постраждала від економічної кризи,

тому сепаратизм охопив велику кількість її регіонів. Тим часом Швейцарія, якій етнополітологи раніше пророкували дезінтеграцію за етнополітичним принципом, оскільки в ній відсутня консолідуюча нація, наразі розмірковує над розширенням своїх кордонів за рахунок регіонів сусідніх держав, що демонструють бажання увійти до складу Швейцарії.

1. *Юридична* енциклопедія у 6 т. [Електронний ресурс] / К., 2003. – Т. 5. ; Циклоп – енциклопедії та словники. – Режим доступу : <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>. 2. *Чи можлива* Каталонія без Іспанії? [Електронний ресурс] / Euronews. Спеціальні репортажі. – Режим доступу : <http://ua.euro-news.com/2012/11/16/catalonia-rises-on-a-wave-of-independence/>. 3. *Alesina A.* Economic Integration and Political Disintegration / A. Alesina, E. Spolaore, R. Wacziarg // *American Economic Review*. – 2000. – v90(Dec., 5). – P. 1276. 4. *Cooper R.* Integration and Disintegration / R. Cooper // *Journal of Democracy*. – 1999. – Vol. 10. – №1. – P. 9. 5. Там само. – P. 15. 6. *Марценко Д.* Сепаратизм в Італії: Венето хоче отделения? [Електронний ресурс] / Д. Марценко / Преса України від 21.09.2014. – Режим доступу : <http://uapress.info/ru/news/show/39803>. 7. *Гнетий В.* Венеція: уйти, чтобы остаться? В регионе Венето прошел референдум о независимости от Италии [Електронний ресурс] / В. Гнетий / Радіо Свобода від 21.03.2014. – Режим доступу : <http://www.svoboda.org/content/article/25304993.html>. 8. *Ломбардія* разом зі своєю столицею Міланом може стати швейцарським кантоном, якщо це підтримають на референдумі [Електронний ресурс] / ТСН від 13.04.2012. – Режим доступу : <https://www.tsn.ua/svit/milan-dumaye-viddilitisya-vid-italiyi-i-priyednatisya-do-shveycariyi.html>. 9. «*Большая Швейцария*»: Миф, фантазия или будущая реальность? [Електронний ресурс] / Деловая Швейцарія від 15.08.2014. – Режим доступу : <http://business-swiss.ch/2014/08/bol-shaya-shvejtsariya-mif-fantaziya-ili-budushhaya-real-nost/>. 10. *Президент* Італії заявив, що готов жестко реагувати на сепаратизм [Електронний ресурс] / РІА Новості. – Режим доступу : <http://ria.ru/world/20111001/447175045.html>. 11. «*Большая Швейцария*»: Миф, фантазия или будущая реальность? [Електронний ресурс] / Деловая Швейцарія від 15.08.2014. – Режим доступу : <http://business-swiss.ch/2014/08/bol-shaya-shvejtsariya-mif-fantaziya-ili-budushhaya-real-nost/>. 12. *Ломбардія* разом зі своєю столицею Міланом може стати швейцарським кантоном, якщо це підтримають на референдумі [Електронний ресурс] / ТСН від 13.04.2012. – Режим доступу : <https://www.tsn.ua/svit/milan-dumaye-viddilitisya-vid-italiyi-i-priyednatisya-do-shveycariyi.html>. 13. *Рахимов А.* Dreams of «Big Switzerland» [Електронний ресурс] / А. Рахимов / Швейцарские новости. – Режим доступу : <http://nashgazeta.ch/news/politica/18128>. 14. *Italy's Separatist Spirit Takes New Shape as Sardinians Push to Become Swiss* [Електронний ресурс] / The Guardian від 23.03.2014. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/23/italy-separatist-sardinian-swiss-canton-marittimo>.

Vitman Kostantyn. Paradoxes of Separatism on European Space

Analyzing integration and disintegration processes on EU space, the author discovered several paradoxical trends indicating that European integration indirectly promotes separatism.

In this study we suggest to pay attention not to integration in the European Union in general, but to local integration trends between different ethnic policy actors (states, regions) that are currently observed on the territory of Europe and continue or manifest disintegration tendencies. Some of them are not taken seriously and aren't studied by scientists. Such an attitude is mistaken, because all ethnopolitical processes without exception deserve tracking and attention, because we do not know which global consequences they may cause.

Ukrainian experience proves this. Ukraine for a long time ignored the warnings of scientists on ethnic and political challenges and problems that need to be addressed and solved within the ethnic policy. Thus the country was seriously affected by disintegration. Disintegration and integration trends within a united Europe no less complex and unpredictable, that was evidenced by a referendum on Scotland's out from the UK and a similar survey in Catalonia during the previous year.

However, the main threat to European Union is not in change of the territorial borders of the member states or their number, it is in destabilization of ethno-political situation and in relations deterioration within united Europe. Unauthorized out of one part of European state means deterioration or termination of the relationships between individual states, sanctions and inevitably means economic deprivation. How much harm ethnic and political destabilization may cause shows current experience of post-Soviet space.

Although a referendum on independence in Scotland had no success as Scots did not support secession from the United Kingdom, it should not decrease its ethnic and political significance. The consequence of such a precedent could be the disintegration of Italy, the European country with the most severe separatist movements.

Veneto, Lombardia, South Tyrol, Sardinia declared the intention to hold a referendum on independence. Some of them are thinking on joining Switzerland, non-EU state with economic stability and high living standards. Thus the project of Large Switzerland became popular in Europe and gets increasingly more significant factor for the disintegration of neighboring to Switzerland countries.

But as the Italian Constitution and the Constitution of Germany prevent the disintegration out of regions, followed by entry into the another state. Meanwhile, representatives of the ultra-conservative Swiss People's party (SVP) proposed a number of amendments to the Constitution of Switzerland that would allow neighboring states or its parts to become of a member of the Confederation.

For several years SNP is trying to discuss the bill on a simplified procedure for adoption of new regions to the country. SNP members do not hide that would like to see as part of Switzerland border regions from Germany, France, Austria and Italy. While there are economic crisis and political instability in the European Union, Switzerland is an attractive alternative for the population of neighboring states. Whatever it may sound paradoxical, but the perception of territorial changes in Europe made possible and simplified European integration.

The blurring of national borders within Europe, the free movement of human resources, the weakening of national identity and patriotism as a result – all this led to such separatist disintegration projects in terms of ethnopolitology. Europeans

inclined to mobility, frequent changes of residence, do not matter what the name of their mother country will be, as long as it provides protection of democratic freedoms, economic stability and a high standard of living. All these requirements are satisfied by Switzerland and it is becoming more attractive to Italians, Germans, French, living in the border areas of neighboring countries.

Switzerland, which has been previously predicted ethnic and political disintegration, due to economic stability and high living standards is able to expand its borders by joining the regions of neighbouring countries that demonstrate a desire to join Switzerland and require referendums on this issue.

Key words: ethnopolitical disintegration, European Union, separatism.

УДК 327.58

**Н. В. ПИЛЬГУН
А. В. ИВАНЕЦ**

ОСОБЕННОСТИ ПРЕБЫВАНИЯ УКРАИНСКИХ ЭМИГРАНТОВ В БРАЗИЛИИ

Исследованы особенности украинской эмиграции в Бразилию, процесс расселения украинцев в Бразилии в результате трех волн эмиграции, описывается организованная общественная жизнь украинцев в этой латиноамериканской стране. Обобщены известные и раскрыты новые факты истории украинской диаспоры (конец XIX ст. и до сегодняшнего дня), а также идет речь о влиянии украинцев на общественно-политическую и культурную жизнь юга Бразилии.

Ключевые слова: украинская диаспора, украинская иммиграция.

Пильгун Н.В., Иванец А.В. Особливості перебування українських емігрантів у Бразилії

Досліджено особливості української імміграції до Бразилії, процес розселення українців у Бразилії в результаті трьох хвиль імміграції, описується організована суспільне життя українців у цій латиноамериканській країні. Узагальнено відомі та розкриті нові факти історії української діаспори (кінець XIX ст. і до сьогоднішнього дня), а також йдеться про вплив українців на суспільно-політичне та культурне життя півдня Бразилії.

Ключові слова: українська діаспора, українська імміграція.

Pylgun Natalia, Ivanets Anastasiya. Particularities of Ukrainian immigrants in Brazil

© ПИЛЬГУН Наталья Васильевна – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры теории и истории государства и права Юридического института Национального авиационного университета

© ИВАНЕЦ Анастасия Валерьевна – студентка Мадридского университета Комплутенсе (Испания)

The article investigates peculiarities of Ukrainian immigration to Brazil, the process of settlement of Ukrainians in Brazil as a result of three waves of immigration, described an organized social life of Ukrainians in this Latin American country. Summarizes known and disclosed new facts of history Ukrainian Diaspora (the end of the XIX century till today), and also refers to the impact of the Ukrainians on the socio-political and cultural life in southern Brazil.

Key words: *Ukrainian diaspora, Ukrainian immigration.*

Украина относится к странам с самой многочисленной диаспорой. Сейчас, по разным оценкам, за пределами государства проживает от 12 до 20 млн. этнических украинцев.

История иммиграции украинцев в Бразилию насчитывает уже более 100 лет. Но на сегодняшний день эта тематика исследована все еще недостаточно. И хотя публикации по этому вопросу в Бразилии уже имеют определенную историю (следует вспомнить научные исследования по истории украинской иммиграции профессора Федерального университета штата Парана Оксаны Борушенко, исследователя из г. Куритиба Николая Геца, отца Василия Зинка из г. Прудентополис т.д.), к сожалению, в справочниках и отдельных работах, напечатанных в Украине, об украинской общине Бразилии упоминается скупо, без должного анализа.

В XX ст. миллионы украинцев покинули свою родину в поисках лучшей доли на чужбине. Многим пришлось сделать это по социально-экономическим причинам. Огромное количество восточных украинцев переселилось или было переселено в азиатскую часть Российской империи, а позднее Советского Союза, и их нельзя считать эмигрантами в общепринятом смысле этого слова. В противоположность им западные украинцы направлялись на Запад в Новый Свет, где они столкнулись не только с незнакомой землей, но и с совершенно иными политическими, экономическими, социальными и культурными условиями.

По официальной статистике, в 2014 г. на постоянное место жительства (ПМЖ) выехало 14 677 украинцев, это, конечно, вдвое меньше, чем пять лет назад, но по результатам независимых опросов, желание граждан Украины эмигрировать из страны очень велико. Независимые украинские эксперты особо отмечают, что желание эмигрировать из Украины особо ощутимо среди молодежи, а также украинцы настроены уезжать всей семьей. Украинские и западные эксперты прогнозируют очередную волну эмиграции из Украины, особенно в последнее время. Так, согласно данным исследования Международного института образования, культуры и свя-

зей с диаспорой Национального университета «Львовская политехника», проведенного 2010 года, 49 % опрошенных молодых людей до 30 лет заявили, что хотят уехать из Украины на постоянное место жительства. По данным исследования международного консалтингового агентства Gallup, каждый пятый украинец готов выехать на заработки за рубеж, а каждый седьмой – жить в другой стране. Если еще несколько лет назад украинцы ехали за границу, чтобы заработать на образование детей или на открытие бизнеса, то сейчас ситуация изменилась, и люди все чаще говорят о выезде на постоянное место жительства, причём о выезде всей семьёй.

Согласно действующим правилам, иностранцы, желающие быстро получить бразильское гражданство, должны инвестировать в экономику страны не менее \$100.000, которые пойдут на ведение коммерческой деятельности – например, на открытие собственной фирмы или предприятия. Обзаведясь бразильским паспортом, вы получаете возможность безвизового въезда во все западноевропейские страны, включая Великобританию и Швейцарию, а всего – в более чем 80 стран мира. Для поездок в США, правда, придется все-таки преодолеть процедуру получения визы, но несравненно более легкую, чем та, к которой привыкли украинцы. Немаловажно заметить, что статус бразильского гражданина открывает возможность иммиграции в Европу.

В истории украинской эмиграции различают три волны: 1) с последней четверти XIX в. до Первой мировой войны, 2) время между Первой и Второй мировыми войнами, 3) период после Второй мировой войны.

И в те времена, когда надднепрянское украинство в большом количестве переселялось на малозаселенные земли востока России с Восточной Галичины, Северной Буковины и Закарпатья, эмигрантский поток устремился на Американский континент – в США, Канаду, Бразилию и Аргентину. Украинские фамилии Баделяк, Возняк, Добрый, Дорошенко, Семашко и другие встречаются в различных документах на территории Южной Америки еще в XVII – XVIII ст.

Первым документально зафиксированным на украинском, ступившим именно на землю Бразилии, можно считать Юрия Лисянского, который как организатор и участник морской экспедиции вокруг света в 1803-1804 годах находился в Бразилии, о чем подробно описал в своем дневнике, который впоследствии был издан на двух языках: украинском и английском¹.

Но начало более – менее массовой эмиграции украинцев в Бразилию приходится на конец XIX в. Среди первых поселенцев – семья М. Морозовича из Галичины, который приехал в Бразилию с Золочевщины в 1872². В 1876 г. в Бразилию прибыла группа из Буковины, которая поселилась на юге штата Парана. В 1881 г. другая группа украинцев из восьми семей прибыла в штат Парана и основала поселение Санта – Барбара вблизи городов Палмейрас и Понта – Гросса³. Отдельные случаи эмиграции из Галиции в Бразилии (г. Униао-да-Витория) состоялись в 1886 г. В 1891–1892 годах приехало еще около 60 украинских семей⁴. Они организовали поселение Санто – Инасио и Томаз – Коильо. Однако в списках иммиграционных служб они значились как «славянские иммигранты», которые прибыли с территории Польши.

Таким образом, согласно историческим исследованиям, процесс формирования украинской среды в Бразилии проходил в три этапа: первый – конец XIX в. – начало XX в., второй – 1920-1930 гг, третий – 1947-1952 гг.

Первые небольшие группы украинских иммигрантов прибыли в Бразилию в 1872-1884 гг и осели, главным образом, в мм. Сан-Пауло и Куритиба. Однако, в списках иммиграционных служб они значились как «славянские иммигранты», которые прибыли с территории Польши.

Как свидетельствуют официальные документы, массовый приезд украинцев в Бразилию первой волны иммиграции приходится на 1895-1907 гг. В течение этого периода в страну прибыло из Восточной Галиции и Буковины около 9000 семей, которые поселились в юго – восточной части штата Парана и в северных районах соседнего штата Санта-Катарина, основав первые украинские колонии Санта-Барбара, Антонио Олинто, Униао-да-Витория, Ирасема, Маршал-Маллет, Доризона, Прудентополис. В начале XX в. Украинская иммиграция в Бразилии насчитывала около 24 тысяч человек.

Еще одно массовое переселение украинцев первой волны произошло в 1910-1914 гг причиной которого была развернута правительством Бразилии кампания с целью привлечения дешевой иностранной рабочей силы к строительству железной дороги Сан-Пауло – Рио-Гранде-ду-Сул. В этот период в Бразилию прибыло около 20 тысяч украинских эмигрантов, которые создали новые украинские поселения в Гуарани, Кампинасе, Ижуи, Жагуари и Ерешими.

Хотя после Первой мировой войны иммиграционный поток украинцев в Бразилию заметно уменьшился, прежде всего, по политическим причинам, в межвоенный период сюда прибыло около 9000 человек.

В 1947-1951 гг. во время третьей волны иммиграции, в Бразилию прибыло более 7000 украинцев. Как свидетельствуют исторические документы, большинство из них были образованными и принадлежали к прослойке интеллигенции. Однако, большая часть этой интеллигенции не смогла приспособиться к сложным условиям жизни украинской иммиграции в Бразилии и переехала в США и Канаду, а оставшиеся, поселились в Сан-Пауло, Порто-Алегре и Каноас (штат Рио-Гранде-ду-Сул) и в штатах Гойас, Минас-Жерайс, Рио-де-Жанейро.

Таким образом, в течение 65 лет в Бразилию эмигрировало около 62-65 тысяч украинцев.

Точных данных по общей численности украинского населения в Бразилии не существует. Поскольку украинцы первой и второй волн иммиграции прибывали в эту страну с документами, выданными им в Австро-Венгерской империи и Польши, бразильские иммиграционные органы регистрировали их соответственно «австрийцами» и «поляками». Иммигранты последней волны уже документировались видами на жительство иностранцев с указанием их украинской национальности, однако большинство из них на сегодня уже ассимилировались. Дети украинских иммигрантов, рожденные в Бразилии, автоматически получали ее гражданство без внесения в документы записей об украинском происхождении. Отсутствие в стране официальных учреждений, которые в те времена вели статистический учет иммигрантов за их этническим происхождением, а с другой стороны – проведение переписи населения без указания сведений о принадлежности к тому или иному меньшинству или этнической группы, за исключением индейского населения, исключают возможность получения сведений о количественном составе украинской общины.

В 1996 г., согласно архивным данным приходов Украинской греко-католической церкви, в штате Парана проживало около 320 тысяч бразильских украинцев-католиков (или 95 %). Если к ним добавить еще 5 % украинцев православной веры, то на сегодня в штате Парана насчитывается около 340 тысяч этнических украинцев.

Крупнейшими городами компактного проживания украинского населения в штате есть: Прудентополис (38 тыс), Куритиба (33 тыс),

Униао-да-Витория (26,4 тыс.), Питанги (19,5 тыс.), Ирати (14,3 тыс.), Круз-Машадо (12,5 тыс.), Рио-Азул (10 тыс.), Маллет (9,5 тыс.), Иваи (9 тыс.), Кампо-Моурао (8,3 тыс.), Ронкадор и Понта Гросса (по 7 тыс.), Антонио Олинто (6,2 тыс.), Пато-Бранко и Пауло-Фронтин (по 5,5 тыс.). Кроме этого, от 500 до 4 тыс. бразильцев украинского происхождения проживают в других 35 муниципалитетах штата.

В штате Санта-Катарина украинская община сосредоточена в городах Порто-Униао, Итайополис, Сапоиньас, Трес-Баррас, Мафра, а в штате Рио-Гранде-ду-Сул – в Порто-Алегре, Гуарани, Ижуи, Жагуари и Ерешими.

В штате Сан-Пауло украинская община проживает в столице и муниципалитете Сан-Каэтано-ду-Сул.

Большинство этнических украинцев проживают в сельской местности, поэтому почти 80 % взрослых граждан заняты в сельском хозяйстве, выращивая пшеницу, сою, черную фасоль, рис, маниоки, мате, цитрусовые, табак.

В промышленности занято около 20% украинцев, преимущественно в лесоперерабатывающей отрасли и на мебельных фабриках. Работают они также в торговле, различных частных организациях, муниципальных и государственных учреждениях. Некоторые из них являются владельцами мелких мастерских, магазинов, небольших фабрик.

Лишь незначительная часть украинцев, благодаря своим способностям, стали богатыми и известными в Паране и в других штатах Бразилии. Среди известных бразильцев украинского народа Параны, занимающихся предпринимательской деятельностью, отмечаются семья Деметеркив, ранее владевшая сетью супермаркетов «Меркадорама», которая сейчас занимается инвестициями в развитие логистики в сфере пищевой и перерабатывающей отраслей, экономист Андре Захаров – бывший президент Индустриального города Куритиба, который до избрания федеральным депутатом Национального конгресса Бразилии (февраль 2003 г.) был председателем Евангельского благотворительного общества Куритиба. Сейчас он возглавляет в Национальном конгрессе парламентскую Группу «Бразилия – Украина». К состоятельным украинским можно отнести известного в стране нейрохирурга Афонсо Антониюка (был кандидатом в сенаторы), экономиста Сержио Мартенца, онколога Богдана Кобылянского, директоров туристического агентства «Днепр-Голд» Сержио Мацюру и Павла Ногас (на

сегодня, это единственная туркомпания в Бразилии, которая регулярно организует для бразильцев, преимущественно украинского происхождения, туры в Украину и распространяет информацию о туристических возможностях нашей страны. 2001 году оба владельца этой фирмы были отмечены Почетной грамотой тогдашнего Государственного комитета молодежной политики, спорта и туризма Украины и письмами – благодарностями посольства Украина).

В области культуры и литературы украинство Бразилии представлено известной поэтессой Еленой Колодий (г. Куритиба), литератором Верой Крестьянской-Волк (г. Рио-де-Жанейро) и писательницей Кларис Лиспектор (умерла в 1977 г.). К ним можно отнести также историков Оксану Борушенко, Павла Горбатюка, лингвистов Мигель Волк и Владимира Кульчицкого.

Среди бразильских политиков и чиновников, которые имеют украинские корни, отмечаются бывший губернатор штата Парана Жайме Лернер, экс-президент государственной нефтегазовой компании «Петробраз» Фелипе Рейштул, основатель журнала «Манш» и телепрограммы «Манш» Адольф Блок.

Вместе с тем, участие представителей украинской общины в политической жизни штатов и страны остается на низком уровне. За сто лет существования украинской общины в этой стране лишь несколько граждан украинского происхождения были депутатами законодательных органов штатов и Национального конгресса. Федеральным депутатом однажды был Кучер Нето (в 1950-1954 г.г.), он же в 1946-1950 г.г. избирался в Законодательной ассамблеи штата Парана, Вера Ветчимишин Ажиберт (1986-1990 г.г.), Иван Тихий (1994-1998 г.г.) На сегодня руководящие должности в органах законодательной и исполнительной власти бразильцы украинского происхождения занимают, главным образом, на уровне муниципалитетов, в частности, это мэр г. Гуарапуава Виктор Бурко (совсем не говорит на украинском языке) и мэр г. Маллет – Лауро Баран. В муниципалитетах компактного проживания украинских общин бразильские украинцы также занимают должности вице-мэров, секретарей префектур, избираются депутатами муниципальных палат.

Общественные и культурно-просветительные организации украинских иммигрантов в Бразилии появились в конце XIX в. Одним из первых таких объединений было общество «Просвита», основанное в 1898 г. в г. Куритиба. Главной задачей «Просвиты» было проведение культурно – просветительной работы среди украинцев с ориентацией на общество в Украине. С этой целью были открыты

библиотека, специальная школа аграрников, а также курсы искусства и литературы. Отделения общества «Просвита», которые со временем получили название «Общества имени Т.Г.Шевченко», были открыты в других городах компактного проживания украинских эмигрантов в штате Парана. В 1914 г. в Паране уже действовало 32 таких общества.

Кроме этого, в 1910 г. в г. Прудентополис и в 1919 г. в м. Доризона были созданы «Украинские народные советы», а в 1922 г. в г. Униао-да-Витория по инициативе представителя Западно-Украинской Народной Республики Петра Карманского был основан «Украинский союз Бразилии» (в 1934 г. переименован в «земледельческо-образовательный союз»), который должен был стать политической, экономической и культурно-образовательной организацией с центральным руководством и его представителями в городах компактного проживания украинцев. Однако, отсутствие общественных лидеров, которые могли бы организовать соответствующую работу на местах, раскол общества на две противоположные группы, сформировавшиеся под влиянием политических и социальных идей галицкой и надднепрянской интеллигенции, а с другой стороны, общая неграмотность большинства иммигрантов и их большая привязанность к церкви, не дали возможности «Украинскому союзу» стать объединительным центром украинской иммиграции в Бразилию.

С конца 30-х годов и в послевоенный период в результате политики «национализации», введенной правительством Бразилии, который запретил существование всех иммигрантских организаций и объединений, деятельность украинских обществ была приостановлена и возобновилась только после Второй мировой войны.

В 1947 при содействии земледельческо-образовательного союза было создано «Общество сторонников украинской культуры». В 1953 г. эти организации основали «Украинской – бразильский комитет», который через политические и социальные разногласия его руководства через три года прекратил свою деятельность.

Ныне украинская община Бразилии на 97 % состоит из бразильцев украинского происхождения 4-го и 5-го поколений и не должна рассматриваться как общественно-политическая или этнически объединенная община. Причинами этого является их естественная ассимиляция в общественную жизнь страны, удаленность районов концентрации украинцев от главных центров, большая часть которых проживают в сельской местности, низкий материальный и

образовательный уровень бразильских украинцев, а также их настрой больше доверяют религиозным, чем общественным лидерам. Именно благодаря сильному влиянию церкви, прежде всего украинской греко-католической, обществом фактически руководят епископы и священники, которые через религию пытаются поддерживать в ее среде «украинский» дух, поощряют изучать украинский язык, сохранять национальные традиции, обычаи и фольклор.

Следует отметить, что благодаря работе религиозных деятелей в 1898 г. в г. Прудентополис были основаны первые две украинские субботние школы. Позже, в 1935 г., в г. Василияны создали постоянную украинскую среднюю школу (малую семинарию св. Иосифа) на украинском и португальском языках обучения, а с 1941 г. украинский язык преподается в Институте катехиток Св. Ольги (г. Прудентополис). В Прудентополисе – «религиозной столицы украинского общества» – на сегодня действуют Украинский клуб с фольклорной группой «Радуга», Ассоциация учителей украинского языка, Общество образования Св. Василия, которое издает газету «Труд» – информационный бюллетень религиозного содержания, который выходит два раза в месяц, кооператив декоративно-прикладного искусства и писанки, а также музей украинской иммиграции. В 1980 г. в Куритиба по инициативе Украинской Греко-Католической Церкви было создано религиозно-культурный центр «Полтава», который имеет одноименную фольклорную группу, хор, капелла бандуристок «Фиалка», оркестр, субботнюю школу и духовную семинарию.

Параллельно с украинскими религиозными общинами, которые объединены вокруг 24 приходов (более 200 церквей) Украинской греко-католической церкви и 16 приходов Украинской автокефальной православной церкви, существуют общественные организации и клубы. В Куритиба действует Украинское общество Бразилии (до апреля 2000), в который входят украинско-бразильский клуб, Ассоциации украинских женщин и декоративно-прикладного искусства, фольклорная группа «Барвинок», мужской хор «Гайдамаки», субботняя школа Леси Украинки, музей истории украинской иммиграции. Обществом издает ежемесячный информационный бюллетень «Хлебороб» тиражом 300 экземпляров, в котором публикуются на украинском и португальском языках короткие статьи о главных политических, экономических и культурных событиях в Украине, подается информация о различных мероприятиях, проводимых общиной. С этой газетой активно сотрудничают посольство

Украины и Консульство Украины в г. Куритиба. Украинское общество Бразилии имеет свои филиалы с автономным управлением в Понта-Гроссе и Униао-да-Витория .

В г. Куритиба существует также Общество сторонников украинской культуры, которое организует культурные мероприятия, тематические вечера, посвященные истории, культуре, литературе Украины. Общество занимается также издательской деятельностью. В частности, при содействии этой организации были выданы на португальском языке брошюры о творческом пути Т.Г. Шевченко, Ивана Франко, Леси Украинки, а также сборник стихов местной украинской поэтессы Елены Колодий. По инициативе членов Общества сторонников украинской культуры в г. Куритиба был создан Институт тропических растений, который сейчас осуществляет в Прудентополисе проект по выращиванию и первичной переработки травы мате – южноамериканского чая.

В Куритиба есть площадь Украины с памятником Т.Г. Шевченко и мемориал Украины, которые считаются исторически-культурным наследием муниципалитета. Памятники Т.Г. Шевченко также есть в городах Прудентополисе и Порто-Алегре.

В 1985 по инициативе Председателя Всемирного конгресса свободных украинцев (сейчас СКУ) Петра Саварина было создано украинско-бразильскую центральную репрезентацию (УБЦР) как представительный орган различных украинских организаций в Бразилии при всемирной организации Украины. В состав украинско-бразильской центральной репрезентации входят Украинское общество Бразилии, УГКЦ, УАПЦ, ТПУК, Общество «Соборность» (г. Сан-Пауло) и Ассоциация украинско-бразильской молодежи. Председатель украинско-бразильской центральной репрезентации избирается на 2 года на общем собрании представителей указанных организаций. Поскольку деятельность УБЦР сосредоточена в г. Куритиба, то она мало известна среди широкой общественности украинского общества в других городах штата Парана и Бразилии в целом.

Таким образом, деятельность вышеупомянутых организаций и обществ помогает украинцам Бразилии сохранять свою культуру, национальные традиции и обычаи.

Украинская иммиграция в Бразилии разделена практически по штатам Парана, Санта Катарина, Рио Гранди до Сул, а также в штате Сан Пауло. В Паране наибольшая украинская колония, где выделяются украинским населением города Прудентополис, Куритиба, Унион да Витория, Маллет. В Санта Катарина украин-

ское населения находятся в городах Порто Унион, Инайополис, Папандува. Город Прудентополис имеет более 75 процентов своего населения украинского происхождения. Действительно, тут же и есть Украина...

Вообще Бразилия – это прекрасный полигон для изучения развития украинского языка. В некотором роде, украинцы Бразилии говорят так (особенно в Паране), как говорили в Галичине 100 лет назад, хотя, конечно, местная украинская разговорная речь была под сильным давлением и влиянием языка португальского. Украинские дети, особенно те, кому 15 лет и меньше, часто не говорят на украинском, даже если и воспитываются в очень консервативных семьях. Колоссальную роль в сохранении в Бразилии украинского языка сыграла церковь, как католическая, так и православная. Для сравнения, в Аргентине почти не было украинских священников и на украинском разговаривают мало.

Обычные бразильцы видят в украинцах прежде всего земледельцев, однако в последние годы этот имидж не соответствует действительности. Украинцы обладают туристическими бюро (самые известные – «Верховена» и «Днепр Голд»), деревообрабатывающими предприятиями («Одесса»), работают медиками и адвокатами. В Паране, например, существует целая сеть супермаркетов под названием «Ивашко», хотя гуляя по улицам города, можно встретить какую-нибудь скромную фирму, типа «Стекольная мастерская Коваленко».

Сейчас в Бразилии проживает более 400 тысяч украинцев и их потомков, около 80% живет в штате Парана, 70 % до сих пор заняты в сельском хозяйстве. Кроме того, украинские общины в штате Санта-Катарина (к югу от Параны) и в Сан-Паулу и его окрестностях. В столице Параны – городе Куритиба, проживает около 60 тысяч украинцев, в соседних городах-спутниках до 200 000, другие живут на хуторах (сами украинцы называют их «селоми»), а португальязычные бразильцы – «колониями»).

Украинские браки до сих пор браки заключаются в основном среди своих. Но тем не менее, можно встретить браки между украинцами и итальянцами, украинцами и бразильцами. С кем украинцы до сих пор имеют «прохладные» отношения, так это с поляками, те все еще оплакивают «урон» Lwowa и никак не поймут, почему эти «малополякы» хотят быть украинцами. Сами украинцы частично в шутку, частично всерьез называют всех чужаков «черни», а своих «наши люди».

Украинская община быстро приспособилась к социально-экономическому уровню штата, войдя в различные структуры общества Параны. Тем не менее, некоторые специфические черты этого народа, особенно языковые и религиозные (греко – католическая вера), сохраняются и по сей день таким образом, что во всей Паране, особенно в ее столице Куритибе, их культура передается особым колоритом византийских куполов, ритмов и мелодий, стилем и цветами вышивки, праздничным нарядом и другими фольклорными проявлениями. Поселение украинцев в Бразилии похоже на закарпатские райцентры. Хотя 90% родилось уже в Бразилии, ограниченность контактов позволила сохранить им родной язык.

В последнее время среди бразильских украинских увеличивается прослойка занятых в бизнесе, образовании, других современных профессиях. Однако большинство бразильских украинских, как и их предки-первопоселенцы, остаются бедными фермерами. Этот относительный застой делает их уникальным явлением среди украинцев, живущих в диаспоре.

Общую численность украинского в Бразилии на сегодняшний день определить сложно, так как точных статистических данных по этому вопросу не собрано. Это произошло по разным причинам. Во-первых, украинцы первой и второй волн иммиграции прибывали в эту страну с документами, выданными в Австро-Венгерской империи и Польши, и бразильские иммиграционные органы регистрировали их соответственно «австрийцами» и «поляками». Только иммигранты последней волны уже документировались видами на жительство иностранцев с указанием их украинской национальности. Во-вторых, дети украинских иммигрантов, рожденные в Бразилии, автоматически получали гражданство этой страны, часто без внесения в документы записей об украинском происхождении. В-третьих, отсутствие в Бразилии в конце XIX – начале XX в. официальных учреждений, которые вели статистический учет иммигрантов а их этническим происхождением, а также проведение переписи населения без указания сведений о принадлежности к тому или иному меньшинству или этнической группе, за исключением индейского населения, исключают возможность получения точных сведений о количественном составе украинской общины⁵.

Официально считается, что украинцы начали эмигрировать в Бразилию в 1895 году. Однако вполне возможно, что самые первые переселенцы попали сюда на 10–15 лет раньше. Виною такой неразберихи – слабая национальная самоидентификация этих эмигран-

тов. Выходцы из Австро-Венгерской империи, они зачастую не знали, как себя называть: русинями, рутенами, поляками или австрийцами.

Хочется особо подчеркнуть единство и гармоничность сосуществования католической и православной церквей в Бразилии. И то, что католики празднуют по григорианскому календарю, а православные по юлианскому, не мешает им быть вместе, общей дорогой следовать к единству, сохранять национальную самобытность украинского общества, повышать ее уровень, обогащать украинские обычаи, традиции и язык.

Неоспоримая роль в сохранении украинской самобытности принадлежит родной школе в Бразилии. Украинские поселенцы с первых лет начали заботиться о школе, где их дети могли бы получить хотя бы начальное образование. Образование украинских школьников развивается неравномерно, с большими или меньшими трудностями, однако в 1922 г. в украинской общине в Бразилии было уже 64 школы. И хотя те школы никогда не были полностью обеспечены соответствующими кадрами учителей, однако сумели повлиять на определенный уровень грамотности, отличающим украинцами среди других этнических групп. Чрезвычайно большую помощь украинской школе в Бразилии подал митрополит Андрей Шептицкий, который лично посетил многочисленные украинские общины, провел несколько учительских совещаний, и активизировал работу «Школьного Союза».

Для сохранения украинской духовности, языка, традиций, к их обогащению и приумножению много сделала целая плеяда настоящих подвижников, среди которых были и свідомийши крестьяне из первой волны иммиграции. Это, в частности, Иван Диган и Павел Музыка, общественные и культурные деятели из первого, второго и третьего иммиграционного периодов Степан Петрицкий, Валентин Куц, Петр Карманский, Степан Кобьялянский, Илья Горачук и Иванна Борушенко, епископ Иосиф Мартынец, писатель Сильвестер Калинец и другие, которые передали эту эстафету современным представителям светской и духовной украинской интеллигенции.

Первое время Бразилия казалась украинцам наиболее привлекательным местом. В 1895 г., когда в Галичине появились агенты итальянских пароходных компаний, сулившие дешевые и плодородные земли в Бразилии, началась настоящая «бразильская лихорадка». В путь тронулись около 15 тыс. безземельных крестьян, имевших самое смутное представление о том, что за страна Бразилия и

где она находится. Однако, прибыв сюда, вместо обещанного чернозема они получили наделы в непроходимых джунглях в окрестностях Прудентополиса, штат Парана. Брошенные на произвол судьбы, страдая от нездорового климата, сталкиваясь с враждебно настроенными индейцами и, что хуже всего, совершенно лишённые медицинской помощи, многие умирали вскоре после приезда. Часть возвращалась домой. Оставшиеся пытались налаживать хозяйство в борьбе с дикой природой. Однако, несмотря на все эти трудности, мечта о дешевой земле продолжала притягивать галичан в Бразилию. Перед началом первой мировой войны в штат Парана прибыла новая волна украинских эмигрантов численностью в 15–20 тыс. человек. Впрочем, когда стало широко известно о более благоприятных условиях в США и Канаде, эмиграция в Бразилию резко сократилась. В межвоенный период сюда переехали всего 9 тыс. человек, в основном с Волыни. После второй мировой войны к ним присоединились еще 7 тыс. Многие из них, правда, впоследствии перебрались в Северную Америку. В настоящее время украинцев в Бразилии насчитывается до 150 тыс. Около 80 % из них живут компактно в штате Парана, в районе, именуемом «бразильской Украиной». Центром украинской жизни является город Прудентополис. Самой влиятельной украинской институцией в Бразилии является Украинская католическая церковь, насчитывающая 17 парафий и 52 священника. В последнее время среди здешних украинцев увеличивается прослойка занятых в бизнесе, образовании, других современных профессиях. Однако большинство бразильских украинцев, как и их предки-первопоселенцы, остаются бедными фермерами. Этот относительный застой делает их уникальным явлением среди украинцев, живущих в диаспоре. Обрабатывая неплодоносные земли, не пробиваясь к приносящим хорошие доходы занятиям, живя в неразвитых, изолированных регионах, украинские фермеры отделены от передовых секторов бразильской экономики. Они продолжают жить в деревнях и домах, мало отличающихся от тех, в которых жили их предшественники. Хотя 90 % родилось уже в Бразилии, ограниченность контактов позволила сохранить им родной язык. Во многих отношениях их сельские общины сильно напоминают галицкие «громады» прошлого столетия.

Решение покинуть родину, как правило, было серьезнейшим переломом в судьбе каждого из украинцев-эмигрантов. Социально-экономические, культурные, психологические последствия такого

шага глибочайшим образом сказывались на его жизни. Но в любом случае встает вопрос вопросов: кто совершил более удачный выбор тот, кто уехал, или тот, кто остался? Эмпирических исследований этого вопроса не существует, поэтому приходится полагаться на общие впечатления и наблюдения. Можно с большой степенью достоверности предположить, что те, кто эмигрировал, добились лучших условий жизни по крайней мере в материальном смысле. Эмигранты к тому же избежали тех катастроф, которые обрушились на их бывшую родину в новейшее время. Преимуществом стало то, что они жили в свободном и открытом обществе. Однако и цена, которую они заплатили за потерю родины, была немалой: пришлось пережить иссушающую ностальгию, психологический дискомфорт, отчужденность, испытать дискриминацию. Для политических беженцев, часто занимавших на родине заметное общественное положение, эмиграция влекла резкое снижение социального статуса, связанное с отсутствием работы по специальности. Тем не менее, думается, что те, кто эмигрировал, больше приобрели, чем потеряли. Зато серьезные утраты понесло украинское общество. Одна только организационная деятельность эмиграции свидетельствует о том, сколько энергичнейших людей потеряла Украина. Та же мысль приходит в голову, когда видишь, какой огромный вклад внесли украинцы, народ на редкость трудолюбивый, в процветание стран, давших им приют.

1. *Українці в Бразилії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brasil.kiev.ua/index.php3/112/ukrbr> ; офіційний сайт посольства Бразилії в Україні.
2. *Закревська Я.* Бразилійська Україна зблизька / Я. Закревська // Дзвін. – 2013. – № 2-3. 3. *Sawuckyj A.H.* Chands across the sea: among the Ukrainians of Brazil / A.H. Sawuckyj // Svoboda weekly. – 2011. – № 124; *Boruszenko O.* Os Ucrânianos / O. Boruszenko. – Curitiba : Boletim informativo da Casa Romario Martins, 2010. – №1 08. – V.22. 4. *Рибалко П.* Еміграція і переселення українців поза межі України [Електронний ресурс] / П. Рибалко. Режим доступу : <http://www.readbookz.com/book/201/7686.html> Українці у світі. – http://prosvit-janyn.org.ua/index.php?option=com_co... 5. *Українці в Бразилії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brasil.kiev.ua/index.php3/112/ukrbr> ; офіційний сайт посольства Бразилії в Україні.

Pylgun Natalia, Ivanets Anastasiya. Particularities of Ukrainian immigrants in Brazil

At present, the Ukrainian community in Brazil is 97% of Brazilians of Ukrainian origin of the 4th and 5th generations and should not be construed as a socio-political or ethnically united community. The reasons for this is their natural assimilation into the social life of the country, remote of areas of concentration of Ukrainians

from the main centers, most of whom live in rural areas, low material and educational level of Brazilian Ukrainians, as well as their attitude to trust more religious than community leaders. It is due to the strong influence of the church, especially the Ukrainian Greek-Catholic, community is actually ruled by the bishops and priests, that through religion trying to maintain its environment “Ukrainian” spirit, encouraged to learn the Ukrainian language, preserve national traditions, customs and folklore.

In the city of Curitiba of the Ukrainian Community of Brazil acts, and there is also the Community of supporters of Ukrainian Culture, which organizes cultural events, theme nights dedicated to the history, culture and literature of Ukraine. The Company is also engaged in publishing activities. In particular, with the assistance of the organization the next works have been published in the Portuguese language as brochures about the creative way of Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesia Ukrainka, as well as the collection of poems of local Ukrainian poetess Oleny Kolodiy. On the initiative of members of the Community of supporters of Ukrainian culture in Curitiba Institute of tropical plants was created, which is currently implementing a project in Prudentópolis growing and primary processing of grass mat – South American tea.

In Curitiba there is the square of Ukraine with the monument to Taras Shevchenko and the memorial of Ukraine, which are considered as historical and cultural heritage of the municipality. There are also Shevchenko’s monument in the cities Prudentópolis and Porto Alegre. Thus, the activity of the aforementioned communities help the Ukrainians of Brazil to preserve their culture, national traditions and customs.

Ukrainian immigration in Brazil is divided almost in the states of Parana, Santa Catarina, Rio Grande do Sul, as well as in the state of Sao Paulo. In Paraná there is the largest Ukrainian colony, where the city Prudentópolis, Curitiba, União da Vitória, Mallet are distinguished by Ukrainian population. In Santa Catarina Ukrainian population lives in cities of Porto União, Inayopolis, Papanduva. Prudentópolis city has more than 75 percent of its population of Ukrainian origin. Indeed, immediately there is Ukraine...

In general, Brazil is the great testing ground for studying the development of the Ukrainian language, especially its Galitsky variant. In some ways, Brazil Ukrainians talk the way (especially in Paraná) as people talked in Galychyna 100 years ago, although, of course, the local Ukrainian spoken language was under strong pressure and the influence of the Portuguese language. Ukrainian children, especially those who are 15 years old or less, often do not speak Ukrainian, even if they are brought up in very conservative families. The crucial role for the conservation of the Ukrainian language in Brazil was played by the Catholic and Orthodox churches. For comparison, in Argentina, there was almost no Ukrainian priests and people talk in Ukrainian just a little.

Now Brazil is home to more than 400 thousand Ukrainians and their descendants, about 80% people live in the state of Paraná, 70% are still employed in agriculture. In addition, there are Ukrainian communities in the state of Santa Catarina (the south of Parana) in São Paulo and its surroundings. In the capital of Paraná that is Curitiba about 60 thousand Ukrainians live, and in the neighboring-satellites cities there are 200 000, others live on farms (Ukrainians call them “vilages” and the Portuguese-speaking Brazilians call them as “colonies”).

Officially, the Ukrainians began to emigrate to Brazil in 1895. However, it is possible that the earliest settlers came here for 10-15 years before. The reason for this mess is weak national identity of these immigrants. Immigrants from the Austro-Hungarian Empire, almost characters of stories by Ivan Franko, they often did not know how to be called: Rusin, ruthenium, Poles or Austrians.

In recent years among Brazilian Ukrainian the quantity of employed in business, education, and other modern professions was increased. However, the majority of Brazilian Ukrainian as their ancestors settlers remain poor farmers. This relative stagnation makes them unique among Ukrainians living in the Diaspora.

That is needed to emphasize the unity and harmonious coexistence of the Catholic and Orthodox churches in Brazil. And the fact that Catholics celebrate the Gregorian calendar and the Orthodox celebrate the Julian calendar does not prevent them from being together, follow the general road to unity, to preserve the national identity of the Ukrainian society, to raise its level, enrich Ukrainian customs, traditions and the language. In contrast, it must be said that the decision to leave their homeland, as a rule, was severe fractures in the fate of each of the Ukrainian emigrants.

Key words: Ukrainian diaspora, Ukrainian immigration.

УДК 323.1

С. А. АСЛАНОВ

ВИТОКИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ У ПОЛІТИЧНИХ ТРАКТАТАХ АНТИЧНОСТІ

Аналізуються витoki етнополітичної стабільності в політичних трактатах античності – Стародавнього Риму та Греції. Філософсько-політичні течії цієї доби звеличували порядок та стабільність як головні політичні цінності, засуджуючи нестабільність та спроби дестабілізації. Незважаючи на те, що мислителі античності не вживали поняття «етнополітична стабільність», вони осмислювали, аналізувати різні виміри нестабільності, її руйнівні наслідки для держав і пропонували власні проекти побудови стабільної держави.

Ключові слова: етнополітична стабільність, політична стабільність, держава.

Асланов С.А. Истоки этнополитической стабильности в политических трактатах античности

Анализируются истоки этнополитической стабильности в политических трактатах античности – Древнего Рима и Греции. Философско-политические течения этой эпохи рассматривали порядок и стабильность в качестве

© АСЛАНОВ Стелас Антiпович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету

главных политических ценностей, осуждая нестабильность и попытки дестабилизации. Несмотря на то, что мыслители античности не употребляли понятия «этнополитическая стабильность», они анализировали разные измерения нестабильности, ее разрушительные последствия для государств и предлагали собственные проекты построения стабильного государства.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, политическая стабильность, государство.

Aslanov Stelas. The origins of ethnopolitical stability in political tractates of antiquity

The origins of ethnopolitical stability in political tractates of antiquity – Ancient Rome and Greece are analyzed. Philosophical and political trends of that epoch regarded order and stability as main political values, condemning instability and attempts to destabilize situation. Despite of the fact that antiquity thinkers didn't use the ethnopolitical stability term, they analyzed various dimensions of instability, its destroying consequences for states and proposed their own projects of stable state building.

Key words: ethnopolitical stability, political stability, государство.

В історичному контексті стабільність є однією з іманентних характеристик розвитку суспільства в межах державної самоорганізації. Витоки політичної, а отже етнополітичної стабільності знаходимо вже у працях античних філософів. Мислителі розмірковували міркували на тим, якою має бути модель ідеальної держави, механізмами її управління, взаємовідносини між правителем та народом. В цьому контексті доцільно вивчити погляди давньоримських та давньогрецьких філософів.

Саме у Стародавньому Римі виникла юриспруденція як наука, її формування пов'язують з діяльністю римських юристів, їхніми працями та дослідженнями. Розглядаючи справи, римські юристи інтерпретували правові норми відповідно до вимог природного права і справедливості і у випадку колізії вдосконалювали чинні норми з урахуванням нових уявлень про справедливість і право. Як стверджує Т. Андрусак, юристи виступали як спеціалісти в галузі всіх соціальних норм і соціальних відхилень в цілому, а юриспруденція – як наука про всі ці норми і аномалії, як пізнання їхньої суті, причин, ролі і наслідків, як дослідження форм, засобів встановлення і підтримки нормативного порядку, а також належного покарання за його порушення¹. Таке застосування природного права базувалося на пошуку справедливого рішення і було покликане запобігти несправедливості у соціальних та політичних відносинах, накопиченню невдоволення, соціального вибуху, що в кінцевому підсумку означає дестабілізацію. З цього випливає, що високий рівень

розвитку правовідносин, правової думки та юридичної практики стабілізував соціально-політичну ситуацію в Стародавньому Римі.

Ідеї стабільності знаходимо не лише в працях та діяльності юристів, а й у політичних вченнях, зокрема представників римської школи стоїків. Найвищим благом для стоїків, якого має прагнути людина, було її життя відповідно до природи. Взаємовідносини між людьми повинні базуватися на принципі – чини так, як хочеш, щоб чинили щодо тебе. Мудрим вважався той, що дотримується природних законів і є добродішним. Марк Аврелій (121–180 рр.) у праці «До самого себе» пропагує державу з рівним для всіх законом, якою повинні врядувати відповідно до рівності і рівноправності всіх. Імператор-стоїк вважав, що правитель має бути розумним, благочестивим і справедливим, увесь час намагатися прихилити на свій бік підданих. Марк Аврелій намагався створити справедливу державу, царство філософів, про яке мріяв не один античний мислитель. І йому це вдалося, принаймні під його керівництвом Рим був стабільною, справедливою державою, що гармонійно розвивалася. Марк Аврелій під час свого правління втілював принципи стоїцизму, обклавав високим податком заможних і ці кошти спрямував на відкриття сиротинців, заснування коледжів, де римляни мали можливість вивчати філософію. Він був останнім імператором Стародавнього Риму епохи «золотого віку». Очоливши державу, Марк Аврелій намагався врядувати максимально м'яко і демократично.

Імператора надихали погляди відомого римського стоїка Луція Сенеки (3–65 рр.) Марк Аврелій став втіленням прагнень та устремлень Сенеки про милосердного принцепса, що дбає про своїх підданих, – переконана дослідниця античності С. Сердюкова². Сенека відстоював ідею духовної свободи всіх людей, незалежно від їх суспільного становища. Філософ запропонував природно-правову концепцію, в якій неминучий і божественний за своїм характером «закон долі» відіграє роль того права природи, якому підпорядковані всі людські прагнення і творіння, включаючи державу і право. Сенека був відомий своїм космополітизмом, вважаючи весвіт – природною державою зі своїм природним правом. Членами цієї держави за законом природи є всі люди, незалежно від того, визнають вони це чи ні.

Слід зазначити, що давньоримська політико-правова думка перебувала під значним впливом давньогрецьких політичних концепцій Сократа, Платона, Аристотеля. Незважаючи на критику, втілення

поглядів стоїків в управлінні державою дозволяло забезпечити стабільне і навіть демократичне правління, яке базувалося на принципах природності й справедливості. Водночас у науковій літературі можна знайти й протилежні точки зору на правління стоїка Марка Аврелія. С. Сердюкова заявляє, що таке стабільне і демократичне врядування заклало основу для подальшої дестабілізації ситуації в Римі. Дослідниця стверджує, що «при М. Аврелії в політичному плані не з'явилося нічого нового, ніякого розвитку. Суспільство і держава як будь-який живий організм не терпить простою, штучного стримування. Напруга накопичується і в результаті виливається в кризу. М. Аврелій... не зумів знайти вихід із критичної ситуації, не зміг побачити віддалені перспективи. Часто непопулярні заходи ведуть до оздоровлення держави, але філософ, що думає про загальне благо, хороший для сучасників, але відповідати за його політичні прорахунки доводиться нащадкам»³. Втім, цю точку зору, очевидно, слід вважати баченням сучасної російської навколорядної політичної школи, яка пропонує своєрідні, відмінні від загальноприйнятих, механізми боротьби з внутрішньою дестабілізацією. В межах цієї школи війна з іншими країнами вважається прийнятним механізмом гамування внутрішніх катаклізмів.

Однак найбільший внесок у дослідження стабільності зробили давньогрецькі мислителі. Покажемо з точки зору предмету дослідження є погляди Демокрита (460 – 370 рр. до н.е.), що вважається представником атомістичного матеріалізму. Філософа цікавила впорядкована, а отже стабільна, держава, що підтримується за допомогою одностовиства та морально-соціальної солідарності вільних членів поліса. Демокрит розглядав закон як примусовий засіб стабілізації суспільних відносин, що спрямований проти тих, хто через розумову та моральну неповноцінність, добровільно відмовляється жити добросовісно. Держава, на думку мислителя, є спільною справою громадян полісу. Головне ж завдання політики як мистецтва полягало в забезпеченні інтересів вільних громадян поліса. Держава-поліс уособлює в собі спільну справу громадян, підтримання її функціонування визначає суть і принципи прав і обов'язків громадян. Демокрит був переконаний, що державні справи є важливішими за усі інші. Кожен повинен дбати про те, щоб держава була упорядкована (стабільна), не домагаючись більших почестей, ніж йому личить, і не захоплюючи більшої влади, ніж це корисно для спільної справи⁴. Таким чином у поглядах філософа простежується тісна взаємодія полісу і громадян, яка свідчить про зорієнтованість

політичної системи-моделі на стабільність і демократичність. Поліс твориться громадянами і водночас як сформована інституція дбає про забезпечення їх інтересів.

Платон (428 – 348 до н.е.) був учнем Сократа, відомого давньогрецького філософа, який, утім, не залишив жодного письмового джерела після себе. Вчення Сократа стало відомим завдяки свідченням його послідовників, у тому числі його найвидатнішого учня – Платона, який виклав ідеї свого наставника в «Апології Сократа». Сократ сформулював концепцію договірних відносин між державою та її громадянами. Політичну свободу він пов'язував із пануванням мудрих і справедливих законів.

Платон же обґрунтував концепцію ідеальної держави у діалозі «Держава». Основними характерними ознаками ідеальної держави є мужність, мудрість, самодостатність, справедливість і рівність. Аналізуючи форми правління в полісах-державах, Платон вважав їх недосконалими і протиставляв їм власну модель політичного устрою, яка базується на справедливості. З сучасної точки зору цю форму правління Платона можна охарактеризувати як політично стабільну, на відміну від інших нестабільних форм. Залежно від основного принципу, закладеного в державі, вона може бути правильною (монархія, аристократія, демократія) або неправильною (тимократія, олігархія, тиранія)⁵. Нескладно помітити, що правильні форми є стабільними, неправильним притаманні всі ознаки нестабільності.

Правильні форми правління базуються на владі закону, тоді як неправильні функціонують всупереч чинних в них законам і звичаям. Вони далекі від ідеальної держави з чітким розподілом праці та встановленням відмінності між громадянами, відповідно до моральних якостей. В ідеальній державі представлені три верстви громадян: правителі, воїни, працівники (виробники). Справедливість полягає у тому, щоб кожен працював відповідно до власних здібностей і дотримувався відповідного місця в суспільстві. Панування справедливості згуртовує різноманітні і навіть різнорідні частини держави в гармонійне ціле. Стабільність постає результатом гармонійного поєднання, гармонійної взаємодії елементів держави. Усе життя громадян в ідеальній державі Платона мало підпорядковуватися інтересам держави. Філософ вважав, що справедливість існує тоді, коли у правителів переважає мудрість, у воїнів – мужність і сила, у працівників – поміркованість. Таким чином, ідеальна держава Платона постає найкращою, найстабільні-

шою формою спільного проживання людей, що спільними зусиллями утверджують справедливість та духовність. Ідеальна держава, як правління кращих і благородних, є удосконаленим різновидом аристократії: мислитель надавав перевагу цій формі правління над іншими. Держава виникає з необхідності забезпечити природні потреби людей на основі закону, слугує інституційною структурою, забезпечує громадян матеріальними благами, організує їх виховання та освіту, консолідує та захищає їх.

Варто наголосити, що у пізніших своїх діалогах, зокрема в «Законах» Платон переглядає своє попереднє вчення про ідеальну державу. На відміну від моралі та справедливості ідеальної держави, у запропонованій у цьому діалозі моделі організація державної влади спирається на право та закон. Всі виборні державні органи і правителі зобов'язані діяти відповідно до закону. Платон стверджував, що «бачить близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під чисюсю владою. Там же, де закон – владика над правителями, а вони – його раби, я вбачаю порятунок держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги»⁶. Дослідники помітили, що фундаментальна відмінність між теорією, викладеною в «Державі», та теорією, викладеною в «Законах», полягає в тому, що ідеальною державою керують спеціально вибрані і спеціально навчені люди, чії дії не обмежені законом. Тоді як у державі, описаній у «Законах», – головує закон, а урядовці й усі інші громадяни однаково рівні перед ним .

Дж. Себайн та Т. Торсон стверджують, що новий проект держави Платона був «змішаною державою», розробленою для того, що досягти гармонії урівноваження сил або таким їх об'єднанням, за якого ці сили компенсували б, стабілізували б одна одну⁷. На думку дослідників, стабільність постає результатом урівноваження протилежних політичних сил, щось на зразок поділу влади, адже змішана держава, викладена у «Законах», є компромісом монархічного принципу мудрості й демократичного принципу свободи. Ця відмінність передбачала рішучі зміни в усіх основоположних принципах управління державою згідно з Платоном.

Аналіз засвідчує, що перший проект ідеальної держави, запропонований Платоном, є утопічним і, очевидно, на практиці він виявився б політично та соціально нестабільним. Про це свідчить хоча б той факт, що ідеальної держави ніколи не існувало і існувати не могло. Принципи функціонування ідеальної держави непрозорі й неперевірені. Тоді як друга форма правління (державний лад), пред-

ставлений у «Законах», є набагато стабільнішою політичною системою, оскільки ґрунтується на дії та дотриманні закону, змішаному управлінні. Той факт, що діалог «Законои» був написаний значно пізніше діалогу «Держава» свідчить про те, що античних філософ міг переглянути свої погляди на модель стабільної державу.

Головним завданням осмислення політики вважав пошук моделі досконалого державного управління, яке характеризувалося стабільністю, і учень Платона, Аристотель (384-322 рр. до н. е.) Філософ разом зі своїми послідовниками дослідив політичну структуру та історії 158 державних устроїв, що дало йому змогу визначити, яка форма правління найкраща для більшості держав; яких заходів необхідно вжити для запровадження тієї чи тієї форми правління і які причини зумовлюють стабільність чи нестабільність різних форм держав. Саме у працях Аристотеля знаходимо перші ознаки розмежування держави як інституційної структури та її населення як суспільства.

Аристотель також поділяв держави на правильні (монархія, аристократія, політія) і неправильні (тиранія, олігархія, демократія). Перевагу філософ надавав політії – змішаній формі держави, яка виникає з поєднання олігархії та демократії. «Тільки ті типи державного ладу, що мають на увазі загальну користь, є, згідно зі строгою справедливістю, правильними», – переконаний мислитель⁸. Відхилення ж від справедливості він вважає головною причиною занепаду держав. Держава у Аристотеля постає як вища форма політичного спілкування вільних і рівних людей. Вона виникає як продукт природного розвитку людства і є вищою формою відносин, що виникають природно, на зразок сім'ї. Право Аристотель ототожнює з політичною справедливістю, підкреслює його зв'язок з державою.

Погляди на формування стабільної держави, управління нею були викладені мислителем в трактаті «Політика». Аристотель стверджує, що форма державного ладу (правління) встановлюється залежно від ступеню домінування бідних або багатих прошарків. Найстабільнішою формою правління є політія, в якій прототип нинішнього середнього класу стабілізує державну систему. В концепції ідеальної держави Аристотеля середній елемент мусить дотримуватися у звичаях і політиці поміркованості, він повинен мати перевагу над крайніми елементами або бути сильнішим від кожного із них зокрема. Політія поєднує в собі кращі сторони олігархії і демократії, вона вільна від їх недоліків.

В політії Аристотеля верховна влада повинна зосереджуватися в руках більшості, а не меншості, кількість прибічників державного ладу повинна переважати кількість його противників в загальній кількості вільного населення⁹. Крайнощі за будь-якої форми правління знищують держави. Зауважимо, що все це – запропоновані античним мислителем механізми стабілізації соціально-політичної ситуації в моделі ідеальної державі. Політичній стабільності, факторам її підтримки або розхитування вчений відводить значне місце в книгах V і VI «Політики». Яку практичну стабілізаційну вагу має одна лише рекомендація щодо введення опонентів того чи іншого державного устрою в його структуру задля запобігання їх деструктивної, а отже дестабілізаційної, діяльності?

Головну причину революцій і нестабільності державного ладу Аристотель бачить у невдоволенні, що породжується усвідомленням громадянами нерівності. Тому для забезпечення стабільності необхідно запобігти невдоволенню, надавши якомога більшої кількості людей хоча б деяку частку почестей, посад і доходів, тобто розподіливши в державі блага справедливо. Мислитель наголошує на необхідності прийняття законів, які не дозволяли б збагачуватися понад міру, а також сприяли зміцненню середнього класу, підтримка якого є вирішальним фактором для влади. Ідеальну державу Аристотеля, політію, слід характеризувати як політично та соціально стабільну¹⁰. Філософ розмірковує не лише над механізмами політичної стабілізації, а й над соціальними стримуванням та запобіжниками дестабілізації. Аристотель просунувся набагато далі своїх попередників у виявленні факторів стабілізації державного розвитку. Так званий середній елемент, середній прошарок є не чим іншим як прототипом сучасного середнього класу. Як відомо, держави з численним домінуванням середнього класу є найбільш стабільними, як політично, так і соціально. Для них не характерні політичні катаклізми, соціальні вибухи та інші ознаки нестабільності.

Однією з головних гарантій стабільності державного ладу Аристотель вважає систему виховання, освіту, підкреслюючи, що «ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку й у його дусі виховані»¹¹. Тільки за допомогою освіти держава здатна прищепити молоді звичку миритися з певною формою правління. Без такої звички закони виявляться безсилими. У вихованні молоді Аристотель головним вважав формування законслухняності – здатності підкорятися законам, законодавцеві, – вважають дослідники криміналіс-

тичного аспекту вчення Аристотеля¹². Для укріплення стабільності в державі філософ пропонує зміцнити владу закону, здійснити розподіл обов'язків та належним чином дбати про виховання і освіту молодого покоління.

Велику увагу Аристотель приділяв вивченню факторам дестабілізації, пропонуючи вчення про державні перевороти, їх рушійні елементи, внутрішньо властиві кожній формі правління держави і засоби їх нейтралізації. Аналізуючи дестабілізаційні прояви в державі, Аристотель розрізняє насильницькі і ненасильницькі перевороти. Ці дестабілізаційні чинники супроводжуються зміною принципів державних форм правління. Основну причину переворотів мислитель вбачав у спотворенні принципу політичної справедливості. Повстання класифікував як справедливі і несправедливі: якщо повстають незадоволені, щоб зрівнятися з іншими, то воно справедливе; якщо ж повстання піднімається тими, хто має рівні з іншими права, але домагається більших прав, то воно несправедливе.

Аристотель детально аналізує причини конфліктів у державі. Причинами нестабільності визначаються суперечності в середовищі правителів, демагогія, за допомогою якої одна людина здатна зосередити в своїх руках всю повноту влади і стати тираном, руйнуючи форму правління, а також різноплеменність населення. Виокремлення останньої причини нестабільності Аристотелем має величезне значення для нашого дослідження. Різноплеменність мовою сучасної етнополітичної науки означає етнічну гетерогенність, яка є конфліктогенним чинником та породжує етнічну нестабільність у суспільствах і державах. Отже, перші згадки про суть (не назву) явища етнополітичної стабільності, спроби обґрунтувати причини етнополітичної дестабілізації можна впевнено датувати античною добою.

Цю думку обстоюють у своїх дослідженнях також представники сучасної української школи етнополітології. Зокрема, О. Каргунов стверджує, що витоки сучасних західних етнополітичних теорій і концепцій сягають передісторичної доби, визначні політичні трактати якої розглянуті нами вище. Дослідник стверджує, що попри неможливість встановити конкретний час виникнення етнополітичної думки як такої, очевидно те, що «першим зародилось те, що умовно можна назвати етнічною думкою, тобто міркування про поділ людства на етнічні групи, які мають не лише спільні, а й специфічні риси та особливості»¹³. Адже перші державні утворення формувалися за принципом етнічної спорідненості та складатись з

представників одного етносу. Ставлення до іншоплеменного населення було ворожим, настороженим. Лише на території Греції в V–IV ст. до н.е. існувало 158 таких держав-полісів. З зародженням держав і політизацією влади виникає політична думка, теоретики і практики починають осмислювати суть і роль, форми і функції держави та її органів. А також право та інші політичні феномени, включаючи стабільність без забезпечення якої будь-яке тривале існування перших держав було неможливим. О. Картунов переконаний, що саме в ці так звані передісторичні часи «дві думки – етнічна та політична, наклавшись одна на одну, утворили етнополітичну думку, під якою автор має на увазі міркування про взаємовідносини етносів між собою та з державою. І, мабуть, тоді ж почали закладатись основи та вироблялись принципи етнополітики»¹⁴.

Таким чином перші згадки про суть явища етнополітичної стабільності, спроби обґрунтувати причини етнополітичної дестабілізації можна датувати передісторичною добою. Попри відмінності, філософські течії цієї доби в переважній більшості звеличували порядок, спокій та стабільність як головні політичні цінності, засуджуючи нестабільність, проби дестабілізації та хаосу.

Незважаючи на те, що мислителі Риму та Греції не вживали поняття «етнополітична стабільність», вони осмислювали, аналізувати причини політичної, в тому числі етнополітичної нестабільності, її руйнівні наслідки для держав і пропонували власні проекти (моделі) побудови стабільної держави, надаючи рекомендації щодо стабілізації тогочинної політичної ситуації. Це свідчить про те, що без забезпечення стабільності не мислили розвитку тогочасних етнополітичних систем (які розуміли як поліси-держави) вже у стародавні часи.

1. *Шульженко Ф. П.* Історія політичних і правових вчень / Ф.П. Шульженко, Т.Г. Андрусак. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 74. 2. *Сердюкова С.* Философы у власти: Луций Анней Сенека и Марк Аврелий Антонин [Електронний ресурс] / Сердюкова С. // Матеріали міжнародної конференції антиковедов «Античное общество – IV : Власть и общество в античности». – СПб. : СПбГУ, 2001. – Режим доступу : <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/2001-03/serdukov.htm>. 3. Там же. 4. *Античная философия: Энциклопедический словарь.* – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – С. 607. 5. *Платон.* Держава [Електронний ресурс] / Платон / пер. з давньогр. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 355 с. / Ізборник першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/plato/plat.htm>. 6. *Платон.* Закони [Електронний ресурс] / Платон / пер. А.Н. Егунова. – М. : «Мисль», 1999 // Платонополис. – Режим доступу :

zakonu. 7. *Себайн Дж.* Історія політичної думки /Дж. Себайн, Т. Торсон. – К., 1997. – С. 98. 8. *Арістотель.* Політика / [Електронний ресурс] / Арістотель / пер. з давньогрецької О. Кислюк. – К. : Основи – К., 2005. – 239 с. / Ізборник : першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>. 9. Там же. 10. *Філософія* : підруч. / [Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А.]. – К. : Академвидав, 2007. – С. 46. 11. *Арістотель.* Цит. праця. 12. *Іванов Ю.Ф.* Кримінологія [навч. посіб.] / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джу́жа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – С. 168. 13. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології : навч.-навч. посібник / Картунов О.В. – К. : Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – С. 57. 14. Там само.

Aslanov Stelas. The origins of ethnopolitical stability in political tractates of antiquity

The origins of ethnopolitical stability in political tractates of antiquity – Ancient Rome and Greece are analyzed. Philosophical and political trends of that epoch regarded order and stability as main political values, condemning instability and attempts to destabilize situation. The historical context of stability is one of the inherent characteristics of the society in the state as self-organization. The origins of political and thus ethnopolitical stability found in the works of ancient philosophers. Thinkers thought over what kind should be the ideal state model, mechanisms of control, the relationship between the ruler and the people.

The largest contribution to the study of stability made ancient Greek thinkers. Plato (428 – 348 BC) was a pupil of Socrates, the famous Greek philosopher, who, however, did not leave any written source. Plato substantiated the concept of the ideal state in the dialogue “The Republic”. The main characteristic features of the ideal state is courage, wisdom, self-sufficiency, justice and equality. Analyzing the forms of government in the policy-states, Plato considered them imperfect and contrasted his own political model based on justice. On modern opinion Plato’s form of government can be described as politically stable, unlike other unstable forms.

In the ideal state stability appears as result of harmonious combination and harmonious interaction of elements of the state. All life in the ideal Plato’s state was subordinated to the interests of the state. The state arises from the need to ensure that the natural needs of people on the basis of the law, serves as institutional structure, provides citizens with material things, organizes their training and education, consolidates and protects them. It is worth noting that in later his dialogues, particularly in the “Laws” Plato is revising its previous doctrine of the ideal state. Unlike morality and justice of ideal state, in the proposed model in this dialog organization of the government is based on law. All elective public bodies and rulers must act in accordance with the law.

The main task of understanding the policy considered proper public administration model search, which was characterized by stability, and a student of Plato, Aristotle (384-322 BC). Philosopher with his followers explored the political structure and history of the 158 state system, which allowed him to determine what was the best form of government for most countries; what measures were necessary for the implementation of this or that form of government and what were the reasons causing stability or instability of various forms of states. It is the tractates of Aristotle where we find the early signs of disengagement of the state as the institutional framework and its people as a society.

The thinker views on formation of a stable state management were outlined in his treatise "Politics". Aristotle says that the form of the state system is set depending on the degree of dominance poor or rich layers. The most stable form of government is a polity in which the prototype of this class stabilizes the state system. Polity combines the best aspects of oligarchy and democracy, it is free from their drawbacks.

In Aristotle's polity supreme power should be concentrated in the hands of the majority, not the minority, the number of supporters of public order should prevail over the number of its opponents in the total quantity of free people. The extremes in any form of government destroy the state. Note that all of this – the ancient thinker's proposed mechanisms to stabilize the socio-political situation in the model of an ideal state. The philosopher devotes considerable space in books V and VI of "Politics" to political stability, factors of its support or loosening.

The main cause of revolution and political system's instability, Aristotle pointed out, is discontent generated by the awareness of citizens inequality. Therefore, to ensure the stability it is necessary to prevent discontent, giving as many people as possible some share of honors, positions and income. The thinker stresses the importance of laws that strengthens the middle class, whose support is crucial for the government.

Despite of the fact that antiquity thinkers didn't use the ethnopolitical stability term, they analyzed various dimensions of instability, its destroying consequences for states and proposed their own projects of stable state building.

Key words: ethnopolitical stability, political stability, государство.

УДК 351.86 (746.1.)

ХАЙТАМ НИАМАХ РАХІМ

МЕДІАДИСКУРС ТА СУСПІЛЬНА ДУМКА В США СТОСОВНО ІСЛАМУ І МУСУЛЬМАН НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Досліджуються трансформація медіадискурсу та суспільної думки в США стосовно ісламу та мусульман після терористичних актів 11 вересня 2001 р., в ході американської військової операції в Іраку, під час підготовки та проведення чергових президентських виборів тощо. Особлива увага звертається на роль медіа у формуванні певних стереотипів та упередженостей американців (іслам як загроза західній культурі, небезпека ісламізації населення внаслідок міграційних процесів, різниця базових цінностей мусульманської та іудейсько-християнської культури та ін.).

Ключові слова: іслам, мусульмани, араби, медіадискурс, суспільна думка, медіа, тероризм, культурні цінності.

© РАХІМ ХАЙТАМ НИАМАХ – аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов Європейського університету

Рахим Хайтам Неомах. Медиадискурс и общественное мнение в США относительно ислама и мусульман в начале XX ст.

В статье исследуются трансформация медиадискурса и общественного мнения в США по отношению к исламу и мусульманам после террористических актов 11 сентября 2001, в ходе американской военной операции в Ираке, во время подготовки и проведения очередных президентских выборов и др. Особое внимание обращается на роль медиа в формировании определенных стереотипов и предвзятости американцев (ислам как угроза западной культуре, опасность исламизации населения вследствие миграционных процессов, разница базовых ценностей мусульманской и иудейско-христианской культуры и др.).

Ключевые слова: ислам, мусульмане, арабы, медиадискурс, общественное мнение, СМИ, терроризм, культурные ценности.

Raheem Hitham Niamah. Media discourse and public opinion in the USA to Islam and Muslims at the beginning of XXI century

This article investigates the transformation media discourse and public opinion in the US regarding Islam and Muslims after the terrorist attacks of September 11, 2001, during US military operations in Iraq during the preparation and conduct of the presidential elections and more. Special attention is paid to the role of media in the formation of certain stereotypes and prejudices Americans (Islam as a threat to Western culture, the risk of Islamization of the population due to migration, different basic values of Islamic and Judeo-Christian culture, etc.).

Key words: Islam, Muslims, Arabs, media discourse, public opinion, media, terrorism, cultural values.

Мусульманське населення США нараховує приблизно 7 млн. осіб і у списку релігійних меншин займає четвертий рядок. Водночас, темпи приросту мусульманського населення в Америці складають близько 6% в на відміну від корінних американців (0,9%). Саме з таким зростанням чисельності прихильників ісламу в США пов'язані побоювання інших американських громадян і уряду, адже мусульманська громада залишається надзвичайно замкнутою спільнотою¹. Проте ставлення громадян Америки до ісламу та мусульман має певну історію і значною мірою залежало від доле-носних подій, що відбувалися на Близькому Сході.

Можна визначити кілька ключових подій у світі, які негативно вплинули на еволюцію американської громадської думки щодо ісламу ще в останній третині XX ст. По-перше, це нафтове ембарго країн ОПЕК 1973 р., спрямоване проти Сполучених Штатів та інших західних країн. По-друге, близькосхідний конфлікт, який почався зразу ж після утворення Держави Ізраїль у 1948 р., серцевину якого на сучасному етапі становить протистояння між палестинцями та ізраїльтянами. І, по-третє, ісламська революція 1979 р.

в Ірані, яка показала, що держава, заснована на принципах ісламу, може бути не тільки життєздатною в умовах сучасного світу, а й цілком спроможна кинути виклик самим США.

Однак очевидно, що події 11 вересня 2001 р. також стали найважливішим чинником, що загострив міжкультурні відносини і перетворився на каталізатор посилення ісламофобії в США. Саме тоді американці почали сприймати мусульманську релігію і людей, які сповідують її, як загрозу. Крім цього, необхідно враховувати значний вплив на суспільну думку американців інформаційної компанії, яка забезпечувала правомірність бойових дій в Афганістані та Іраку. Велику роль у демонізації ісламу та мусульман відігравали медіа.

Політичні процеси на Близькому Сході досліджували З. Бзежинський, В. Богословський, Т. ван Дійк, А. Давіша, С. Йенгар, Н. Кошелева, М. Сулова, М. Лінч, Є. Примаков, С. Сміт, К. Хан, М. Хуссейн та ін. Серед українських дослідників сучасні тенденції в арабських країнах розглядали Р. Жангожа, Є. Жеребецький О. Коппель, О. Маначинський, Б. Парахнський, Ю. Скорохід, В. Швед тощо.

Проблеми упередженості медіа стосовно висвітлення політичних процесів вивчалися такими експертами, як С. Кідвай, Б. Кландерманс, Л. Пінтак, Д. Поттер, Е. Пул, Б. Сімон та багатьма іншими. Специфіку дискурсів західних та арабських медіа щодо Близького Сходу активно вивчали С. Амелі, Н. Деніел, С. Маранді, З. Сардар, Е. Сейд, Р. Траст, С. Холл та деякі інші фахівці. В США визнаними експертами в сфері медіапрезентацій близькосхідних подій вважаються М. Венстон, М. Дунські, Д. Ібрагім, Р. Кіміно, Б. Накос, Т. Рамадан, О. Торрен-Рей. Також активно використовувалися дані соціологічних досліджень та опитувань Інституту Геллапа, Форуму релігійного та суспільного життя (Pew Forum), ABC News та Washington Post.

Розглянемо зміну медіадискурсу та суспільної думки в США до ісламу та мусульман під впливом, насамперед, терористичних актів 11 вересня 2001 р., а також бойових дій американських військ в Афганістані, Іраку та в процесі президентських виборів 2008 р.

Ставлення американців до ісламу було особливо сприятливим відразу після 11 вересня 2001 р., коли відчуття загрози з боку терористів було найвищим. Для того, щоб ці події не вплинули на чесних мусульман, Конгрес видав «Патріотичний Акт». У той же час цей закон, що надавав більше можливостей й свобод ФБР і ЦРУ для розслідування терористичної діяльності, дозволив спецслужбам

США розгорнути стеження за американськими мусульманами. Однак політику американської влади стосовно ісламу й мусульман в США після подій 11 вересня 2001 р. можна назвати суперечливою: спроби налагодити діалог з мусульманським співтовариством супроводжувалися його переслідуванням.

Президент Дж. Буш неодноразово підкреслював, що США оголосили війну не ісламу, а тероризму. З іншого боку, американський лідер постійно називав розгорнуту урядом США компанію проти міжнародного тероризму «хрестовим походом», що, ображало багатьох мусульман, які пам'ятають своє історичне минуле. Більш того, в списку країн, проти яких Пентагон планував з 2001 р. розгорнути протягом п'яти років бойові дії, всі країни були мусульманськими: Ірак, Сирія, Ліван, Лівія, Іран, Сомалі та Судан².

Але в цілому результат спільних зусиль уряду та медіа з метою запобігання дискримінації мусульман через подачу ісламу у позитивному ключі виявився вдалим. Так само узгоджено діяли політики та представники основних ЗМІ після терористичних актів у Лондоні 7 лютого 2005 р., коли симпатії до американських мусульман в країні також не зменшились. Для більшості американців характерною реакцією були не упередження, а співчуття до невинних мусульман, імідж яких був спалюваний діями екстремістів.

В чому причина такого феномену? Відповідь лежить у площині форми й змісту подачі матеріалів медіа, які зосередилися на руйнуванні звичних стереотипів та демонстрації численних випадків насильницького порушення прав людини на Близькому Сході. Усвідомлення, що нагнітання страху призведе до упередженості, зростання напруженості у суспільстві, головні редактори ЗМІ, які формують суспільну думку американців, свідомо й успішно вирішили протистояти цій тенденції.

Необхідно також наголосити, що перші два з половиною роки після захоплення Багдаду (9 квітня 2003 р.) американськими військами ситуація була відносно мирною. Суспільна думка в США почала радикально змінюватися у 2006 р., коли різко загострилося релігійне протистояння в Іраку і втрати серед американських військ значно зросли. Зокрема, тільки за документами серед цивільного населення країни у 2006–2007 р. загинуло понад 24 тис. осіб³.

Стала очевидною різниця підходів республіканців і демократів стосовно можливостей та шляхів урегулювання кризи на Близькому Сході, боротьби з міжнародним тероризмом. У 2006 р. яскраво проявився ухил правих за політичною орієнтацією ЗМІ до нативіз-

му, що у свою чергу, свідчить про необ'єктивність та упереджених медіа.

Разом з цим слід підкреслити значну роль, яку завжди відігравали медіа у формуванні суспільної думки в США. Так, за результатами дослідження, що були проведені з 1 до 18 серпня 2007 р. форумом релігійного та суспільного життя, 32% американців визначають медіа як найбільш впливові, з огляду формування їхнього ставлення до мусульман. На другому місці (18%) – погляди, обумовлені освітою та особистим досвідом⁴. Про впливовість медіа також свідчать дослідження С. Йенгара, К. Хана, Т. ван Дійка, М. Хуссейна та багатьох ін.⁵

За спостереженнями Б. Накоса та О. Торрес-РейнаЗокрема, у матеріалах медіа правого та лівого крила зразу ж після 11 вересня 2001 р. щодо американських мусульман були характерні теми прав та свобод людини та їх порушень, а також підкреслення патріотизму етнічних арабів, що проживають у США і руйнування стереотипів стосовно того, що вони підтримують тероризм⁶. Але, на жаль, вже тоді у ЗМІ існувала дихотомія щодо оцінки мусульман: американські мусульмани описувалися як миролюбні та патріотичні, в той час як зарубіжні репрезентувалися, переважно, як насильницькі екстремісти⁷.

Водночас радикальні праві політики і журналісти жорстко протестували проти показу мирного характеру ісламу і почали акцентувати увагу на наявності в ньому ідеї джихаду, як основної причини тероризму. Отже американські мусульмани зображувалися як меншина, що відхилилася від істинного вчення пророка Мухаммеда⁸.

Варто вказати ще на одну причину зміщення медіадискурсу консерваторів у 2006 р. Воно було пов'язане з вкрай негативною реакцією мусульманського світу на брудну карикатуру пророка Мухаммеда, яку надрукував датський журнал. Зразу ж після масових демонстрацій протесту та заворушень прихильників ісламу у всьому світі у березні 2006 р. рівень негативного ставлення американців до мусульман значно підвищився⁹.

Все частіше у різноманітних медіа почали лунати думки, де повному підкреслювалася принципова несумісність ісламських та західних цінностей. Відтак іслам почав розглядатися як пряма загроза традиційній культурі розвинутих країн. Знов актуалізувалося питання щодо демографічної загрози з боку мусульманської міграції. Опитування Інституту Геллапа у 2009 р. показує, що жителі

США з усіх основних релігійних груп найбільш упереджено ставляться до мусульман: «... 53% американців мають про мусульманську релігію «непозитивні» думки»¹⁰.

Поступове зміщення уваги до загрози у сфері культури особливо яскраво проявилось під час обговорення у 2010 р. питання про побудову центру мусульманської общини у Нью-Йорку. Це також було пов'язане а активним обговоренням в медіа питання стосовно істинної релігійної ідентичності кандидата у президенти США Б. Обама у 2007 – 2008 рр.

Ставлення американців до ісламу та мусульман обумовлене також відчутними проізраїльськими настроями. По-перше, громадська думка в США в цілому підтримує зовнішньополітичний курс керівництва держави. По-друге, значну роль відігравала впливова єврейська община, чисельність якої на початку 2000-х рр. досягла 5 млн. 275 тис. осіб. По-третє, ізраїльське лобі має надзвичайний вплив в американських ЗМІ, намагаючись не допустити занадто жорсткої критики на адресу Держави Ізраїль¹¹. При цьому увага, яку приділяють американські медіа (періодична преса – газети і журнали, телебачення і радіо) Державі Ізраїль безпрецедентно. У жодній країні світу щодня не з'являється стільки інформації про Ізраїль, скільки в США, де за своєю інтенсивністю вона значно випереджає повідомлення про інші країни.

Варто відмітити, що джерела отримання інформації громадянами США значною мірою залежать від їхніх політичних уподобань. Зокрема, відповідно до розгалуженого дослідження 2014 р., прихильники ліберальних поглядів довіряють телевізійним каналам CNN, ABC News, CBS News, MSNBC, в той час як консерватори у переважній більшості віддають перевагу Fox News. Значно різниться і довіра до друкованих ЗМІ. Ліберали орієнтуються на The New York Times, The Washington Post, USA TODAY, The Guardian, а у консерваторів очевидних симпатій немає. Виключенням є The Wall Street Journal, якому довіряють майже усі громадяни США безвідносно їхніх політичних переконань¹².

Негативно позначилися на іміджі ісламу та мусульман в США і події арабської весни. Неупередженість західних мас-медіа почала сходити нанівець перед зростанням популярності ісламістських партій, особливо в Єгипті та Тунісі. Почали звучати коментарі, що арабська весна може перетворитися на західну зиму. Висвітлення подій дедалі ставало все більше упередженим і неповним. Кодекс принципів прийнятий Міжнародною Федерацією журналістів, який

артикулював необхідність дотримання певних загальних етичних норм і стандартів (правдивість, акуратність, точність, повнота, неупередженість, об'єктивність, порядність, підзвітність суспільству) все частіше порушувався. Звичайними стали фальшивки, фотошопи, викривлення інформації тощо.

Як зазначає експерт з Близького Сходу К. Спенсер, дуже часто під словом ісламіст розуміється весь спектр течій, від поміркованих прихильників демократії до радикалів¹³. Адже ісламістські партії існують з 1920-х рр., і багато з них увібрали в себе концепти демократичного плюралізму, рівних прав людини тощо. Відтак поняття ісламіст не може бути універсальним та узагальнюючим¹⁴.

Разом з цим американська мусульманська діаспора сьогодні має понад 2 300 мечетей, ісламських шкіл та організацій у всіх 50 штатах. У кожній з них існує своя програма по просуванню ісламських цінностей. Крім того, американські мусульмани мають свої численні видання, свій телеканал «Bridges TV», можливість підключення до світових ісламським каналам, таких як «аль-Джазіра». Християнські церкви, університети, дослідницькі інститути запрошують імамів і ісламських професорів для читання курсів і лекцій.

У США виникли і зміцніли такі потужні громадські структури, як Федерація ісламських асоціацій США і Канади, Рада з американо-ісламських відносин (CAIR), Ісламська спільнота Північної Америки (ISNA), Ісламський конгрес Північної Америки (ICNA) та ін.¹⁵

Відтак ставлення американських громадян до ісламу та мусульман достатньо складне, суперечливе й динамічне та залежить від дії багатьох довгострокових та ситуативних чинників.

1. *Сулова М.Н.* Исламофобия в США и России: социально-политические особенности проблемы / М.Н. Сулова // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 4, Ист. – 2012. – № 1 (21). – С. 92. 2. *Clark W.K.* Winning Modern Wars: Iraq, Terrorism, and the American Empire / Clark W.K. – New York : Public Affairs, 2003. – P.130. 3. *Smith C.* Anti-Islamic Sentiment and Media Framing during the 9/11 Decade / Christopher Smith // Journal of Religion & Society. – 2013. – Vol. 15. – P. 9. 4. *Pew Forum* survey conducted August 1-18, 2007. Public Expresses Mixed Views of Islam, Mormonism September 25, 2007 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pewforum.org/2007/09/26/public-expresses-mixed-views-of-islam-mormonism/> 5. *Iyengar S.* Red Media, Blue Media: Evidence of Ideological Selectivity in Media Use. / S. Iyengar, K.S. Hahn // Journal of Communication. – 2009 – Vol. 59. – P. 19-39. 6. *Nacos B. L.* Muslim Americans in the News before and after 9-11. – [Електронний ресурс] / B.L. Nacos, O. Torres-Reyna // Paper presented at Restless Searchlight: Terrorism, the Media and Public Life Symposium, Cambridge, MA. – Режим доступу : <http://www.apsanet.org/~polcomm/APSA%20Papers/Nacos.pdf>. 7. *Ibrahim D.* The Framing of Islam on

Network News Following the September 11th Attacks / D. Ibrahim // International Communication Gazette. – 2010. – Vol. 72, No 1. – P.111-25. **8.** Cimino R. No God in Common: American Evangelical Discourse on Islam after 9/11. / R. Cimino // Review of Religious Research. – 2005. – Vol. 47, No 2. – P. 162-74. **9.** Ammitzbøll P. After the Danish Cartoon Controversy / P. Ammitzbøll, L. Vidino // The Middle East Quarterly – 2007. – Vol.14, No 1. – P. 3-11. **10.** Купчинецкая В. Отношение к исламу и мусульманам в США [Электронный ресурс] / В. Купчинецкая // Голос Америки: информационный Интернет-портал, 21.01.2010. – Режим доступа : <http://www1.voanews.com/russian/news/america/Gallup-Poll-Islam-2010-01-21-82309902.html>. **11.** Mearsheimer J. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy / John J., Walt Stephen M. – New York : Farrar, Straus and Giroux, 2007. – 484 pp. **12.** Mitchell A. Political Polarization & Media Habits [Электронный ресурс] / Amy Mitchell, Jeffrey Gottfried, Jocelyn Kiley and Katerina Eva Matsa. – Режим доступа : <http://www.journalism.org/2014/10/21/political-polarization-media-habits/> **13.** British foreign policy and the “Arab Spring”. House of Commons Foreign Affairs Committee Second Report of Session 2012–13. – London, 2013. – P. 124. **14.** Kherigi I. Tunisia needs real freedom– [Электронный ресурс] / Intissar Kherigi // The Guardian. – 19 January 2011 – Режим доступа : <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jan/19/tunisia-democratic-unity-government>

Raheem Hitham Niamah. Media discourse and public opinion in the USA to Islam and Muslims at the beginning of XXI century

The dramatic 11 September 2001 attack on the World Trade Center by radical Muslim terrorists thrust the Islamic faith into the national spotlight. Many Americans who had never given Islam a second thought before 11 September 2001 now had to figure out how to make sense of these events and relate to the faith tradition that ostensibly inspired them. Their solutions have ranged from unthinking discrimination – including 481 hate crimes against Muslims in 2002 – to promotion dialogue, peacemaking, and social action. Neither of these extremes, however, typifies the response of the average American. To construct a factual narrative of how Americans’ views unfolded after events of the 11 September 2001, we must turn to survey data that measures public opinion taken together.

Careful study of survey data yields a surprising finding: animosity toward Islam since 11 September 2001 has not been driven primarily by fear of terrorism. In fact, despite feeling intensely threatened by Islamic fundamentalism immediately after terroristic attacks, the public actually then expressed more favorable sentiment toward Islam and Muslim-Americans than at any time before or since. A similar spike in favorable feeling toward Muslim-Americans followed London’s bombings on 7 July 2005. Despite their fear, most Americans responded to these attacks not with prejudice, but rather with sympathy for innocent Muslims defamed by the actions of extremists and targeted by retaliatory hate crimes. Similarly, it was only after Americans’ fear of terrorism subsided that they began to reassess Islam in a more negative way. If anything, fear seems inversely related to prejudice in this case. This runs directly counter to the predictions of Terror Management Theory and the experimental findings that support that theory.

The answer seems to lie primarily in media framing. Media coverage of Muslim Americans in the immediate aftermath of 11 September 2001 focused heavily on reviewing stereotypes and documenting violations of Muslims’ civil liberties. Aware

that fear can lead to prejudice, the shapers of American public opinion self-consciously and successfully sought to counteract that tendency. Opinion-makers relaxed this impulse after the immediate sense of threat subsided, especially in right-leaning media outlets. A gradual increase of animosity toward Islam during the period from 2002 to 2014 coincided with a growth of partisan difference in assessments of the faith. In examining the drivers of shifting attitudes over the course of the following decade, we observe an apparent interactive effect between the news cycle, partisan affiliation, and lack of first-hand knowledge of the faith. This is likely because 1) Democrats and Republicans tend to patronize partisan media outlets, 2) right- and left-leaning media outlets used increasingly divergent frames to represent Islam over the course of the decade, and 3) those with the least personal knowledge of the faith are the most susceptible to these competing media representations.

Importantly, this gradual rise in animosity toward Islam has occurred despite a general increase of knowledge about Islam during the same period, which tends to foster modestly more favorable attitudes. This is because the gains due to education have been more than offset by a negative shift in the attitudes of those who say they know little about the faith.

Largely neutral toward Islam in 2003, the uninformed were overwhelmingly unfavorable toward it later. This suggests that media framing is extremely influential – more so, in some ways, than education – so opinion-makers should carefully weigh the social consequences of their representations. Contrary to the old adage, words can be far more damaging than sticks and stones when broadcast to millions of Americans through television, radio, or the Internet.

Consistent with this shift toward a focus on cultural threat, one of the most dramatic and partisan realignments of public opinion toward Islam was in August 2010, during the controversy over the construction of the Park51 Islamic community center near 9/11's "Ground Zero." This nativist turn was also on display in concerns about Barack Obama's religious affiliation during his 2008 candidacy and early presidency.

Key words: Islam, Muslims, Arabs, media discourse, public opinion, media, terrorism, cultural values.

УДК 322.24

I. С. ПРИБЄГІН

ПЕРСПЕКТИВИ СЕКУЛЯРНОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІЗРАЇЛІ

Проаналізовано перспективи секулярної єврейської ідентичності в Ізраїлі. Розглянуто найважливіші фактори, що впливають або здатні вплинути на неї в майбутньому. Встановлено основні причини іманентної слабкості та нестійкості секулярної єврейської ідентичності в Ізраїлі.

© **ПРИБЄГІН Іван Сергійович** – магістр, відділення політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Ключові слова: секулярна єврейська ідентичність, соціальна поляризація, релігійні субкультури.

Прибегин И.С. Перспективы секулярной еврейской идентичности в Израиле

Проанализированы перспективы секулярной еврейской идентичности в Израиле. Рассмотрены важнейшие факторы, влияющие или способные повлиять на неё в будущем. Установлены основные причины имманентной слабости и неустойчивости секулярной еврейской идентичности в Израиле.

Ключевые слова: секулярная еврейская идентичность, социальная поляризация, религиозные субкультуры.

Pribegin Ivan. Perspectives of secular jewish identity in Israel

The article presents an analysis of the prospects for a secular Jewish identity in Israel. Considered the most important factors affecting or able to affect it in future. Established the basic reasons of immanent weakness and instability of secular Jewish identity in Israel.

Key words: secular Jewish identity, social polarization, religious subcultures.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим фактом, що з моменту створення Держави Ізраїль в суспільстві не тільки зберігається, але й, як прийнято вважати, посилюється напруженість між «секулярними» і «релігійними» євреями. За широко поширеною думкою, цей процес відображає тенденцію, що підриває основу класичного сіонізму, цінності якого, як очікувалося, будуть служити міцним фундаментом ізраїльського суспільства. В результаті, питання про місце іудаїзму в державному і громадському житті країни стає одним із ключових на полі конфліктних ізраїльських ідентичностей. Від того, яка політика в цій сфері проводиться, які її цілі і завдання, значною мірою, і залежить стабільність і цілісність суспільства, його самодостатність і ефективність функціонування, нарешті, перспективи розвитку.

Серед робіт, присвячених різним аспектам цього непростого питання, слід особливо відзначити статті таких дослідників, як Чарльз Лібман, Даніель Хартман, Елієзер Бен-Рафаель, Авізер Равіцкі, Герцль Фішман, Тетяна Носенко та Катерина Сафронова, а також книги Шломо Занда, що вийшли зовсім недавно і написані в дещо провокаційному ключі.

Мета нашого дослідження – проаналізувати перспективи секулярної єврейської ідентичності в Ізраїлі з урахуванням всіх основних факторів, що впливають або здатні вплинути на неї в майбутньому.

У поняття «хілоні» («секулярний») представники різних груп ізраїльського суспільства вкладають різний зміст, що значною

мірою залежить і від контексту. У нашому дослідженні під цим терміном буде розумітися особливий тип єврейської ідентичності, що нібито сформувався в сучасному Ізраїлі¹.

Безсумнівно, однак, що, визначаючи себе подібним чином, євреї-ізраїльтяни в більшості випадків мають на увазі свою нерелігійність або навіть антирелігійність, яким би чином ті не проявлялися в дійсності. Зрозуміло і те, що сам термін, як і раніше, уявляється бінарної опозицією до поняття «дати» («релігійний»), і разом з ним становить дихотомію, яка нібито адекватно відображає характер єврейсько-ізраїльської релігійності сьогодні².

У той же час, численні соціологічні опитування наочно демонструють, що в ізраїльському суспільстві, як того і слід було очікувати, існує значний спектр – від тих, хто ретельно дотримується релігійних заповідей, до тих хто не дотримується їх зовсім. І оскільки вірність міцвот є традиційним критерієм релігійності, немає підстав стверджувати, що, проведені між «секулярними» і «релігійними» євреями кордони можуть бути вкрай чіткими³.

Вірно, однак, і те, що соціальна поляризація, яка спостерігається по означеному питанню, залежить не тільки і не стільки від дискретності або, навпаки, неперервності спектру релігійності, скільки від віддаленості його кінців один від одного. Зокрема, це тим більше справедливо, оскільки саме на краях розподілу можна побачити значну частину всього суспільства, як в кількісному, так і, що важливіше, якісному відношенні⁴.

Тим не менш, дієві механізми вирівнювання суперечностей існують і, в тій чи іншій мірі, вже застосовуються на практиці. Однією з таких опцій є активність щодо формування проміжних груп – свого роду релігійних субкультур, кожна з яких, в ідеалі, має власну ідеологію, особливий наратив і своєрідний спосіб життя⁵.

Найпростішим поділом, в такому разі, може стати диференціація єврейського населення країни на 5 базових соціальних груп, а саме:

- 1) «харедім» або «ультра-ортодоксів»;
- 2) «ціоні-датиїм» або «релігійних сіоністів»;
- 3) «месоратім» або «традиціоналістів»;
- 4) «єврейських хілонім» або «секулярних євреїв»;
- 5) «ізраїльських хілонім» або «секулярних ізраїльтян».

І хоча існують деякі підстави виокремити ще одну групу – тих, хто не вважається євреєм за Галахою, подібне виділення в цілому виглядає недоцільним. «Неєврейськість» з точки зору єврейського традиційного права і певний супутній утиск в цивільних правах не

скасовують того факту, що всі виділені нами соціальні групи, навіть «крайні», з тим чи іншим успіхом абсорбують вищезгаданий демографічний сегмент⁶.

При цьому найважливішим завданням стає зростання, кількісне і якісне, тих релігійних субкультур, які перебувають всередині спектру, і, вочевидь, можуть розвиватися і, насправді, повинні за рахунок «крайніх» соціальних груп. Відповідно, «секулярному табору» доведеться повною мірою відчувати на собі цілеспрямований фрагментуючий вплив. І оскільки приналежність до різних секулярних груп не тільки визначається ступенем релігійності, але й, як зрозуміло з назви, корелює з базовим типом національної самоідентифікації, послаблення ролі «ізраїльських хілонім» набуває додаткового сенсу⁷.

Сучасна держава, на думку «секулярних ізраїльтян», повинна рівною мірою представляти інтереси всіх громадян, незалежно від їх релігійної або етнічної приналежності, тому Державі Ізраїль належить стати по-справжньому спільним домом для проживаючих у ній євреїв і арабів. Іншими словами, Ізраїль не може бути одночасно демократичною і єврейською державою, а значить його «нормалізація» передбачає ослаблення зв'язків з іудаїзмом і єврейською діаспорою – тільки це, врешті решт, може дозволити Ізраїлю стати повноправним членом регіональної співдружності суверенних держав⁸.

І все ж таки, перш ніж погодитися з цією благовидною і, на перший погляд, привабливою позицією, варто чесно відповісти на питання: «Чи велике значення має крихітна ізраїльська культурна ідентичність в епоху глобального світу, що безперервно розширюється? Хіба не краще – в нових історичних умовах – пестувати «етнічну» наднаціональну ідентичність, яка, з одного боку, створює у нащадків євреїв в усьому світі відчуття, що Ізраїль є їх власністю, а з іншого, породжує у ізраїльських євреїв відчуття приналежності до великого і потужного єврейського народу»⁹.

Дійсно, «важко уявити собі, що Ізраїль відмовиться від спадщини єврейської цивілізації і знехтує своїми зв'язками з діаспорою, віддавши перевагу бачити себе «ною» нацією»¹⁰. Це тим паче справедливо, оскільки делігітимація єврейського характеру держави, перетворення її в «державу всіх громадян», не тільки не зможуть переконати арабський світ докорінно переглянути своє ставлення до Ізраїлю, але й, навпаки, прискорять його демонтаж¹¹.

Тим не менш, ізраїльський націоналізм, як і тісно пов'язана з ним секулярна культура, залишаються привабливою альтернативою

для інших груп, насамперед, «єврейських хілонім», національне почуття яких також значною мірою базується на прив'язаності до Держави Ізраїль та мови іврит¹². Іншими словами, для представників цієї групи бути ізраїльтянином зазвичай є важливішим, ніж бути євреєм, оскільки перебування євреїв у своїй національній державі зі своєю національною мовою представляється їм справжнім вираженням сучасного єврейського життя¹³.

В той же час, іманентна слабкість секулярної єврейської ідентичності впливає з того факту, що класичний сіонізм, як і зрощена на його ідеології культура, з моменту свого виникнення утилізували найважливіші елементи релігійної традиції¹⁴. Через глибоку невпевненість у міцності секулярної єврейської ідентичності, сіоністському керівництву раз за разом доводилося звертатися до іудаїзму, як центральній сполучній ланці між усіма євреями країни та світу¹⁵. Не буде перебільшенням сказати, що в Ізраїлі «тісний зв'язок між релігією і державою став прямим наслідком сутнісної слабкості національної самосвідомості. У «нації» не залишалося вибору – їй довелося запозичити у традиційної релігії і з корпусу її текстів більшість своїх образів і символів, частково тому вона так і залишається у них в полоні»¹⁶.

У цьому, на загальну думку, політичний сіонізм не надто відрізняється від інших «ренесансних» рухів, що надають релігійним символам і практикам національний зміст¹⁷. Під цю категорію підпадає саме поняття «Ерец-Ізраель» («Земля Ізраїлю»), обрана Всесвітньою сіоністською організацією об'єктом колонізації, і разом з тим засобом її легітимації¹⁸. Декларація незалежності Ізраїлю проголошує дослівно наступне: «У Ерец-Ізраель народився єврейський народ. Тут сформувалося його духовне, релігійне і політичне обличчя. Тут він жив у своїй суверенній державі, тут створив національні та загальнолюдські культурні цінності і заповів світу вічну Книгу Книг»¹⁹. Через такі релігійні символи, як прапор у формі єврейської молитовної накидки («таліт») зі «Щитом Давида» («Маген Давид») в центрі та офіційного герба, в центрі якого зображено семисвічник («менора»), що служив протягом століть символом єврейської традиції, нація визначає саму себе²⁰.

І хоча формально Ізраїль не є клерикальною державою, проте, фактично іудаїзм в Ізраїлі відіграє роль державної релігії, істотно впливаючи чи не на всі сфери суспільного життя, починаючи з духовної і політичної, і закінчуючи соціальною та економічною. Питання особистого статусу громадян, у тому числі шлюби і розлу-

чення, знаходяться під юрисдикцією раввінських судів, що діють на основі талмудичного права. Особлива мережа релігійних навчальних закладів, спеціальних установ і служб, визнаних і субсидованих державою, контролюється Верховним раввінатом. Клерикальні партії, як національно-релігійного, так і ультра-ортодоксального спрямування, беруть активну участь у політичному житті країни, нерідко домагаючись входження в правлячу коаліцію. В Армії оборони Ізраїлю, державних установах та громадських закладах здійснюється суворий контроль над дотриманням «кашруту» – релігійних правил зберігання, приготування і вживання їжі. У більшості населених пунктів країни діє суворя заборона на роботу громадського транспорту в суботу («шаббат») та на інші релігійні свята²¹.

Таким чином, секулярна єврейська ідентичність в Ізраїлі вкрай вразлива, спокушаючись, з одного боку, секулярним в основі, ізраїльським цивільним націоналізмом, а з іншого, – практично невіддільним від релігії, єврейським «етнічним» націоналізмом. Іншими словами, внутрішня суперечливість прагнень «секулярних євреїв» виражається в спробі залишатися євреями без іудаїзму, хоча з практичної точки зору це неможливо.

1. *Liebman C.S.* Secular-Jewish Identity and the Conditions of Secular Judaism in Israel / C.S. Liebman, Y. Yadgar // Religion or Ethnicity? Jewish Identities in Evolution – New Brunswick, NJ : Rutgers University Press, 2009. – С. 149-170.
2. *Hartman D.* The Tribes of Israel: Jewish Identities in the Jewish State / D. Hartman // HAVRUTA – A Journal of Jewish Conversation – 2008. – № 2 – С. 14-25.
3. *Бен-Рафаэль Э.* Самоидентификация различных социальных групп в современном израильском обществе / Э. Бен-Рафаэль // Общество и политика современного Израиля – М. ; Иерусалим : Мосты культуры ; Гешарим, 2002. – С. 15-47.
4. *Равицки А.* Религиозные и секулярные евреи в Израиле: культурная война / А. Равицки // Созидание еврейского будущего – М. ; Иерусалим : Мосты культуры ; Гешарим, 2001. – С. 83-108.; *A Portrait of Israeli Jews. Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews / Jerusalem, Israel : Israel Democracy Institute Publications, 2009. – 122 с.*
5. *Hartman D.* Цит. праця; *Равицки А.* Цит. работа.
6. *Hartman D.* Цит. праця.
7. *Hartman D.* Цит. праця; *A Portrait of Israeli Jews. Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews / Jerusalem, Israel : Israel Democracy Institute Publications, 2009. – 122 с.*
8. *A Portrait of Israeli Jews. Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews / Jerusalem, Israel : Israel Democracy Institute Publications, 2009. – 122 с.*; *Фишман Г.* Еврейское государство и еврейский народ / Фишман Г. // Идеология еврейской национальной жизни в современном мире – М. ; Иерусалим : Мосты культуры ; Гешарим, 2003. – С. 84-96.
9. *Занд Ш.* Как и почему я перестал быть евреем / Занд Ш. – М. : Эксмо, 2013. – С. 146.
10. *Фишман Г.* Еврейское государство и еврейский народ / Фишман Г. // Идеология еврейской национальной жизни в современном мире. – М. ; Иерусалим : Мосты культуры ; Гешарим, 2003. – С. 90.

11. *Фишман Г.* Цит. работа. – С. 84-96. 12. *Фишман Г.* Цит. работа; *Hartman D.* Jewish renewal in Israel: past, present and future / D. Hartman // Contact – N.Y., 2012. – № 3(14) – С. 3-4. 13. *A Portrait of Israeli Jews.* Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews / Jerusalem, Israel: Israel Democracy Institute Publications, 2009. – 122 с. 14. *Бен-Рафаэль Э.* Самоидентификация различных социальных групп в современном израильском обществе / Бен-Рафаэль Э. // Общество и политика современного Израиля – М. Иерусалим : Мосты культуры ; Гешарим, 2002. – С. 15-47. 15. *Занд Ш.* Кто и как избрёл еврейский народ / Занд Ш. – М. : Эксмо, 2011. – 544 с. 16. Там же. – С. 496. 17. *Равицки А.* Цит. работа. – С. 83-108. 18. *Носенко Т.* Религиозный фактор в формировании национального самосознания израильтян / Т. Носенко // Ежегодная международная междисциплинарная конференция по иудаике – М. : Пробел-2000 – Ч. 3 : Еврейская культура и ее контексты. – 2009. – С. 235-242. 19. Декларация независимости Израиля // Еврейское агентство для Израиля – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jewishagency.org/ru/independence-day/content/25848> (дата звернення 06.02.2015) 20. *Факты об Израиле: государство* // МИД Израиля – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mfa.gov.il/MFARUS/About-Israel/State/Pages/IsraelStateSymbols.aspx> 21. *Сафронова Е.С.* Государственно-церковные отношения в Израиле [Электронный ресурс] / Е.С. Сафронова. – Режим доступа : <http://palomnic.org/history/politika/izr/>

Pribegin Ivan. Perspectives of secular jewish identity in Israel

Relevance of research topic is due to the fact that, since the creation of the State of Israel, the tension between “secular” and “religious” Jews in the society not only preserved, but also, as commonly believed, amplified. According to the popular belief, this process reflects the tendency to undermine the foundation of classical Zionism, the value of which, as expected, would be a solid foundation of Israeli society. As a result, the decision of the problem of Judaism’s place in public and social life of the country has become a key to the field of conflicting Israeli identities. To a large extent, stability and integrity of the society, its self-sufficiency and efficiency, finally, its prospects, depend on what policy in this area is carried out, what are its goals and objectives.

Numerous surveys demonstrate that in Israeli society there is, as one would expect, an impressive range – from those who carefully observe religious commandments, to those who do not comply with them at all. So, there is no evidence to assert that boundaries between “secular” and “religious” Jews might be extremely clear, because the faithfulness to mitzvot is a traditional measure of religiosity.

At the same time, it is also true that social polarization, observed at the designated question, depends not only and not so much on the discontinuity or, on the contrary, the continuity of the spectrum of religiosity, but on the remoteness of its ends. In particular, it is even more true, because at the edges of the distribution can be found a significant part of the whole society, both in quantitative and, more importantly, qualitative meaning.

However, effective mechanisms to reduce contradictions exist and, in one way or another, have already been implemented. One of these options is the activity on the formation of intermediate groups – sort of religious subcultures, each of which, ideally, has its own ideology, exclusive narrative and specific way of life.

Simple division, in this case, could be a differentiation of the Jewish population in 5 basic social groups, namely: “Haredim” or “Ultra-Orthodox”; “Tzioni-Datiim” or “Religious Zionists”; “Mesoratim” or “Traditionalists”; “Jewish Hiloni” or “Secular Jews”; “Israeli Hiloni” or “Secular Israelis”.

In this case, the most important task is the growth, quantitative and qualitative, of those religious subcultures, which are in the middle of the spectrum, and, obviously, can be developed and, in fact, should be developed at the expense of “extreme” social groups. Accordingly, the “secular camp” has to feel the intentional fragmenting impacts too. And as belonging to different secular groups is not only determined by the degree of religiosity, but also, as the name implies, correlates with the basic type of national identity, the weakening of the role of “Israeli Hiloni” takes on one more meaning.

Nevertheless, Israeli nationalism and the secular culture, closely related with it, continue to be an attractive alternative to other groups, especially “Jewish Hiloni”, whose national sentiment, to a large extent, is based on affection to the State of Israel and Modern Hebrew. In other words, for a member of this group it is usually more important to be an Israeli than to be a Jew, because staying in Jews’ nation-state with its own national language is a true expression of contemporary Jewish life for them.

At the same time, the immanent weakness of the secular Jewish identity stems from the fact that classical Zionism, as well as the culture, grown up on its ideology, utilized since its inception the essential elements of religious tradition. The Zionist leadership had to refer to Judaism as a central link between all the Jews of the country and the world, because of the deepest uncertainty in the strength of the secular Jewish identity. Supposedly, in this case political Zionism is not too different from other “renaissance” movements, which give religious symbols and practices the national content. Although Israel formally is not a clerical state, in fact Judaism in Israel plays the role of a state religion, having a significant impact almost on all spheres of public life, from spiritual and political to social and economic.

Thus, the secular Jewish identity in Israel is extremely vulnerable to temptations of, on the one hand, basically secular, Israeli civic nationalism, and on the other, – almost inseparable from religion, Jewish “ethnic” nationalism. In other words, the internal contradictions of the aspirations of “Secular Jews” are expressed in an attempt to be Jewish without Judaism, though in practice it is impossible.

Key words: secular Jewish identity, social polarization, religious subcultures.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01.086:316.3

І. М. ЛОГУЩЕНКО

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВЛАДИ ЯК ЧИННИК СТІЙКОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Проаналізовано вплив соціальної відповідальності влади на формування стійкості політичної системи та підтримку політичної рівноваги. Особливу увагу акцентовано на важливій ролі даного феномену в досягненні політично-стабільного та консолідованого суспільства.

Ключові слова: соціальна відповідальність, влада, стійкість політичної системи, політична стабільність.

Логущенко І.М. Социальная ответственность власти как фактор стойкости политической системы

Проанализировано влияние социальной ответственности власти на формирование устойчивости политической системы и поддержку политического равновесия. Особое внимание акцентировано на важной роли данного феномена в достижении политически стабильного и консолидированного общества.

Ключевые слова: социальная ответственность, власть, устойчивость политической системы, политическая стабильность.

Logushchenko Inna. Social responsibility of authority as a factor of political stability

The article is concerned with the impact of social responsible authority on the formation and stability of the political system and support of the political equilibrium. Particular attention is given to the important role of this phenomenon to achieve a politically stable and consolidated society.

Keywords: social responsibility, authority, stability of the political system, political stability.

© ЛОГУЩЕНКО Інна Миколаївна – здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

В умовах системних трансформацій, інтенсивність яких на глобальному та локальному рівнях невинно зростає, для політичної науки надзвичайно актуальним є напрацювання ефективних механізмів формування та підтримки стійкості політичних систем як передумови досягнення та підтримання високих соціальних стандартів та демократичних засад успішного розвитку. Актуальність цих питань додатково посилюється під впливом об'єктивних процесів, що нині відбуваються в Україні. Йдеться про те, що в умовах політичної модернізації, коли в нашій країні простежується глибока трансформація політичної системи та відбуваються значні структурні перетворення майже у всіх сферах державного управління, особливого значення набуває проблема втримання політичної рівноваги та пошуку дієвої ідеології розвитку політичних інститутів в умовах практичної реалізації наявних соціальних проєктів.

У розробці проблематики стабільності політичної системи особливо важливими є наукові роботи М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Парето та Т. Парсонса, Г. Алмонда, С. Верби, В. Банса, В. Виноградова, Н. Лумана, А. Берези, І. Гороховського, І. Кіянки, Ю. Сурміна, А. Крапа.

Проте, незважаючи на великий інтерес вчених до даної проблеми, аналіз наукової літератури засвідчує, що в політичній науці практично відсутні спеціальні дослідження соціальної відповідальності влади як чинника стабільності політичної системи. На нашу думку, наукові розробки в цьому напрямі є надзвичайно своєчасними, оскільки «соціальна відповідальність» дедалі частіше визнається як науковцями, так і пересічними громадянами невід'ємною компонентою та ідейним регулятором повсякденного життя кожного учасника соціогенезису.

Наразі серед політологів не існує однозначної думки щодо єдиного визначення поняття «стійкість». Найбільш узагальнене теоретичне осмислення цієї категорії, яке охоплює всі його сутнісні структурні аспекти, подає Ю. Сурмін. За словами науковця, це здатність системи відновлювати стан рівноваги після впливу на неї яких-небудь факторів¹. Інакше кажучи, будь-яка система є стійкою тоді, коли всі її підсистеми впорядковані, функціонують збалансовано, ефективно і здатні швидко адаптуватись до нових умов в результаті тиску дестабілізаційних чинників.

Стрижнем будь-якої політичної системи, на який за принципом піраміди «нанизані» всі інші її елементи (політичні інститути), є політична влада. Отже, саме її діяльність і воля в значній мірі визна-

чають загальний структурно-функціональний «background» політичної системи, якість і організованість форм владо-відносин, детермінують міцність та взаємообумовленість зв'язків між її складовими (здійснюють вплив на перебіг політичних процесів), визначають процеси партійно-політичного структурування тощо.

В той же час, якою б злагодженою з середини не була система, вона втрачатиме рівновагу, якщо не виконуватиме своєї місії. Зокрема, політична система суспільства покликана відображати інтереси соціальних груп населення для здійснення відповідного впливу на державну владу. А тому в ситуації, коли немає прямого зв'язку між інтересами, що форсуються політичною, а відтак і державною владою, та інтересами народу, цілісність політичної системи буде нетривкою та тяжітиме до розвалу.

На нашу думку, діяльність соціально-відповідальної влади в соціальній демократичній правовій державі найбільшою мірою відповідає загальносуспільному інтересу, оскільки він усвідомлюється нею як свій власний і сприймається як безумовно вигідний для неї самої. Паралельно з цим, політичні інститути, керовані такою владою, є безпосереднім продовженням потреб громадянського суспільства у державно-політичній сфері.

Погодження державних, суспільних та особистих інтересів не може бути абсолютним, однак потужний механізм соціальної відповідальності владних суб'єктів здатний максимально повно гарантувати забезпечення інтересів громадянського суспільства і окремої особистості, не порушуючи при цьому загальнодержавних інтересів. Це обумовлено тим, що пріоритети забезпечення прагнень визначаються такою владою, перш за все, на засадах соціальної справедливості, раціональності, загальної вигоди та консенсусу щодо вибору найефективніших шляхів суспільного розвитку. Так, стійкість політичної системи Німеччини у повоєнний період в значній мірі залежала від наявності в країні політичного консенсусу, перевага якого перед іншими способами вирішення протиріч полягала у тому, що він (консенсус) не лише сприяв безпосередньому впливу громадської думки на політичні процеси, а й формував саму громадську думку².

Головним елементом механізму соціальної відповідальності влади, що сприяє цілісності політичної системи, є відповідальне ставлення політичних організацій, партій та рухів чи інших суб'єктів політичної і державної влади до своєї діяльності, громадян та світового співтовариства. Таке ставлення орієнтоване, насамперед,

на свідоме виконання кожним політико-владним суб'єктом своїх обов'язків, що безпосередньо впливають з фундаментальних завдань соціальної держави. І перш за все – це обов'язок збереження її цілісності. Більше того, відповідність практичних дій владних суб'єктів таким взірцям цивілізаційних надбань людства, як вірність, відвертість, терпимість, сприяння, підтримка, розуміння, виконання обіцянок, розсудливість, допомога тощо, має прямий зв'язок з принципами соціальної відповідальності, сприяє найбільш ефективній реалізації покладених на владу функцій.

В той же час істотно-важливою є така діяльність політико-владних суб'єктів, за якої кожний з них займає активну соціальну позицію і постійно підтверджує свою належність, адекватність та ефективність через надання громадянам різноманітних можливостей артикулювати свою позицію, в тому числі в імперативній формі, завдяки інституційним формам безпосередньої демократії. В свою чергу така позиція владних суб'єктів забезпечує гармонійне співіснування, взаємодію та постійний продуктивний діалог влади із суспільством, їх активну участь в реалізації нагальних інтересів і потреб населення та вирішенні соціальних проблем.

Науковцями вже доведено, що однією з умов, яка забезпечує суспільну стабільність³ та яка пов'язує пересічних громадян з політичними інститутами, підвищуючи їх ефективність⁴, є довіра. В цьому плані соціально-відповідальна влада здатна породжувати та підтримувати базовий рівень довіри суспільства як до неї самої, так і до інших підпорядкованих їй політичних інститутів, доводячи тим самим, що конкретна політична структура і комунікації є найбільш адекватними для конкретної політичної системи. При чому довіра до такої влади засновується не на рівні крихких емоційних вподобань суспільства, в результаті якої можна говорити лише про відносну або тимчасову політичну стабільність, а підтверджується раціональними мотивами.

Більше того, політичний процес в душі соціальної відповідальності сприяє встановленню довіри владних суб'єктів один до одного. За допомогою інструментів групування і координації дій у процесі взаємодії, що вбудовані в механізм соціальної відповідальності владних суб'єктів, основні політичні сили працюють у режимі «тактичної угоди», а різнополярні політичні співтовариства об'єднуються у певну спільність інтересів та консенсусу навколо процедур розв'язання суперечностей або прийняття політико-владних рішень. Відтак, вертикальні і горизонтальні зв'язки між елементами

політичної системи, діяльність якої координується соціально-відповідальними владо-суб'єктами, є значно міцнішими.

Між тим, якщо рішення та політичні установки безвідповідальних владних структур характеризуються імпульсивністю, а послідовність їх дій часто підмінюється методами «залатування дір» з надією на всемогутність світового ринку, рішення соціально-відповідальних владних суб'єктів мають якісно-раціональний зміст. Зокрема, вони характеризуються узгодженістю, комплексністю та чіткістю формулювань.

Незаперечним є той факт, що запорукою виконання політичною системою відведеної їй місії є міцна й довгострокова співпраця влади і суспільства. Водночас найефективніша платформа взаємоближення даних інститутів криється в морально-психологічному аспекті. Зокрема, «містком» на шляху до дружнього обопільного партнерства є етична, чесна і відкрита взаємодія владних суб'єктів з усіма соціальними групами, їх щира і постійна готовність забезпечувати реалізацію інтересів народу та готовність до різних варіантів майбутнього розвитку.

Під впливом політичної довіри формується згода суспільства добровільно визнавати право влади приймати певні рішення, які можуть вплинути на його подальший розвиток, встановлюється специфічний, динамічно змінюваний та соціально значущий внормований порядок взаємовідносин між владою і суспільством (громадянами). Такий баланс ґрунтується на визнанні громадянами чинного порядку конституювання та функціонування влади справедливим, належним, доцільним. Своїм результатом він має готовність громадян діяти відповідно до існуючої моделі панування⁵. В свою чергу гармонізація відносин між суб'єктами влади і суспільством є тим надійним фундаментом, на якому ефективно розвиватиметься не лише громадянське суспільство, а й власне владні відносини, причому як на мікро-, так і на макрополітичному рівнях.

Отже, спосіб функціонування соціально-відповідальних владних суб'єктів, за якого їх діяльність вступає у відповідність з функціями, що їх вони повинні реалізовувати відповідно до свого конституційного статусу та покладених суспільством завдань, забезпечує громадянам саме той результат, на який вони очікують. За такого розвитку подій в суспільстві зростають відчуття безпеки, спокою, настрої своєрідного політичного комфорту, впевненості в реалізації покладених на владу сподівань. А відтак, підвищуються показники авторитетності та легітимності влади.

В свою чергу високий рівень авторитету владних суб'єктів на всіх рівнях влади, послаблення опору з боку опозиції зменшують ризик частих та неконтрольованих структурних перетворень у політичній організації суспільства⁶, забезпечує баланс конституційних повноважень окремих органів та посадових осіб державної влади.

За С. Ростецькою, однією з особливостей змін у суспільних системах є те, що в більшості випадків вони піддаються потужному модифікуючому впливу цілеспрямованої політичної волі⁷. Отже, якщо у період політичної «турбулентності» суспільні перетворення будуть підпорядковані об'ґрунтованій стратегії, що розроблена владою в дусі соціальної відповідальності, процес політичної модернізації супроводжуватиметься об'єктивними та адекватними рішеннями. Позаяк слоганами політики такої влади завжди є організованість, послідовність, поетапність та справедливість, а наслідки, які спроможні похитнути цілісність політичної системи, не настають.

Соціальна відповідальність у сфері політико-владних відносин підсилює адаптивні властивості складної політичної системи, сприяючи усуненню диспропорцій, заміні або витісненню елементів та структур, які на конкретному історичному відрізку не відповідають логіці функціонування системи.

Таким чином, визначальною властивістю соціальної відповідальності влади є її здатність забезпечувати назрілі, необхідні для нормального функціонування політичної системи зміни, компенсуючи їх в такий спосіб, щоб втрата окремих елементів або характеристик не створювала загрози для стабільності системи в цілому.

Згідно наших уявлень, діяльність соціальної відповідальності влади не сумісна з явищем концентрації важелів політичного впливу в руках лише однієї правлячої сили (президента, уряду, партії тощо). Це зумовлено тим, що механізм соціальної відповідальності владних суб'єктів є надійним політичним інструментом, який урівноважує позиції у владі різних політичних сил. Тож він здатен надати певній партії або окремому її представнику рівно стільки політичної свободи (владних повноважень), скільки необхідно для збереження основ демократичного устрою і уникнення абсолютної переваги одного опонента над іншим.

Інтерпретація політико-владних відносин, за якої проявляється здатність політичної спільноти як брати, так і віддавати владу, перешкоджатиме її монополізації, налаштовуючи політичні сили на виборювання важелів державного впливу за допомогою чесної політичної боротьби. Відтак, спроможність політичної системи протистояти кризовим явищам у суспільстві стверджуватиметься.

Наявність стану певної «робочої напруги», за якого у суб'єктів політико-владних відносин під впливом політичної змагальності та постійного громадського контролю формується соціально-відповідальна поведінка, дозволяє говорити про досягнення в демократичному суспільстві автономної політичної стабільності⁸. Ескалація даного стану долає маргіналізацію політично-домінуючих сил, не дає затухати активним суспільно-корисним процесам у сфері здійснення політико-владних повноважень. Адже тільки достатньо запекла по своїй формі боротьба політичних сил має шанси дійсно сформувати нову структуру інтересів⁹ та змусити політико-владних суб'єктів свідомо обирати і застосовувати раціональні інструменти соціального проектування, оптимальні соціальні механізми, які надають можливість приймати значущі рішення у соціальній сфері та інноваційній діяльності.

На нашу думку, стан реалізації механізму соціальної відповідальності, в ході якої представники влади сумлінно виконують покладені на них обов'язки, спроможний розірвати порочне коло дестабілізаційних процесів, які нагромаджуються сьогодні в політичних системах різних країн світу. Є реальна можливість розвернути оберти цього кола в зворотньому напрямі, перетворивши його на коло «потенційного успіху». Соціальна відповідальність владних суб'єктів стане для нього нескінченим джерелом живородної енергії. Щоразу живлячи коло успіху новим додатнім зарядом, вона надаватиме його обертам позитивної циклічної динаміки.

Відтак, реалізація дієвої державної політики, достатня міра узгодження політичних рішень у владних структурах, спроможність влади компетентно й виважено обирати шляхи вирішення проблемних питань населення, здатність влади виявляти політичні та соціальні «напруження» у політичній системі та виробляти заходи щодо їхнього усунення, справедливий перерозподіл економічних благ і ресурсів викликатимуть реалізацію зворотної послідовності із величезним знаком плюс.

Таким чином, головною перевагою механізму соціальної відповідальності владних суб'єктів в багатоваріативній системі балансостверджувальних механізмів є його універсальна здатність сприяти налагодженню стійкості політичної системи будь-якого типу шляхом блокування та нейтралізації негативної дії усіх відомих на сьогодні дестабілізаційних чинників. Так, гнучкість та дипломатія політики соціально-відповідальної влади спроможна подолати переважання у формуванні політичної системи і громадянського

суспільства адміністративного ресурсу, пом'якшити суперечності між політикою центру та регіонів, запобігти абсолютизації та розростанню конфліктів, стримати руйнівну агресію та насильство в суспільстві, не допускаючи проявів націоналізму, сепаратизму, екстремізму та тероризму.

В той же час, необхідно погодитися з думкою авторитетного німецького вченого М. Вебера, який констатував той факт, що будь-які дії мають значення лише в певній системі цінностей. Відтак, раціональна поведінка в рамках однієї системи може бути нераціональною з погляду іншої, порушуючи тим самим її цілісність¹⁰. Тобто стабільність політичної системи в рамках високого рівня соціальної відповідальності влади неможлива, якщо особливі для кожного репрезентанта суспільства культурні традиції та цінності, що існують у матрицях суспільно-політичних інститутів, втягнуті у конфліктогенний вихор протиріч з діями влади. Без підтримки суспільства не можуть бути імplementовані жодні «доброчинні починання». Про це також заявив І. Савченко: «...в разі коли задекларовані керівництвом держави політичні цінності не сприймаються народом через конфлікт із соціальними, груповими та персоналізованими цінностями, то або народ врешті-решт скидає таку владу, або ж остання вдається до масованого маніпулювання чи тотального нав'язування нової ціннісної системи¹¹». В останньому випадку мають місце репресивні методи, що є несумісними з основами демократичного режиму в соціальній правовій державі.

Отже, найстійкішими виявляються політичні системи в тих країнах, де соціально-відповідальне політичне керівництво зберігає та шанує унікальні традиції всіх верств населення, проголошує та розділяє притаманну конкретному суспільству ціннісну систему.

Внутрішня розбалансованість політичних систем пов'язана, передусім, з відсутністю універсального пускового механізму вирішення даної проблеми. Зокрема, розвиток і економічного, й політичного життя склався сьогодні таким чином, що нині жоден з чинників політичної стабільності, відомих сучасній науці, сам по собі не здійснює упорядкування багатогранної системи політичних інститутів, а врівноважує лише окремі аспекти взаємодії владних суб'єктів і суспільства, або упорядковує відносини виключно в політичній чи економічній сфері, не гарантуючи довготривалих стійких результатів.

Тож на сьогодні соціальна відповідальність влади може без перебільшення вважатися провідним системоутворюючим елементом

усієї сукупності чинників політичної стабільності. В умовах їх взаємозалежності саме цей механізм здатний здійснити синергетичний ефект та звести їх в єдину узгоджену конструкцію, забезпечуючи динамічне управління силою їх дії.

Виявлена в сучасних умовах спрямованість вектору соціальної держави на оптимізацію соціальної відповідальності у сфері владних відносин має стати незаперечним, перманентним політичним пріоритетом для будь-якого суспільства модернізаційного типу.

Взаємозв'язок між соціальною відповідальністю влади та політичною рівновагою в умовах безперервного перебігу нагальних соціально-економічних та політичних перетворень відкриває серйозну історичну перспективу, оскільки вже сьогодні соціальна відповідальність влади є не лише необхідною умовою політичної збалансованості, а й однією з її ознак. Відтак, досліджуваний феномен здатен стати дієвим амортизатором забезпечення стійкості політичної системи будь-якого типу і в результаті – детермінантою успішного курсу сталого політичного розвитку на шляху до розбудови соціальної держави завтрашнього дня.

1. *Сурмін Ю.П.* Теорія систем і системний аналіз: навч.посібник / Сурмін Ю.П. – К.: МАУП, 2003. – С. 166-167. 2. *Перглер Т.І.* Роль соціально-правової держави Німеччини у стабілізації суспільства: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.І. Перглер; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1998. – С. 11. 3. *Парсонс Т.* Система сучасних обществ / Парсонс Т.; [пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева]; под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – С. 24-26. 4. *Погорелий С.С.* Довіра до державної влади як категорія політичного управління / С.С. Погорелий // Державне будівництво: електронне наукове фахове видання. – Х.: ХарРІ НАДУ, 2010. – Вип.1. – С. 95-100. 5. *Волинець В.В.* Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Волинець В.В.; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – С. 31. 6. *Крап А.П.* Політична стабільності: індикатори та функції / А.П. Крап; Міжрегіональна Академія управління персоналом // Персонал. – 2006. – № 3. – С. 103-109. 7. *Ростецька С.І.* Стабільність/нестабільність політичної системи як показник динаміки політичних конфліктів / С.І. Ростецька // Наукові праці. Політологія. – 2011. – Вип. 163. – С. 68-71. 8. *Колюх В.В.* Інституціональні чинники політичної стабільності в демократичному суспільстві: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Колюх В.В.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – С. 52. 9. *Анастасов О.І.* Роль політичної інтеграції в процесі консолідації транзитних суспільств / О.І. Анастасов // Науковий вісник НАУ. – 2012. – № 3(4). – С. 44-49. 10. *Горлач М.* Політологія: наука про політику: підручник для студ. вищ.навч.закл. / М.І. Горлач, В.Г. Кремень. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 173. 11. *Савченко І.* Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах

розбудови соціальної держави : дис. ...канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Савченко І.Г. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2007. – С. 100.

УДК 328.122

В. П. МИРОНЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ КОАЛІЦІЙНИХ УГОД 2006–2014 РОКІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано обставини формування парламентських коаліцій в Україні протягом 2006–2014 років та тексти відповідних коаліційних угод. Особлива увага приділена структурі угод, їх підходах до членства та розподілу посад; організації взаємодії з урядом, президентом, опозицією; програмним пріоритетам коаліцій.

Ключові слова: коаліція, парламентська більшість, коаліційна угода, уряд, регламент.

Мироненко В.П. Особенности коалиционных соглашений 2006–2014 годов в Украине

Проанализированы обстоятельства формирования парламентских коалиций в Украине на протяжении 2006-2014 годов и тексты соответствующих коалиционных соглашений. Особенное внимание уделено структуре соглашения, их подходах к членству и распределению должностей; организации взаимодействия с правительством, президентом, оппозицией; программным приоритетам коалиций.

Ключевые слова: коалиция, парламентское большинство, коалиционное соглашение, правительство, регламент.

Myronenko Vitalij. Features of coalition agreements 2006–2014 years in Ukraine

The context of formation parliamentary coalitions in Ukraine during 2006–2014 years and the corresponding coalition agreements are analyzed. The special attention is given to the structure of the agreements, their approaches to the membership and the distribution of posts; the organization of interaction with the government, the president, the opposition; program priorities of coalitions.

Key words: coalition, parliamentary majority, coalition agreement, rules.

Створення парламентських коаліцій стало можливим в результаті імплементації політичної реформи 2004 року, яка вступила в дію

з 1 січня 2006 року. Незважаючи на спільну перемогу в ході помаранчевої революції партії Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ), Партії «Наша Україна» (НУ) та Соціалістичній партії України (СПУ) знадобилося майже три місяці після дострокових парламентських виборів 23 березня 2006 року, щоб підписати угоду про створення «Коаліції демократичних сил», яка 22 червня була надіслана Президенту України. Угода про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України V скликання складалася з Преамбули і трьох розділів: I. Зasad внутрішньої і зовнішньої політики та Програму діяльності Коаліції, розраховану на період повноважень ВРУ V скликання; II. Регламент діяльності Коаліції; III. Розподіл сфер відповідальності між суб'єктами Коаліції¹.

Учасники коаліції разом Президентом України вважали, що вони зобов'язані забезпечити гідні умови життя і рівні можливості для всебічного розвитку кожного громадянина, зміцнення громадянського суспільства та утвердження ефективної й відповідальної влади на всіх рівнях, побудову конкурентоспроможної національної економіки та перетворення України на рівноправного члена спільноти розвинутих європейських держав. Програма побудована на принципах патріотизму, чесності та відкритості політичних процесів, професіоналізму та ефективності у прийнятті рішень; відображає узгоджену позицію сторін і ґрунтується на положеннях Програми Президента України Віктора Ющенка та програм суб'єктів коаліції.

У другій частині було викладено Регламент діяльності коаліції, що передбачав, що склад коаліції є вичерпним на термін діяльності Коаліції та не передбачає входження інших фракцій та народних депутатів України.

Угодою регламентувалося право вето: якщо суб'єкт коаліції не підтримав законопроект чи проект іншого нормативно-правового акту, то він знімався з розгляду парламенту до остаточного узгодження з усіма учасниками коаліції. При цьому учаснику коаліції заборонялося намагатися провести його за підтримки парламентської опозиції. Керівними органами коаліції визнавалися: загальні збори та рада коаліції, сформована з голів депутатських фракцій, учасників коаліції, а організаційно-технічне та інформаційно-аналітичне забезпечення покладалося на Секретаріат. Особлива увага була приділена взаємодії коаліції з главою держави, з яким проводяться обов'язкові консультації щодо засад внутрішньої і зовнішньої політики, програм соціально-економічного розвитку, кандида-

тур на посаду прем'єр-міністра та інших посад, що віднесені до повноважень президента.

Для розподілу посад між учасниками коаліції була розроблена формула, що не поширювалася на посади, віднесені до квоти президента. Крім того задля здійснення парламентського контролю виключалася можливість отримання одним і тим же учасником коаліції посади міністра та голови відповідного профільного комітету парламенту.

Підписанню коаліційної угоди 2006 року передувало укладення Меморандуму про створення коаліції демократичних сил 13 квітня 2006 року, більша частина положень якого ввійшло у текст коаліційної угоди. У його п. 6 зазначалося, що Угода про коаліцію готується на основі принципів, передбачених в проекті меморандуму про створення коаліції демократичних сил, що був підготовлений до підписання в день проведення виборів 26 березня. Меморандум передбачав, що політична сила коаліції, яка здобула найбільшу кількість голосів на виборах, пропонує кандидатуру прем'єра. Згідно даних Центральної виборчої комісії на виборах перемогли: Партія регіонів – 32,14% (186 мандатів), БЮТ – 22,29% (129 мандатів), Блок «Наша Україна» – 13,95% (81 мандат), СПУ – 5,69% (33 мандати) і Комуністична партія – 3,66% (21 мандат). Оскільки БЮТ мала всі підстави претендувати на пост прем'єр-міністра, то НУ розраховувала отримати посаду Голови ВРУ для П. Порошенка, що суперечило прагненням СПУ.

Однак не зважаючи на закріплені в угоді положення про відсутність права вето в її учасників щодо кадрових пропозицій інших, СПУ уже через тиждень після підписання угоди почала вимагати від НУ не висувати на посаду спікера П. Порошенка, оскільки це відродить старий конфлікт з Ю. Тимошенко, що призвів до розпаду «помаранчевої команди». Фактичним кінцем коаліції демократичних сил стало голосування на посаду Голови ВРУ 6 липня 2006 року, коли кандидатура лідера СПУ О. Мороза була підтримана Партією регіонів (ПР) та Комуністичною партією України (КПУ).

В результаті 7 липня ПР, СПУ та КПУ підписали угоду про створення «Антикризової коаліції», переговори про можливість вступу до якої почала вести НУ. На відміну від першої угоди, у другій проголошувався її відкритий характер – до приєднання запрошувалися усі парламентські фракції та народні депутати². Угода була менша за обсягом у порівнянні з першою і складалася з двох частин: програми (завдань коаліції у сфері гуманітарної політики, побудови

сучасної європейської держави, конкурентноспроможної національної економіки, зовнішньої політики) та регламенту, що складав більшу частину тексту. Кадрові питання вирішувалися в ході переговорів, а пункт про взаємодію з парламентською опозицією був відсутній.

Планувалося, що після підписання «Універсалу національної єдності» будуть закладені підвалини для широкої коаліції під умовною назвою «Коаліція національної єдності». Однак згодом члени НУ почали звинувачувати ПР у порушенні умов Універсалу і відмовилися від подальшої участі в коаліції, яка поступово збільшувала кількість своїх членів за рахунок окремих депутатів. Ініціатори антикризової коаліції розраховували залучити на свою сторону 300 депутатів для внесення змін до конституції.

Сумніви щодо легітимності другої парламентської коаліції виникли через спосіб її утворення. Реалізуючи політичну реформу, законодавці не потурбувалися детально вписати у Конституції та законах України порядок формування та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у парламенті. Згідно конституційних положень, коаліція формується депутатськими фракціями. Однак в ході формування антикризової коаліції її членами ставали окремі депутати, а не фракції, що низка авторів вважала антиконституційним. «Антикризова коаліція визнавала своїми суб'єктами окремих народних депутатів України, які не входять до парламентських фракцій, що утворили Антикризову коаліцію, чим, на наш погляд, створюються умови для порушення положень частини шостої ст. 83 Конституції України та спотворення результатів виборів»³.

Результатом затяжних протистоянь між опозицією та більшістю стало видання Президентом України указу про розпуск парламенту 2 квітня 2007 року, який був визнаний коаліцією неконституційним. Але зрештою вибори таки були проведені 30 вересня 2007 року і принесли перемогу опозиційним силам: БЮТ та Нашій Україні – Народній самообороні (НУ-НС), які отримали більше голосів, ніж ПР, КПУ та Блок Литвина разом. Їм вдалося сформувати коаліцію демократичних сил з 227 депутатів. Угода про створення другої коаліції демократичних сил складалася з преамбули, програми «Український прорив: для людей, а не для політиків», регламенту та додатків⁴. На цей раз учасники чітко прописали, що кандидатом на пост прем'єр-міністра є Ю. Тимошенко, кандидатуру спікера парламенту подає НУ-НС, а інші кадрові питання вирішуються згідно узгоджених додатків.

Ця угода значною мірою нагадувала текст 2006 року і передбачала звуження повноважень президента щодо зовнішньої політики, рішення щодо якої приймаються консолідованим голосуванням коаліції, яка погодилася ухвалити рішення про вступ України в НАТО за наслідками всеукраїнського референдуму та ратифікувати угоду щодо участі України в Єдиному економічному просторі на умовах, які відповідають національним інтересам України. Крім того, глава держави втрачав контроль за районними державними адміністраціями. Учасники коаліції погоджувалися запровадити інститут державних секретарів та імперативний мандат народних депутатів, замінити інститут депутатської недоторканності інститутом парламентського імунітету.

Через вихід з коаліції окремих депутатів на вересень 2008 року фактично сформувалася коаліція між БЮТ та ПР, які так і не змогли оформити свої відносини, що призвело до підписання указу про розпуск парламенту. Однак КМУ гальмував проведення виборів, відмовляючись виділяти кошти на них, і 9 грудня 2008 року між частинами БЮТ, НУ-НС та Блоком Литвина була підписана угода про створення нової Коаліції національного розвитку, стабільності та порядку, що проіснувала до березня 2010 року.

Угода, що займала майже 20 сторінок, визначала пріоритетні завдання коаліції у сфері економіки, права на безпечне довкілля, захисту прав і свобод громадян, правосуддя та правоохоронної діяльності, місцевого самоврядування, боротьби з корупцією, національної безпеки, зовнішньої політики і соціальної сфери⁵. Учасники відмовилися від внесення змін до Конституції та проведення дострокових парламентських виборів. У Регламенті було визначено право вето: якщо учасник коаліції не підтримує певне рішення, воно не вноситься до порядку денного парламенту. Голосування щодо кадрових призначень здійснюється в рамках попередньо узгоджених квот при цьому жодна сторона коаліції не має права вето на кадрові пропозиції інших фракцій, в межах узгоджених квот.

Після перемоги на президентських виборах В. Януковича відбулося чергове переформатування парламенту в результаті чого 11 березня 2010 року було створено коаліцію «Стабільність і реформи» у складі ПР, КПУ, Блоку Литвина та перебіжчиків з БЮТ та НУ-НС. Майже 30 сторінок угоди було присвячено питанням Регламенту, який визначав, що коаліція формується депутатськими фракціями, а кадрові питання вирішуються у межах квот і проходять попереднє обговорення у фракціях-учасниках коаліції або на

загальних зборах⁶. Програмні засади визначали пріоритети у сфері економіки (входження України до 20 найбільш економічно розвинених країн світу), соціальної політики (надання соціальних гарантій громадянам упродовж усього життя), гуманітарної політики (реалізація державної мовної політики на основі Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин), внутрішньої політики (реформування правосуддя) та зовнішньої політики (закріплення позаблокового статусу, економічна інтеграція на пострадянському просторі).

30 вересня 2010 року Конституційний Суд України визнав неконституційним закон про політичну реформу і повернув Конституцію у редакції 1996 року, що знімало необхідність формування парламентської коаліції, яка набувала статусу парламентської більшості.

Після того, як 22 лютого 2014 року Верховна Рада відновила дію Конституції 2004 року виникла необхідність формування парламентської коаліції. «Визнаючи волю, демократичний та європейський вибір Українського народу, проголошені та утверджені на Євро майдані; прагнучи зберегти територіальну цілісність та державний суверенітет України; піклуючись про відновлення громадського миру і спокою в Україні; спираючись на підтримку і довіру наших виборів; сповідуючи цінності демократії; керуючись у своїх діях пріоритетом прав і свобод людини, принципом верховенства права і захистом національних інтересів держави; усвідомлюючи спільну відповідальність за ситуацію в державі»⁷ представники БЮТ, УДАРу, Свободи та новостворених депутатських груп «Суверенна європейська Україна» та «Економічний розвиток» 27 лютого створили коаліцію «Європейський вибір». Законодавча неврегульованість процесу формування і внесення змін до складу коаліції перешкоджала встановленню точної кількості депутатів-учасників. Так 15 травня один з депутатів-коаліціантів подав заяву про вихід з її складу, однак його заява не була доведена до відома членів Коаліції та не була оголошена на пленарному засіданні парламенту⁸. Це дало йому підстави ставити під сумнів легітимність існуючої коаліції, оскільки не відома кількість аналогічних заяв, які могли мати місце. Більше того, близько 20 народних депутатів України, які ввійшли до її складу (зокрема А. Аваков, В. Кличко, С. Кубів, О. Махніцький, П. Порошенко, П. Петренко, А. Парубій, В. Ярема, А. Яценюк) достроково припинили повноваження народних депутатів України. 24 липня «Європейський вибір» припинив своє існування після виходу УДАРу і «Свободи», а дострокові парламентські вибори були проведені 26 жовтня 2014 року.

За їх результатами через місяць, 27 листопада, було підписано угоду про створення коаліції «Європейська Україна»⁹, до складу якої увійшли Народний фронт, Блок Петра Порошенка, «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина». Основна увага в тексті угоди була приділена пропозиціям щодо реформування в 17 напрямках із зазначенням конкретних строків виконання тих чи інших завдань. Регламент визнавав неможливим приєднання фракції «Опозиційний блок» через принципові політичні розбіжності. Уряд формується з урахуванням рівня кваліфікації та добросовісності кандидатів на посади без врахування квотного принципу. В тексті угоди знову з'явився пункт про взаємодію з парламентською опозицією. Новацією став пункт, згідно з яким вихід зі складу коаліції однієї чи кількох депутатських фракцій при збереженні необхідної кількості членів коаліції в 225 депутатів, не є підставою для припинення її діяльності.

Таблиця

Парламентські коаліції в Україні

Назва	Учасники	Дата
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна» та Соціалістичної партії України	22 червня – 7 липня 2006 року (243 депутати)
Антикризова коаліція (з 23 березня 2007 – Коаліція національної єдності)	Партія регіонів, Соціалістична та Комуністична партії України	7 липня 2006 – 30 вересня 2007 року (238 депутатів)
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна – Народна самооборона»	30 вересня 2007 – 16 вересня 2008 року (227 депутатів)
Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку	Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна – Народна самооборона» (частково) та Блоку Литвина	9 грудня 2008 року – 2 березня 2010 року (218 депутатів)
Коаліція стабільності та реформ «Стабільність і реформи»	Партії регіонів, Комуністичної партії, Блоку Литвина та окремих депутатів (БЮТ, НУНС, позафракційні)	11 березня – 30 вересня 2010 року (235 депутатів)
Європейський вибір	ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УДАР, депутатські фракції «Економічного розвитку» та «Суверенної європейської України»	27 лютого – 24 липня 2014 року (255 депутатів)
Європейська Україна	Народний фронт, Блок Петра Порошенка, «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина»	27 листопада 2014 року – дотепер (255 депутатів)

Отже, найбільшу кількість членів в історії сучасної незалежної України мала коаліція Європейський вибір з 255 депутатами, а коаліція меншості з 218 депутатами проіснувала найдовше – Коаліція національного розвитку, стабільності і порядку (9.12.2008 – 2.03.2010). Що стосується термінів, то найменш життєздатною виявилася перша коаліція, а фактично найдовше проіснувала п'ята коаліція – з 2010 по 2015 рік, яка після скасування політичної реформи у 2010 року набула статусу парламентської більшості.

Починаючи з 2006 року сформувалася традиція обнародування коаліційної угоди, яка до 2014 року публікувалася у вигляді повідомлення Верховної Ради України. Текст шостої коаліційної угоди досить короткий і міститься у стенограмі пленарного засідання Верховної Ради. Водночас текст останньої коаліційної угоди опубліковано лише на офіційних сайтах Самопомочі і Блоку Петра Порошенка. Що стосується кадрової політики, то українські коаліції пройшли етапи формульного розподілу (2006), персонального визначення (2008) до відмови від квотного принципу (2014).

Традиційними розділами коаліційних угод парламентських партій в Україні є:

- пріоритетні завдання або програмні засади діяльності коаліції;
- загальні засади утворення та діяльності коаліції;
- керівні органи коаліції;
- взаємодія коаліції з Президентом України, з Прем'єр-міністром України, з Кабінетом міністрів України, з парламентською опозицією;
- погоджувальні процедури та порядок розгляду кадрових питань;
- етичні засади діяльності коаліції;
- припинення діяльності коаліції.

Відмінності між коаліційними угодами зумовлені не стільки особливостями процесу їх формування, скільки відсутністю його належного правового регулювання. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України»¹⁰ не містить норм, які б вказували на необхідність реєстрації в Апараті Верховної Ради України документів щодо утворення коаліції, їх оприлюднення та необхідності внесення пропозицій Коаліції щодо кандидатури на посаду Прем'єр-міністра України у письмовому вигляді. Більше того, у Регламенті парламенту відсутні положення, які б регулювали питання формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, входження нових народних депутатів до її складу. У жовтні

2010 року з Регламенту були виключена глава 12, яка частково регулювала питання діяльності коаліції депутатських фракцій¹¹. Вона так і не була повернута після відновлення політичної реформи у 2014 році.

1. *Про створення у Верховній Раді України п'ятого скликання Коаліції демократичних сил* : Повідомлення Верховної Ради України // Голос України. – 2006. – 24 червня. 2. *Про створення Антикризової коаліції у Верховній Раді України п'ятого скликання* : Повідомлення Верховної Ради України від 07.07.2006 // Голос України. – 2006. – 14 липня. 3. *Розвиток публічного права в Україні (довідь за 2005-2006 роки)* / за заг. ред. Н.В. Александрової, І.Б. Коліушка. – К. : Вид. Конус-Ю, 2007. – С. 63. 4. *Про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання* : Повідомлення Верховної Ради України від 29.11.2007 // Голос України. – 2007. – 1 грудня. 5. *Угода про створення Коаліції «Національного розвитку, стабільності та порядку»* від 17.12.2008 // Голос України. – 2008. – 17 грудня. 6. *Про створення Коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи» у Верховній Раді України шостого скликання* : Повідомлення Верховної Ради України від 11.03.2010 // Голос України. – 2010. – 16 березня. 7. *У Верховній Раді створено коаліцію «Європейський вибір»* – 250 депутатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016499/>. 8. *Немиловий В.* Коаліція: реальність чи міраж? [Електронний ресурс] / В. Немиловий. – Режим доступу : http://blogs.lb.ua/vitaliy_nemilostiviy/273753_koalitsiya_realnist_chi_mirazh_.html. 9. *Коаліційна угода* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koalitsiyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf. 10. *Про Регламент Верховної Ради України* : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // Голос України. – 2010. – 7 лютого. 11. *Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України* : Закон України від 08.10.2010 № 2600-VI // Голос України. – 2010. – 16 жовтня.

Myronenko Vitalij. Features of coalition agreements 2006-2014 years in Ukraine

The context of formation parliamentary coalitions in Ukraine during 2006–2014 years and the corresponding coalition agreements are analyzed. The special attention is given to the structure of the agreements, their approaches to the membership and the distribution of posts; the organization of interaction with the government, the president, the opposition; program priorities of coalitions.

The creation of the parliamentary coalitions in Ukraine became possible after the implementation of the political reform on 1 January 2006. Despite the common victory in the Orange Revolution team, the Yulia Tymoshenko Bloc (YTB), the party «Our Ukraine» (OU) and the Socialist Party of Ukraine (SPU) took almost three months after the early parliamentary elections on March 23, 2006 to sign an agreement establishing «The coalition of democratic forces». It was consisted of Preamble and three sections: I. Domestic and foreign policy, a program of the coalition; II. Regulation of the Coalition; III. The distribution of responsibilities between subjects of Coalition. The Regulations of the coalition stipulated that its composition cannot be changed through joining other factions or deputies of Ukraine.

Despite the signed agreement, the SPU started negotiation with the Party of Regions and the Communist Party of Ukraine that ended up in the creation of Anti-crisis coalition on 7 June, 2006. It proclaimed its open character: all factions and members of parliaments were invited to join. The agreement consisted of two parts: a program (a coalition tasks in the field of humanitarian policy, building a modern European state, competitive national economy, foreign policy) and the Regulation. Personnel issues were resolved by negotiation, and section about interaction with the parliamentary opposition was absent.

Doubts about the legitimacy of the second coalition emerged because of its way of formation. Implementing political reform, lawmakers not bothered to write out in detail in the Constitution and laws of Ukraine the order of formation and termination of the parliamentary coalition. According to constitutional provisions, the coalition is formed by parliamentary factions. However, during the formation of anti-crisis coalition its members were individual MPs, not factions that a number of experts considered as unconstitutional.

The early parliamentary election were conducted on 30 September 2007 and brought victory to the opposition forces, the Yulia Tymoshenko Bloc and Our Ukraine – People's Self Defense (OU-PS). They formed a coalition of democratic forces of 227 deputies. The agreement consisted of a preamble, the program «Ukrainian Breakthrough: for People, not for Politicians», the Regulations and applications. This time participants clearly prescribed that the candidate for Prime Minister was Yulia Tymoshenko, parliamentary speaker was proposed by the OU-SD, and other personnel issues have been solved by the concerted application.

The disputes between the members of coalition led to its breakup and signing a new accord between parts of the YTB, the OU-PS, and the Lytvyn Bloc on creation the coalition of national salvation in 2008.

After the victory V. Yanukovych on presidential election the parliament coalition was reformed and the coalition «Stability and Reform», consisted of PR, CPU, the Lytvyn Bloc, members of the BYT and the OU, was created on March 11, 2010. Almost 30 pages of agreement was devoted to the Regulation, which determines that the coalition was formed by parliamentary factions and staffing issues were resolved within quotas and preliminary discussions were held in the factions or at a general meeting. The program defined priorities in the economy (Ukraine should be joined to the 20 most economically developed countries), social policy (providing social security to citizens throughout life), humanitarian policy (implementation of the language policy based on the European Charter for Regional or Minority Languages), internal policies (justice reform) and foreign policy (fixing non-aligned status, economic integration in the post soviet space).

After the renewal the political reform 27 February 2014 was created the coalition «European choice», which was disintegrated after the exit of UDAR and «Svoboda». The coalition «European Ukraine» (Popular Front, Block Poroshenko, «Self-Help», «Fatherland», Radical Party of Oleh Liashko) in its agreement defines 17 directions for reforms, states that the government is formed on the basis of qualifications and integrity of candidates for positions without quota principle.

The typical sections of coalition agreements between parliamentary parties in Ukraine are: priorities and program principles of the coalition; general principles of the formation and activities of the coalition; coalition governing bodies; interactions between a coalition and the President of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine, the

Cabinet of Ministers of Ukraine, with the parliamentary opposition; conciliation procedures and personnel matters; ethical principles of the coalition; termination of the coalition.

The differences in the coalition agreements are the result not only the process of their formation, but rather an absence of proper regulation. Law of Ukraine «On Rules of the Verkhovna Rada of Ukraine» does not contain a provision that requires the registration documents on the creation of a coalition, their publication, coalition proposals on candidates for the post of Prime Minister of Ukraine. Moreover, the Rules of parliament has no provisions regulating the issue of forming a coalition of factions in the Verkhovna Rada of Ukraine, the entry of new members of parliament. In October 2010 from the Rules was excluded Chapter 12, which partly regulated the activities the coalition of factions. It was never returned after the renewal of political reform in 2014.

Key words: coalition, parliamentary majority, coalition agreement, rules.

УДК 342.25(477)

В. В. КОЛЮХ

САМОВРЯДНІ ПІДВАЛИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Досліджено роль місцевого самоврядування у становленні української державності. Розкриваються особливості впливу державницьких трансформацій та експансій на процеси формування самоврядно-адміністративних систем та самоврядних концепцій на території теперішніх українських земель та визначаються форми адаптації українських інститутів самоврядування до тодішніх європейських традицій.

Досліджується процес еволюції самоврядних інституцій та механізмів і особливості їх використання у якості істотних державотворчих інструментів на різних етапах державного будівництва в українських землях.

Ключові слова: *місьцеве самоврядування, державність, територія, адміністрація, компетенція, повноваження, влада, управління.*

Коліух В.В. Самоуправленческие основания украинской государственности

Исследована роль местного самоуправления в становлении украинской государственности. Раскрываются особенности влияния государственных трансформаций и экспансий на процессы формирования самоуправленческих административных систем и самоуправленческих концепций на территории нынешних украинских земель, а также определяются формы адаптации украинских институтов самоуправления к тогдашним европейским традициям.

© КОЛЮХ Валерій Вікторович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Исследуется процесс эволюции самоуправленческих институтов и механизмов и особенности их использования в качестве существенных государственно-образующих инструментов на различных этапах государственного строительства в украинских землях.

Ключевые слова: местное самоуправление, государственность, территория, администрация, компетенция, полномочия, власть, управление.

Kolyukh Valeriy. The self-governing grounds of Ukraine's statehood

The article is devoted to the research of the role of local government in the process of development of the Ukrainian statehood. In the item the features of the impact of the state transformations and expansions on the process of forming a local self-governing and administrative system, and self-governing concepts on the territory of the current Ukrainian lands are viewed, and the forms of adaptation of the Ukrainian institutions of the local government defined in accordance with the European traditions.

Конституція України (ч. 2 ст. 5) визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування є неодмінним атрибутом демократичної організації влади у сучасному суспільстві. Проголошення України суверенною та незалежною, демократичною, правовою державою докорінно змінило ставлення до місцевого самоврядування з боку держави. Принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування став одним із найважливіших елементів конституційного ладу.

Як зазначає відомий український правознавець М.О. Баймуратов «у питанні зміцнення і стабілізації, підвищення дієвості й ефективності державної влади важлива роль відводиться владі самоврядній...»¹. Адже саме органи місцевого самоврядування максимально наближені до населення й забезпечують самостійне вирішення населенням питань місцевого (локального) та регіонального значення, реалізацію життєво важливих прав та інтересів громадян, їх соціальний захист тощо.

Слід зазначити, що вітчизняною конституційно-правовою наукою накопичено значний обсяг знань про сутність, зміст і законності становлення місцевого самоврядування, його функції, систему тощо. Суттєвий внесок у розробку означених проблем внесли відомі вітчизняні науковці-правники М.О. Баймуратов, В.О. Сєрьогін, С.Г. Сєрьогіна, О.В. Марцеляк, О.В. Батанов, В.В. Кравченко, П.М. Любченко, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький та ін. Проте при дослідженні процесів впливу місцевого самоврядування на державотворчі процеси в Україні існує ціла низка проблем,

що чекають свого вирішення, й зумовлюють актуальність теми даної статті, її значення для вітчизняної конституційно-правової теорії та практики, політології, державотворення.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених засвідчує, що самоврядність у тій чи іншій формі завжди була притаманна державно-політичній організації суспільства. Як зазначав відомий науковець Ю.М. Тодика, «принцип самоврядування є одним із найдавніших і універсальних серед тих, що застосовуються в управлінні, починаючи з ранніх стадій розвитку людського суспільства»².

В умовах України еволюція розвитку самоврядних форм організації суспільного життя зазнала виразних змін. Розвиток публічних форм організації самоврядних інститутів відбувався в умовах зовнішньої державної експансії. Це органічне поєднання самоврядних форм організації суспільного життя, релігійних духовних засад християнства, а також розвинуті форми самоврядування створили об'єктивну базу для зародження державних інститутів публічної влади, які стали реальною основою для подальшого виникнення державності та громадянського суспільства³.

Місцеве самоврядування існувало ще за часів Київської Русі, коли на чолі держави стояв київський князь. Завдяки поділу князем своєї влади, у цей період на основі звичаєвого права складаються та розвиваються різні форми місцевого самоврядування (сільська, міська, регіональна общини). Зокрема, регіональне самоврядування розвивалося і виявлялося у формі «віче». У системі державності часів Київської Русі механізми самоврядування використовували як істотні державотворчі інструменти (наприклад, запрошення на княжу посаду або усунення з посади впливових князів, здійснювалося саме за рішенням віча).

Період Великого Князівства Литовського, а потім і Речі Посполитої характеризується складною системою взаємин, що сформувалася між міськими громадами, державою і власниками міст, що обумовлювалася статусом конкретного міста. Саме у цей час (з середини XIV ст.) у містах України набуває поширення Магдебурзьке право. Таких міст і містечок протягом XIV – XVI ст. на території України налічувалось до 400. Надавши певних рис західноєвропейського міського устрою організації самоврядності українських міст, магдебурзьке право стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою⁴.

Магдебурзьке право можна вважати однією з форм адаптації українських інститутів самоврядування до тодішніх європейських

традицій. Самоврядування стимулювало у широких верств населення повагу до права на свободу та самоорганізацію різних сфер суспільного життя. В Україні Магдебурзьке право створило нову юридичну основу для розвитку місцевого самоврядування⁵.

Цікавим з точки зору самобутності українських державницьких традицій є той факт, що Магдебурзьке право було запроваджено в українських містах ще до входження українських земель до складу Російської держави.

Особливого значення набуває місцеве самоврядування у розвитку української державності за часів Української козацької держави. Якщо Запорозька Січ являла собою військово-політичне утворення, де існувала самоврядність, як особлива модель з інтегративним публічним механізмом та інструментом інституалізації державних структур, військових за формою, самоврядних за походженням та функціями й змістом діяльності, то у Запорозьких вольностях була запроваджена паланкова адміністративно-територіальна структура, що є особливою формою державного устрою з паланковим адміністративно-територіальним поділом.

Як зазначає А. Шаповалова, «у модель козацької державності було закладено оригінальну архітектуру публічної державної влади, яка за своєю природою, походженням та умовами легітимізації була самоврядною, до того ж остання охоплювала усі сфери публічного життя: військову, побутову, збирання мита, правопорядок, судову систему. Самоврядність у цій унікальній моделі державності була інтегративним публічним механізмом усього складного державного управління та водночас – інструментом інституалізації державних структур, військових за формою, самоврядних за походженням, функціями й змістом діяльності»⁶. Крім того, на думку деяких вчених, саме з Козацькою державою слід пов'язувати початок становлення українського муніципалізму⁷.

Разом з тим, підписання у 1654 р. Переяславської угоди між Україною і Московською державою призвело до поступової ліквідації українських форм місцевого самоврядування, що не могло не позначитися на українській державності. Крім того, ліквідація Запорізької Січі в 1775 р. та скасування у 1781 р. полково-сотенного адміністративно-територіального поділу практично остаточно зруйнували національну систему органів місцевого самоврядування⁸.

Певного розвитку місцеве самоврядування набуває за часів входження України до Російської імперії, коли на деяких українських територіях запроваджується губернський поділ і російська система

місцевого самоврядування. У всіх містах були створені нові органи місцевого самоврядування – міські думи. Разом з тим, цілком зрозуміло, що у цей період відбувається лише процес уніфікації форм місцевого самоврядування в Україні за російським зразком.

Період XIX – початок XX ст. характеризується поступовою демократизацією суспільства, що об'єктивно впливало на реформування державної влади, створення органів земського та міського самоврядування. У цей період відбувається становлення в Україні загальноімперських форм місцевого самоврядування.

Нові перспективи для розвитку місцевого самоврядування і української державності відкрила Лютнева революція 1917 р., коли йшла боротьба за національну державність в Україні. Поряд із становленням органів державної влади відбувався розвиток й органів місцевого самоврядування.

З проголошенням незалежної Української Народної Республіки було здійснено спробу реформувати місцеве самоврядування. Загальні принципи місцевої влади вперше окреслив М. Грушевський ще на початку діяльності Центральної Ради: «Щоб не було ніякої тісноти від власті людям, щоб вона не коверзувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої власті, тільки з вибору народного! Се називається устроєм демократичним – щоб народ сам собою правив. Як у селі має становити виборна сільська рада, а правити виборна сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краї!»⁹.

Аналіз тих подій свідчить, що Центральна Рада намагалася встановити в Україні справді демократичний устрій, використовуючи для цього цілий арсенал мирних засобів. Підтвердженням цього виступає сама Конституція УНР 1918 р.

Характеризуючи Конституцію УНР, слід зазначити, що вже сама її структура відповідала визнаним міжнародною юридичною спільнотою конституційним стандартам. Її перший розділ містив принципи конституційні настанови (принципи): суверенітет держави, народний суверенітет як основне джерело державної влади, неподільність території України; розвиток місцевого самоврядування на рівні земель, волостей і громад; надання націям України права на впорядкування своїх культурних прав у національних межах. Конституція проголошувала принцип розподілу влади, за яким передбачалося створення Всенародних Зборів (законодавча влада), Ради Народних Міністрів (виконавча влада), Генерального Суду УНР, і встановлювався порядок їх організації та діяльності.

Нажаль, ні Центральна Рада, ні Гетьманат, ні Директорія, які робили спроби побудувати систему місцевого самоврядування в Україні, цього зробити не змогли. В нормативних актах цього періоду місцевому самоврядуванню як складнику нового демократичного ладу, було приділено значну увагу, однак українська влада для активізації діяльності органів місцевого самоврядування не мала для цього ніяких засобів.

У період становлення радянської влади «всі органи місцевого самоврядування були ліквідовані та замінені органами «пролетарської диктатури». До влади прийшли більшовики, які відкидали класичне самоврядування як буржуазний інститут. Уже в період громадянської війни утворені ними ради втратили функцію місцевого самоврядування і працювали виключно як органи пролетарської диктатури»¹⁰.

Звернемо увагу, що у 1920–1922 рр. політична еліта УРСР після провальних принципово нових адміністративно-територіальних реформ часів УНР (закон від 2–4 березня 1918 р.) та Української держави П. Скоропадського (закон від 29 квітня 1918 р.), які поділили українську територію на землі, одразу ж відновила добре відомий населенню ще з царських часів розподіл на губернії, повіти, волості, міста і села. Тобто керівництво УРСР урахувало консерватизм населення щодо розуміння структури й ієрархії місцевої влади, яке формувалося протягом довгого періоду, однак у той самий час провело системну роботу з установаження й утвердження на місцях партійної кадрової політики

Спроби розвитку громадського комуністичного самоврядування мали місце й у 1956–1964 рр., але згодом посилюється централізм та одержавлення місцевого життя (1965–1982 рр.)¹¹.

Початок реорганізації державної влади в Україні наприкінці 80-х р. ХХ ст. не міг оминати і місцеве самоврядування. Першою спробою трансформації місцевих рад усіх територіальних рівнів, які входили до єдиної системи органів державної влади, в органи місцевого самоврядування, було прийняття Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» 1990 р.. Даний закон повернув у вжиток сам термін «місцеве самоврядування» та скасував підпорядкування рад та їх виконавчих органів по вертикалі, що означало відмову від принципу «демократичного централізму»¹².

Відповідно до рішень союзних органів, прийнятих у 1989–1990 рр., поряд з виконкомом та їх головами стали обиратися пре-

зидії і голови рад. Щоправда, передбачалось обрання на посади голів рад партійних керівників, але незалежно від наслідків цієї спроби діяльність представницьких органів дещо активізувалася, хоча й породила в самих радах суперечності між їх представницькими та виконавчими органами і їх керівниками¹³.

Наступні кроки у становленні місцевого самоврядування в умовах здійснення політико-правових і економічних реформ та його вплив на українську державність передбачали відхід від дуалізму та впровадження інститутів місцевого і регіонального самоврядування, розвиток ефективної системи і механізмів місцевого самоврядування згідно з міжнародними стандартами і демократичними цінностями¹⁴.

Процес роздержавлення Рад, перетворення їх на представницькі органи місцевого самоврядування, звільнення від виконання ними державних функцій та зосередження зусиль на вирішення питань місцевого життя в інтересах населення відповідної території, започаткував новий Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», прийнятий 26 березня 1992 р.¹⁵

Важливою віхою в історії вітчизняного місцевого самоврядування стала нова Конституція України 1996 р.¹⁶ та прийнятий на її основі Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р.¹⁷ Цей Закон визначив систему і гарантії місцевого самоврядування в Україні, основи організації і діяльності, правового статусу і відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Таким чином, конституційно-правова держава завдяки законодавчій владі залучила для реалізації своїх телеологічних доміант суспільні об'єднання жителів адміністративно-територіальних одиниць і включила їх у власний механізм¹⁸.

Проте, як зазначають М. О. Баймуратов та В. А. Григор'єв, на сьогодні в Україні діє модель місцевого самоврядування, побудована на принципах сильної централізації влади. Упровадження цієї моделі не тільки себе не виправдало, але й загальмувало процеси децентралізації та деконцентрації державної влади, а значить й становлення публічної самоврядної влади, серйозно позначившись на економічному та політичному благополуччі Української держави. Органи місцевого самоврядування були позбавлені необхідних повноважень або можливостей для їх реалізації, а в підсумку й управлінської самостійності та фактично відсторонені від вирішення місцевих проблем¹⁹.

На думку В. Журавського, проблема вдосконалення місцевого самоврядування є ключовою на шляху побудови демократичного правового суспільства. Конструктивне самоврядування народу є серцевиною справжньої демократії, запорукою соціального благополуччя населення, гарантом забезпечення прав і свобод громадян²⁰.

Місцеве самоврядування сприяє здійсненню демократичних ідеалів і цінностей, воно покликане забезпечити потреби населення у різних послугах, реалізацію соціально-економічного потенціалу самоврядних територіальних одиниць, оптимальне поєднання місцевих і загальнодержавних інтересів²¹.

Можна погодитись з тим, що цінність місцевого самоврядування полягає в тому, що це найбільш наближений до людини, а отже, й найкраще обізнаний з повсякденними проблемами життєдіяльності територіальних колективів, рівень публічної влади, а тому може найкраще забезпечити населення широким спектром громадських послуг (соціальних, побутових, торгівельних, культурних, освітніх та інших) з урахуванням місцевих особливостей²².

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що місцеве самоврядування в Україні має глибокі історичні традиції свого розвитку і впливу на державотворчі процеси. Інститут місцевого самоврядування пройшов декілька періодів своєї історії і мав різні ступені прояву, від Магдебурзького права до майже цілковитої відсутності вияву у радянські часи. Своє відродження місцеве самоврядування почало на початку 1990-х рр., використовуючи багатий історичний досвід.

У кожен з періодів місцеве самоврядування характеризується певними рисами, які змінюються з часом і відображають ставлення держави до нього. На різних етапах розвитку самоврядування на українських землях виникали різні його моделі, що мали свою систему, суб'єктно-об'єктний склад, спосіб формування, компетенцію, відносини з державою.

Сьогодні місцеве самоврядування в Україні знаходиться на якісно новому етапі свого розвитку. Усебічний розвиток, підтримка і гарантування місцевого самоврядування в Україні є одними з підвалин конституційного ладу, найпріоритетнішим напрямком розвитку її державної політики.

1. *Баймуратов М.О.* Публічна самоврядовна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості / Баймуратов М.О. // Актуальні пробле-

ми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». – К., 2003. – С. 72. **2.** Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – С. 485. **3.** Шаповалова А. Еволюція самоврядних інституцій на теренах України в процесі історичного розвитку [Електронний ресурс] / А. Шаповалова // Віче. – 2009. – № 8. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1424/> **4.** Касинюк Л. А. Місцеве самоврядування : історія і сучасність / Касинюк Л.А. // Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування : матеріали наук.- практ. конф., Харків, 4-5 грудня 2001 р. / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 99. **5.** Куколевська Ж. Д. Правові основи місцевого самоврядування : навч. посібник / Куколевська Ж.Д. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 8. **6.** Шаповалова А. Цит. праця. **7.** Оніщук М. Правові засади місцевого самоврядування в Україні / М. Оніщук, В. Кампо. – К. : Освіта і культура, 1998. – С. 8. **8.** Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV-XVII ст. Магдебурзького права / В. Кіселичник // Право України. – 1996. – № 9. – С. 82-84. **9.** Історія держави і права України: підручник / [Чайковський А.С., Батрименко В.І., Зайцев Л.О., Копиленко О.Л. та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 267. **10.** Батанов О. В. Муніципальне право України : підручник / відп. ред. М. О. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2008. – С. 167. **11.** Камінська Н. В. Еволюція поглядів на значення місцевого самоврядування у розбудові української державності: історико-правові аспекти [Електронний ресурс] / Н. В. Камінська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – С. 1-13. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvldvvs/2008_3/index.htm **12.** Лазор О. Д. Інституціоналізація публічної самоврядної влади в Україні : монографія / Лазор О.Д. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С. 41. **13.** Муніципальне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 14. **14.** Камінська Н. В. Місцеве самоврядування : теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб / Камінська Н.В. – К. : КНТ, 2010. – С. 53. **15.** Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон України від 26 березня 1992 р. № 2234-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 28. – Ст. 387. **16.** Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. **17.** Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> **18.** Баймуратов М. О. Місцеве самоврядування як загальний спадок людської цивілізації та феномен сучасного світового конституціоналізму / М.О. Баймуратов // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 4-5 (90-91). – С. 43. **19.** Баймуратов М.О. Публічна самоврядовна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості // Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». – С. 26. **20.** Журавський В. Питання реформи місцевого самоврядування в Україні / В. Журавський // Право України. – 2005. – С. 26. **21.** Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Головін А.П. – К., 2004. – С. 58. **22.** Бориславська О. Місцеве самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного політичного режиму /

О. Бориславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 52. – 2011. – С. 127.

Kolyukh Valeriy. The self-governing grounds of Ukraine's statehood

The article is devoted to the research of the role of local government in the process of development of the Ukrainian statehood. In the item the features of the impact of the state transformations and expansions on the process of forming a local self-governing and administrative system, and self-governing concepts on the territory of the current Ukrainian lands are viewed, and the forms of adaptation of the Ukrainian institutions of the local government defined in accordance with the European traditions.

The process of the evolution of the self-governing institutions and mechanisms so as the features of its application in the manner of basic instruments on different stages of the state building on the Ukrainian lands is studied. The crucial role of the local government in the process of the implementation of the right to freedom and on self-organization in the various spheres of social life including all sectors of the social life of the modern Ukraine is indicated on.

It is stated that the significant milestone in the history of the local government become new Constitution of the Ukraine 1996 and the Law of Ukraine "On Local Government in the Ukraine", adopted on its basis in 1997. The Law defined the system of guarantees of the local government in the Ukraine, the grounds of organization and activity, the legal status and responsibilities of the officials of local government.

The author points out, that some of national scientists indicates on model of the local government based on the principles of strong centralization of power, that are currently operates in the Ukraine. The implementation of this model not only was failed, but also slowed the process of decentralization and deconcentration of the state power, and, thus, the formation of the self-governing public authorities, also it seriously influenced the economic and political well-being of the Ukrainian state. The local authorities were deprived of the obligatory authority or capacity for its operability, and as a result also the managerial autonomy, and actually excluded from the process of the solving local problems.

The problem of the improvement of a local government is the key thing towards building a democratic and law-based society. Local government promotes the performance of democratic ideals and values; it is intended to satisfy the needs of people in different services, the implementation of socio-economic potential of self-governing territorial units, the optimal arrangement of local and national interests.

The author agrees with the view of several scientists that the value of local government is that, it is the most approximate to human, hence, excellent acquainted with the problems of everyday life of local groups, level of public authority and may provide in the best way the society with a wide range of public services (social, residential, commercial, cultural, educational, etc.) considering local features.

Based on the research the conclusions that the local government in the Ukraine has strong historical tradition of its development and impact on the state building processes have been made. The institute of a local government passed several periods of its history and had different degrees of its expression: from the Magdeburg rights to the approximately total absence of expression in the Soviet times. The

rebirth of a local government has started at the beginning of 1990 using its rich historical experience.

In each of the periods the local government is characterized by the certain features that differ over the time and reflect its dealing with the state. At various stages of the local governments' development on the Ukrainian lands, the various models of the local government what had a system, subjective and objective structure, method of forming, competency, relations with the state are occurred.

Nowadays the local government in the Ukraine is on a qualitatively new stage of development. Widespread development, support and guarantee of the local government in the Ukraine are one of the fundamentals of the constitutional system, the prior course of the development of its public policy.

Key words: local government, statehood, territory, administration, capability, power, authority, governance.

УДК 342.82

I. А. ГЕРБУТ

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ В АСПЕКТІ ІНТЕРЕСІВ ОПОЗИЦІЙНИХ ПАРТІЙ ТА ЕЛЕКТОРАТУ

Досліджено вплив різних типів виборчих систем на можливості опозиційних партій виграти вибори до Верховної Ради України. Розглянуто виборчі правила в аспекті забезпечення репрезентації інтересів виборців в українському парламенті.

Ключові слова: виборча система, парламентські вибори, опозиційна партія, електорат.

Гербут И.А. Избирательные системы в аспекте интересов оппозиционных партий и электората

Изучено влияния разных типов избирательных систем на возможности оппозиционных партий выиграть выборы в Верховную Раду Украины. Рассмотрены избирательные правила в аспекте обеспечения репрезентации интересов избирателей в украинском парламенте.

Ключевые слова: избирательная система, парламентские выборы, оппозиционная партия, электорат

Gerbu Igor. Electoral systems in the aspect of the interests of the opposition parties and the electorate

The article is devoted to the influence of different types of electoral systems on the ability of opposition parties to win the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine. Election rules were considered in the aspect of ensuring the representation of the interests of the voters in the Ukrainian Parliament.

© ГЕРБУТ Ігор Анатолійович – здобувач Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Key words: *electoral system, parliamentary elections, opposition party, electorate.*

Внутрішні суперечності в суспільствах, незадоволення діями влади зумовлюють існування політичної опозиції. Українська дослідниця Л. Кочубей визначає опозицію як «організовану групу суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак, як системність та інституціоналізованість»¹.

Політична боротьба за владу породжує проблему взаємовідносин між владою та опозицією, в ролі якої можуть виступати, зокрема, як парламентські, так і позапарламентські політичні партії.

Взаємовідносини між владою та опозицією ризують залежно від типу політичної системи. Тоталітарні та авторитарні режими перешкоджають діяльності опозиції, що іноді набуває форм жорсткої політичної боротьби. У перехідних суспільствах глибокі соціально-економічні зміни, конфлікти, як наприклад, у посткомуністичних країнах, між «старими» та «новими» (демократичними) силами, можуть призводити до силового сценарію розв'язання політичного протистояння. У демократичних країнах опозиція не передбачає захоплення державної влади через насильницькі дії, оскільки у неї існують можливості відкрито висловлювати свою позицію, критикувати діяльність державних інститутів, надавати свої пропозиції щодо стратегій розвитку держави тощо та демократичним шляхом (через вибори) прийти до влади².

Досвід сучасної України доводить, що зміна влади революційним шляхом може призвести до негативних наслідків – глибокої політичної та соціально-економічної кризи. Одним із шляхів уникнення суспільних потрясінь у будь-якій державі є забезпечення доступу до прийняття політичних рішень представників різних соціальних груп, зокрема опозиційно налаштованих до влади.

З огляду на розвиток в Україні багатопартійної системи варто провести політологічний аналіз різних типів виборчих систем в аспекті їх впливу на шанси опозиційних політичних партій виграти парламентські вибори, а також з точки зору забезпечення реалізації інтересів виборців.

Сучасні виборчі системи поділяються на мажоритарні, пропорційні та змішані. Кожен тип виборчої системи має свої недоліки та переваги, як з точки зору справедливого представництва інтересів

електорату та впливу на стабільність політичної системи, так і в аспекті реалізації інтересів політичних сил, що борються за владу.

Голосування в межах *мажоритарної виборчої системи* проводиться зазвичай по одномандатним виборчим округам, причому одномандатний округ може бути й загальнодержавним (наприклад, у випадку проведення президентських виборів). Ця виборча система передбачає, що переможцем стає кандидат, який збирає більшість голосів виборців округу. Оскільки інші кандидати програють, то ця система отримала назву альтернативної. Залежно від того, яка саме більшість потрібна для перемоги, мажоритарні виборчі системи розділяють на системи абсолютної більшості (переможець повинен отримати більше половини голосів – 50% + 1 голос) та відносної більшості (кількість зібраних голосів, як правило, не має значення; необхідно щоб кожен із конкурентів отримав менше голосів, ніж переможець).

За мажоритарної системи можливі наступні випадки:

– значна частина тих, хто голосував, не представлена в парламенті;

– партія (кандидат), що отримала (отримав) меншу кількість голосів, ніж конкурент, отримує більше місць у парламенті;

– лідер держави не представляє інтереси більшості виборців³.

Для того, щоб забезпечити достатній рівень репрезентативності обраних осіб, у деяких країнах встановлюється необхідний кворум, дотримання якого є необхідною умовою визнання виборів дійсними. Цей кворум може мати дві форми: 1) мінімальна кількість голосів для кандидата-лідера у відношенні до кількості зареєстрованих виборців; 2) досягнення певного відсотка участі виборців.

У Франції, наприклад, на виборах членів Національних Зборів кандидата не визнають обраним у першому турі, якщо за нього проголосувало менше, ніж 25 % зареєстрованих виборців. На парламентських виборах за кандидата, що претендує на перемогу, повинні віддати голоси не менше, ніж 12,5% зареєстрованих виборців та 10 % від поданих голосів. Для того, щоб відбулися парламентські вибори у Литві, необхідна участь 40% виборців. Участь у другому турі може бути обмежена двома кандидатами, або двома списками, що отримали перемогу в першому турі, як, наприклад, у Португалії, Австрії, Польщі, Бразилії, Перу⁴.

В Україні парламентські вибори 1994 р. проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості, причому, для перемоги кандидату необхідно було набрати не менше 50% голосів зареєс-

трованих виборців у першому турі. У разі, якщо кожен кандидат в окрузі не отримував зазначеної підтримки, двоє з них (найбільш рейтингових) проходили у другій тур. У другому турі також діяв принцип абсолютної більшості, однак можливість голосувати проти обох кандидатів призвела до того, що у 92 округах ніхто не зміг набрати більше половини голосів. Крім того, через занадто низьку явку, що згідно із дійсним на той час (від 18 листопада 1993 р.) Законом України «Про вибори народних депутатів» повинна була становити не менше 50 % від загальної кількості виборців, не вдалося обрати народних депутатів ще в 20 округах.

Внаслідок застосування двотурової системи абсолютної більшості з вимогою дотримання кворуму участі виборців у голосуванні та можливістю голосування «проти всіх», Верховна Рада України II скликання з самого початку своєї роботи не представляла інтереси виборців майже з однієї третини округів. Навіть після проведення повторних виборів не всі округи мали своїх представників у законодавчому органі⁵. Притаманна мажоритарній системі «втрата» голосів, що були віддані за кандидатів, які не перемогли, та недосконалі виборчі правила негативно відобразилися на представницькій функції парламенту – інтереси значної частини виборців не були представлені.

Змішана виборча система також не сприяла політичним партіям отримати місця у Верховній Раді України, незважаючи на те, що їм було дозволено (нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями) висувати кандидатів у депутати. Внаслідок відсутності впливових і потужних партій лише 94 народних депутата були висунуті партіями або виборчими блоками: 61 – Комуністичною партією України, 22 – Народним Рухом України, 21 – Селянською партією України, 14 – Соціалістичною партією України, 11 – Українською республіканською партією, по 5 – Партією праці і Конгресом українських націоналістів. Усього в законодавчий орган України потрапило 178 представників 15 партій і цього було не достатньо для партійного структурування парламенту⁶.

Парламентські вибори до Верховної Ради України 1994 р. проходили в умовах становлення нової політичної системи та партійної системи зокрема і опозицією на той час були політичні сили правого спрямування. Головними результатами цих виборів стала різка зміна значущості правої та лівої груп партій. Завдяки активній позиції правих сил здавалося (у першу чергу, їм самим), що вони репрезентують більшу частину населення України, а ліві – лише незнач-

ну маргінальну його частину. Після виборів стало зрозумілим, що ліві представляють собою серйозну політичну силу, а праві відчули слабкість своїх позицій. Передвиборча активність правої і лівої груп була майже однаковою (595 та 531 кандидат відповідно), однак кінцеві результати у лівих були кращі – 55 депутатів від правих партій проти 120-и лівих⁷.

Можливо пропорційна виборча система була б сприятливішою для опозиційних партій, однак значний вплив на результати виборів мали електоральні настрої, які на той час не були враховані політиками.

Мажоритарна система вважається «найбільш співзвучною з європейськими культурними традиціями». До її переваг належать:

- відносна легкість формування уряду та його більша стабільність, оскільки вибори, як правило, виграють потужні партії;
- наявність тісного зв'язку між виборцями та депутатами.

Дж. Сарторі вважає систему у два тури абсолютної більшості однією з найкращих виборчих систем, оскільки вона дозволяє виборцям переголосувати і тим самим сприяє виявленню «вторинних» мотивів, якими керуються виборці (особливо, якщо у другий тур не пройшов їхній кандидат). Крім того, за такої системи, на думку вченого, партії можуть домовлятися й обмінюватися округами, що змушує зменшувати свої ідеологічні відмінності і поводити себе більш помірковано. Однак це можливо лише за французької системи, коли у другий тур виходить більше двох кандидатів⁸.

Отже, мажоритарна система призводить до зменшення представництва малих партій. Закон М. Дюверже стверджує, що мажоритарна система абсолютної більшості з голосуванням у один тур сприяє встановленню двопартійної системи. Однак, суспільні протиріччя, які призводять до створення нових політичних партій, можуть гальмувати формування двопартійної системи. При цьому, як зазначає Г. Кокс, навіть за умов багатопартійної системи, «стратегічне» голосування буде сприяти двопартійній системі: виборці зазвичай вважають, що їх голоси будуть втрачені, якщо не віддати їх на користь потенційного переможця. Крім того, мажоритарна система відносної більшості в одномандатних округах за характером свого механізму не сприяє представленню маленьких партій на окружному рівні⁹.

Необхідно зазначити, що в посткомуністичних країнах не завжди простежується визначена Дюверже залежність між партійною та виборчою системами. Наприклад, Р. Мозер дослідив, що закон

Дюверже працює в Угорщині та Польщі, але не в Росії та Україні. Такі результати вчені пояснюють соціальною неоднорідністю та впливом президентства на партійну систему – сильні президенти значно зменшують стимули політичних партій боротися за контроль над парламентом чи урядом. Т. Кларк та Дж. Уїтрок зазначають, що за умови відсутності мотивації у партійних лідерів боротися за вплив на роботу законодавчого органу, партії та незалежні депутати будуть намагатися зберегти своє місце та менше думати про перспективи стати частиною правлячої коаліції. Внаслідок цього співвідношення загальної кількості партій та парламентських партій мало залежить від типу виборчої системи¹⁰.

Пропорційна виборча система передбачає розподіл місць у парламенті відповідно до частки голосів, яку політична партія (виборчий блок політичних партій) отримала на виборах, а тому вважається більш справедливою в аспекті волевиявлення виборців, ніж мажоритарна. Отже, за пропорційної системи чисельність виборців, що отримує своїх представників у законодавчому органі, більша, причому спостерігається й ширше представництво різних соціальних груп.

Партійні списки можуть бути закритими, коли виборці голошують виключно за загальний список і не мають можливості впливати на розподіл мандатів між кандидатами (Ізраїль, Португалія, Іспанія тощо) і відкритими – виборці віддають голоси за конкретних кандидатів зі списку, що визначає порядок їх обрання (Чехія, Польща, Австрія, Фінляндія).

Голосування проходить по багатомандатних округах, причому високий рівень пропорційності результатів виборів забезпечується великими округами, що сприяє проходженню у парламент навіть маленьким партіям¹¹.

Змішана виборча система поєднує в собі пропорційну та мажоритарну виборчі систем та використовується в таких країнах, як ФРН, Австралія, Італія, у постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні.

Змішані виборчі системи можуть різнитися в залежності від того, яким чином поєднані мажоритарна та пропорційна складові. Головна мета комбінування елементів мажоритарної та пропорційної виборчих систем полягає у поєднанні переваг кожної із них та нівелюванні їхніх недоліків. Оскільки змішані системи поєднують засновані на принципово різних засадах виборчі системи, європейська правова доктрина розглядає їх як інституційні аномалії, які не

слід застосовувати в розвинених країнах. Однак необхідно зазначити, що за період останньої хвилі демократизації, змішані системи набули поширення.

Поєднують мажоритарну та пропорційну частин різними способами. Наприклад, у Фінляндії та Іспанії існують як одномандатні, так і багатомандатні округи. У посткомуністичних країнах практикується поєднання мажоритарної та пропорційної частин за принципом «паралельного змішування»¹².

У вересні 1997 р. в Україні був прийнятий новий виборчий закон, що передбачав обрання народних депутатів за змішаною системою. Парламентські вибори 1998 р. проходили на основі незалежного використання мажоритарної системи відносної більшості та пропорційної системи. Застосування в мажоритарній складовій принципу відносної більшості пояснюється тим, що мажоритарна система абсолютної більшості не виправдала себе в українських реаліях.

Нові правила довели свою ефективність: лише у 6 округах із 225-и вибори були визнані такими, що не відбулися через порушення, допущені при голосуванні та підрахунку голосів. Однак «втрата голосів» була суттєвою: у середньому за переможця в одномандатних округах голосувало менше 30% виборців, тобто близько 70% голосів не вплинуло на кінцевий результат¹³.

Застосування пропорційної складової позитивно вплинуло на розвиток партійної системи. До Верховної Ради України III скликання потрапило 8 партій/блоків, які змогли подолати 4-відсотковий бар'єр. Крім того, в багатьох мажоритарних округах отримали перемогу кандидати від партій. Таким чином, в українському парламенті було створено 8 фракцій, а непартійні кандидати вибороли лише 140 мандатів¹⁴.

Т. Бевз констатує, що парламентські вибори 1998 р. «зафіксували стабільність представництва трьох лівих і однієї правої партії. Тільки ліві партії утворили фракції винятково на партійній основі, інші – орієнтувалися на притягнення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій і позапартійних»¹⁵.

Якщо б у 1998 р. вибори проходили з 3-відсотковим виборчим бар'єром, то до законодавчого органу пройшли б ще й такі партії, як Народна аграрна партія України (набрала 3,68% голосів), Партія «Реформи і порядок» (3,13% голосів), Виборчий блок партій «Трудова Україна» (Громадянський конгрес України, Українська партія справедливості) (3,06% голосів). Через 4-відсотковий виборчий бар'єр було «втрачено» 25,75% голосів – така частка виборців

підтримала 22 партії та виборчі блоки партій, що не пройшли у парламент¹⁶.

Отже, за пропорційної (змішаної) системи на шанси недостатньо потужних партій виграти парламентські вибори має вплив прохідний бар'єр. Чим вищий рівень виборчого бар'єру, тим складніше малим партіям його подолати, а голоси виборців, що були віддані за непрохідні партії, втрачаються. Таким чином, загороджувальний бар'єр порушує як принцип рівності партій, так і принцип рівності виборчого права, рівність голосів виборців.

У Західній Європі під час проведення виборів на пропорційній основі із застосуванням обмежувального бар'єру в середньому втрачається 6 % голосів, тобто лише кожен двадцятий виборець голосує за партію, яка не проходить в парламент. Одночасно у постсоціалістичних країнах, які застосовують пропорційну виборчу систему, втрати становлять у середньому 17%, тобто кожен п'ятий виборець виявляється не представленим у парламенті. Зазвичай, при мажоритарній системі втрачається більше голосів, ніж при пропорційній, але значна фрагментованість політичної системи та високий рівень загороджувального бар'єру можуть спричинити суттєву втрату голосів. Так, у Туреччині на виборах у 2002 р. 10-відсотковий бар'єр подолали лише дві партії, а за інші партії, які не змогли пройти у парламент, було віддано 46% голосів¹⁷.

Застосування застережного бар'єру пояснюється необхідністю подолання мультипартійності політичного спектру, оскільки після краху тоталітарних режимів у посткомуністичних країнах, зокрема у Словаччині, Польщі, Україні, виникло безліч політичних партій значна частина яких були і є політично пасивними. Однак, провладні політичні сили, впевнені у своїх силах, можуть лобіювати підвищення рівня прохідного бар'єру, щоб зменшити шанси на перемогу опозиційних партій.

Зважаючи на значну «втрату» голосів на парламентських виборах 1998 р. як в одномандатних округах, так і у багатомандатному окрузі, можна зробити висновок, Верховна Рада III скликання недостатньо представляла інтереси виборців.

Парламентські вибори 2002 р. проходили майже за такими самими правилами, як і попередні. Завдяки пропорційній частині змішаної виборчої системи партії ставали активними учасниками формування представницької влади. В українському парламенті було представлено 22 партії, 19 з яких виграли вибори в складі 3-х блоків та 3 – самостійно. Усього виявили бажання змагатися за мандати 63

партії (42 у складі 12 блоків та 21 – самостійно). За умови застосування не 4-відсоткового, а 3-відсоткового прохідного бар'єру до Верховної Ради потрапив би ще виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко». За партії та блоки, що програли вибори, було віддано 17,96% голосів виборців¹⁸.

Результати виборів 2002 р. за мажоритарною складовою показали, що знову (як і в 1998 р.) близько двох третин голосів виборців були «втрачені». Це означає, що інтереси значної частина електорату не були представлені депутатами-мажоритарниками¹⁹.

Непарламентським партіям, зазвичай, мажоритарна складова є менш вигідною, ніж пропорційна. У грудні 2014 р. близько десяти непарламентських опозиційних партій Грузії, де функціонує змішана система, об'єдналися з вимогою щодо вилучення з неї мажоритарного компонента. Така позиція представників опозиції пояснюється тим, що на парламентських виборах 2008 р. на той час правляча партія Національний рух отримала перемогу майже на всіх мажоритарних округах. І хоча за пропорційною складовою цю політичну силу підтримало лише 59% виборців, завдяки мажоритарній частині представники Національного руху зайняли у законодавчому органі 79% місць. На парламентських виборах 2012 р. кількість голосів, що були віддані за Грузинську мрію та Національний рух майже відповідала кількості виборців, що проголосували за представників цих партій на мажоритарних округах. Однак, на місцевих виборах 2014 р. у представницький орган Тбілісі правляча партія Грузинська мрія зайняла 75% місць саме завдяки мажоритарній частині, оскільки по партійному списку партія отримала лише 46% голосів²⁰.

Що стосується України, то мажоритарна складова також була дискредитована щодо чесних «правил гри», що є необхідною умовою для перемоги опозиційних партій. На парламентських виборах 2002 р., як зазначає Ю. Ключковський, в одномандатних округах стали поширеними такі негативні явища, як підкуп виборців та «адміністративний ресурс» (протиправне втручання органів влади та їх представників у виборчий процес). «За пропорційною складовою обиралися кандидати від політичних партій та їх блоків, за мажоритарною складовою переважну кількість місць отримали формально «незалежні» кандидати, які, по суті, були представниками так званої «партії влади» – неформальної спільноти прихильників консервації правлячого режиму»²¹.

Крім того, так само, як і в Грузії, на цих виборах спостерігалася ситуація, коли підтримана Президентом політична сила (виборчий

блок політичних партій «За єдину Україну») отримала більше мандатів завдяки перемозі за правилами мажоритарної частини – 35 мандатів було виграно за списками і 86 в одномандатних округах²².

У 2006 р. вибори до українського законодавчого органу вперше проводились за пропорційною системою із жорсткими виборчими списками (як від партій, так і від виборчих блоків партій) із 3-відсотковим прохідним бар'єром. 18,22% виборців проголосувало за партії, які не подолали цей бар'єр. Усього 79 політичних партій виявили бажання змагатися за депутатські мандати: 51 у складі 17 блоків та 28 – самостійно. З них парламентськими стало 11 партій: 8 у складі 2-х блоків та 3 – самостійно²³.

Те, що політичні сили, що змагалися за мандати, мали доступ до ЗМІ, свідчило про демократичні зрушення в суспільстві. Однак проблема застосування «адміністративного ресурсу» залишилася, внаслідок чого з'явилися численні заяви про фальсифікації та вимоги щодо перерахунку голосів – насамперед від тих партій та блоків, що не подолали 3-відсотковий бар'єр²⁴.

Отже, хоча нові виборчі правила сприяли формуванню достатньо потужних партій, здатних суттєво впливати на політичні процеси, застосування «брудних технологій» перешкоджало опозиційним силам отримати більше місць у законодавчому органі. Незважаючи на це, опозиція виграла значну кількість мандатів (Блок Юлії Тимошенко – 129, Блок «Наша Україна» – 81)²⁵. Що ж стосується «втрапи» голосів виборців, то за пропорційної системи, вона була значно меншою, ніж за мажоритарної. Отже, Верховна Рада України V скликання нарешті представляла інтереси переважної більшості тих, хто проголосував – близько 80%. Однак необхідно зазначити, що постраждало регіональне представництво – було порушено зв'язок між депутатом та його виборцями.

На позачергових виборах до Верховної Ради у 2007 р. було «втрачено», порівняно з попередніми парламентськими виборами, незначну частку голосів – 6,82% (при 3-відсотковому прохідному бар'єрі). У змаганнях прийняли участь 42 партії: 32 у складі 10 блоків та 10 – самостійно. У парламент пройшло 16 політичних партій (14 у складі 3-х блоків та 2 – самостійно). Необхідно зазначити, що опозиція ще трохи більше зміцнила свої позиції у загальному вимірі: Блок Юлії Тимошенко отримав 156 мандатів, Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» – 72²⁶.

Напередодні парламентських виборів 2012 р. з ініціативи провладної фракції Партії Регіонів було змінено виборче законодав-

ство, яким було встановлено змішану систему. У новому Законі України «Про вибори народних депутатів» від 17 листопада 2011 р. було прописано, що політичним блокам забороняється брати участь у виборах. Крім того, було підвищено виборчий бар'єр з 3% до 5%. Ще до виборів експерти висловили думку, що все це зроблено для того, щоб перешкодити невеликим опозиційним партіям, рейтинги підтримки яких коливаються в межах 3%–5%, пройти у Парламент²⁷.

Народний депутат України Ю. Ключковський висловив думку, що «запровадження на парламентських виборах п'ятивідсоткового прохідного бар'єру призведе до втрати половини голосів виборців, які розподілять між собою партії-переможці»²⁸. Однак результати виборів показали, що «втрата» голосів не була значною (близько 6,5%), оскільки абсолютна більшість виборців підтримала п'ять партій. Усього було зареєстровано 21 партія, причому, навіть та партія, яка займала шосту позиція (Партія Наталії Королевської «Україна Вперед!» набрала, значно менше, ніж 3% голосів – 1,58%²⁹. Звичайно, основна «втрата» голосів відбулася в одномандатних округах.

Необхідно звернути увагу на той факт, що інтереси щодо реформування виборчого законодавства в опозиційних партій можуть не співпадати. Наприклад, потужним опозиційним партіям, як правило парламентським, вигідне встановлення високого рівня прохідного бар'єру. Так, за Закон «Про вибори народних депутатів» (за яким проходили парламентські вибори 2012 р.) проголосувала й частина опозиції – 62 депутата від фракції «Блок Юлії Тимошенко-Батьківщина», і 36 депутатів Блоку «Наша Україна-Народна Самооборона», чим викликали обурення представників інших опозиційних політичних сил, зокрема О. Тягнибока, А. Гриценка, В. Кличка та ін. Хоча, у першу чергу, невдоволення було викликано не стільки рівнем прохідного бар'єру (як Політична партія «УДАР Віталія Кличка», так і політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» мали достатній рівень підтримки), скільки іншими нормами, зокрема новим порядком утворення виборчих комісій³⁰.

Нові виборчі правила, за якими проходили парламентські вибори 2012 р., в цілому завадили перемозі опозиційних сил. Заборона створення виборчих блоків була спрямована, насамперед, проти Блоку Юлії Тимошенко, що на виборах 2007 р. отримав 156 мандатів. Внаслідок цих змін політична партія ВО «Батьківщина» (фактичний правонаступник блоку), виграла лише 99 мандатів разом з

мажоритарниками. За пропорційної системи у партії був би значно кращий результат – 124 місця.

На парламентських виборах 2012 р. опозиційні сили отримали 177 мандатів, а за попереднім виборчим законодавством вони отримали б 241 мандат. Отже, внаслідок впровадження змішаної виборчої системи опозиційні партії ВО «Свобода», «УДАР» та ВО «Батьківщина» втратили 64 мандати. Комуністична партія України, яка не була опозиційна до партії влади, втратила тим не менш половину місць через новий закон «Про вибори народних депутатів»³¹.

Позачергові парламентські вибори 2014 р. також проходили за змішаною системою і з 5-відсотковим прохідним бар'єром. У багатомандатному загальнодержавному окрузі з двадцяти дев'яти партій до Верховної Ради пройшло шість. Якщо на виборах 2012 р. збільшення загороджувального бар'єру з 3% до 5% не вплинуло на кількість партій-переможців, то на позачергових парламентських виборах ситуація склалася зовсім інша. Якщо б партіям прийшлося долати лише 3-відсотковий прохідний бар'єр, то парламентськими партіями стали б ще чотири – політична партія ВО «Свобода», Комуністична партія України, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» та Політична партія «Громадянська позиція» (Анатолій Гриценко). Таким чином, багато виборців проголосували за партії, які не пройшли до Верховної Ради – 22,5%. Із 198-и депутатів, що обиралися по одномандатним округам, 103 були висунуті партіями, з яких 87 – «партією Президента» та «партією Прем'єр-міністра»³².

Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, можна зробити висновок, що для переважної більшості опозиційних партій в Україні, вигідною є пропорційна виборча система з 3-відсотковим виборчим бар'єром. Для електорату пропорційна система забезпечує меншу втрату голосів, тобто більш справедливе представництво інтересів виборців. Однак «закриті списки» зумовлюють втрату зв'язку між депутатом та його виборцями. Пропорційна система з відкритими списками дозволяє виборцям більшою мірою впливати на формування депутатського корпусу – голосувати не лише за партію, а й змінювати розташування кандидатів у списку. Тому необхідно проводити реформування виборчого законодавства, враховуючи, зокрема, інтереси опозиційних партій та виборців. Питання забезпечення стабільності політичної системи України постає сьогодні надзвичайно гостро.

1. *Кочубей Л.* Влада та опозиція в Україні у період Євромайдану (листопад 2013 – лютий 2014 рр.): аспекти взаємодії / Л. Кочубей // Наукові записки

ПіЕНД ім. І.Ф. Кураса ВНАН країни, 2014. – № 2 (70). – С. 57. **2. Побочий І.А.** Влада та опозиція як суб'єкти політичної боротьби в процесі державотворення в Україні / Побочий І.А. // Сучасна українська політика. Політики і політологія про неї. – К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – Вип. 7. – С. 284. **3. Хан Е. А.** Избирательная система как элемент электоральной инженерии [Електронний ресурс] / Хан Е.А. – Режим доступу : www.academia.edu/4139333 **4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права :** матеріали Венеціанської комісії, ПАРС, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. – К. : ЛОГОС, 2009. – С. 95. **5. Ключковський Ю. Б.** Выборчі системи та українське виборче законодавство / Ключковський Ю.Б. – К. : Час Друку, 2011. – С. 97-98. **6. Бевз Т.** Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності / Т. Бевз // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – № 6 (50). – С. 8-9. **7. Білецький М.** Політичні партії у взаємодії зі структурами влади [Електронний ресурс] / М. Білецький, М. Погребинський // Становлення владних структур в Україні (1991-1996), 1997. – Режим доступу : <http://www.analitik.org.ua/publications/joint/3dd12dea/3dd13f15/> 8. **Кынев А. В.** Партии и выборы в современной России: Эволюция и революция / А.В Кынев, А.Е Любарев. – М. : Фонд «Либеральная миссия» ; Новое литературное обозрение, 2011. – С. 107. **9. Кокс Г. В.** Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу Кокс Г.В. – О. : Бахва, 2003. – С. 35-36. **10. Terry D.** Presidentialism and the Effect of Electoral Law in Postcommunist Systems Regime Type Matters / D. Terry, J. Wittrock // Comparative Political Studies, 2005 – №2 (Vol. 38) – P. 171-188. **11. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення :** Аналітична доповідь / за заг. ред. О. А. Фісуна. – К. : НІСД, 2007. – С. 8-9. **12. Ключковський Ю. Б.** Цит. праця. – С. 76-78. **13. Там само.** – С. 99-100. **14. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.).** Енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 19-21. **15. Бевз Т.** Цит. праця. – С. 10. **16. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) //** Вибори народних депутатів, 29.03.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0> **17. Ключковський Ю. Б.** Цит. праця. – С. 66-67. **18. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) //** Вибори народних депутатів, 31.03.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V> **19. Ключковський Ю. Б.** Цит. праця. – С. 101. **20. Непарламентская оппозиция требует упразднения мажоритарной избирательной системы, 8.12.2014 /** Civil. Ge [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=26699> **21. Ключковський Ю. Б.** Цит. праця. – С. 102, 107. **22. Підсумки голосування /** Вибори народних депутатів, 31.03.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=400&rejim=0> **23. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі //** Вибори народних депутатів, 26.03.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001> **24. Бевз Т.** Цит. праця. – С. 14. **25. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі //** Вибори народних депутатів, 26.03.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001> **26. Відомості про**

підрахунки голосів виборців // Позачергові вибори народних депутатів України, 30.09.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001> **27. Виборча** реформа очима громадськості (жовтень-листопад 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/107091?download=true> **28. Новий** законопроект про вибори : 5% прохідний бар'єр і без варіанту «проти всіх», 27.05.2011 [Електронний варіант]. – Режим доступу : [www. http://tsn.ua/ukrayina/noviy-zakonoproekt-pro-vibori-5-prohidniy-bar-er-i-bez-variantu-proti-vsih.html](http://tsn.ua/ukrayina/noviy-zakonoproekt-pro-vibori-5-prohidniy-bar-er-i-bez-variantu-proti-vsih.html) **29. Вибори** народних депутатів України 2012 // ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900> **30. Тягнібок** пригрозив опозиції вийти з Комітету опору диктатурі, 18.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/35658> **31. Висоцький О.** Легітимаційні технології політичних сил в Україні та їх результативність у здобутті підтримки суспільства на парламентських виборах 2012 р / Висоцький О. // Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – С. 196-198. **32. Позачергові** вибори народних депутатів України 2014 / ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp501?PT001F01=910>

Gerbu Igor. Electoral systems in the aspect of the interests of the opposition parties and the electorate

The article deals with the examination of the influence of different types of electoral systems on the ability of opposition parties to win the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine. Election rules were considered in the aspect of ensuring the representation of the interests of the voters in the Ukrainian Parliament.

Political power struggle raises the problem of the relationship between government and opposition. It is important for democracy Ukraine to ensure access to the political process for opposition parties and and to allow them to represent their electorate. Elections provide an opportunity for peaceful competition between political actors. Electoral systems are the important political institution in representative democracies. They convert votes into seats and structure the choices of voters. Political developments in Ukraine have caused repeated changes of the parliamentary electoral system.

It is very important for Ukraine to find the ways to organise a democratic system of representation. Representation is an important function of the parliament. Loss of votes in the elections negatively affect the representation of the Verhovna Rada of Ukraine. The article considers the impact of electoral rules on the loss of votes and gives a detailed analysis of relationships of electoral system types and possibilities of Ukrainian opposition parties to win parliamentary elections.

In the 1990 and 1994 elections, all 450 members of the Verhovna Rada were elected by majority voting. The elections of 1994 were based on the majoritarian Two-Round-System. In order to be elected a candidate needed to obtain more than 50% of votes and in order for the election to be valid more than 50% of registered voters needed to vote. If no candidate obtained more than 50% in the first round, the top two candidates were listed on the ballot in the second round. In the second round the 50% rule was applied as well. Due to the use of complex electoral rules in the beginning of the 2th Verkhovna Rada of Ukraine did not represent the interests of

voters many (about 30%) districts. The majority system did not favour conducive the development of the party system in Ukraine.

In the 1998 and 2002 elections, 225 people's deputies of Ukraine were elected by majority voting and another MPs were elected on a proportional basis. Parliamentary elections in 1998 were based on independent use of majoritarian system of First-Past-the-Post and proportional system. In the single-members districts about 30% of the voters supported the winning candidates and about 70 % of all voters supported other candidates. Proportional part of combined electoral system had 4 % threshold for political parties. 26 % of the voters supported 22 parties that have not passed in the Verkhovna Rada of Ukraine. Increasing threshold from 3% to 4% did not allow small opposition parties win elections.

In the elections of 2002 was lost about 70% of the vote in the single-member districts. Because of the 4% threshold for proportional part of combined-independent system was lost about 18% of the votes. For non-parliamentary opposition parties the majority part was less favorable than the proportional part of the electoral system.

In the 2006 and 2007 elections, all MPs were elected on a proportional basis. About 18 % of the voters supported parties that did not pass 3% threshold in the 2006. In the next parliament elections because of 3% threshold was lost about 7% of the votes.

In the 2012 and 2014 elections a mixed voting system was again used. The loss of votes mainly occurs in the majority single-member districts.

The article concluded that for the majority of the opposition parties in Ukraine proportional system with 3% threshold is the most advantageous. Proportional system provides a fairer representation of the interests of voters.

Key words: electoral system, parliamentary elections, opposition party, electorate.

УДК 321.02

М. В. СПІВАК

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ

Висвітлено питання цінності здоров'я людини. Визначено сутність понять «здоров'язбереження», «політика здоров'язбереження». Наголошується на необхідності формування ідеології соціального партнерства в Україні. Робиться висновок про те, що державна політика у сфері соціального партнерства в контексті політики здоров'язбереження не є цілісною, а має фрагментарний характер.

© СПІВАК Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбереження, політика здоров'язбереження, соціальне партнерство, держава, суспільство.

Спивак М.В. Формирование механизма социального партнёрства в контексте политики здоровьесбережения

Отражен вопрос ценности здоровья человека. Определена сущность понятий «здоровьесбережения», «политика здоровьесбережения». Отмечается на необходимости формирования идеологии социального партнерства в Украине. Делается вывод, что государственная политика в сфере социального партнерства в контексте политики здоровьесбережения не является целостной, а имеет фрагментарный характер.

Ключевые слова: здоровье, здоровьесбережения, политика здоровьесбережения, социальное партнерство, государство, общество

Spivak Marina. Forming of mechanism of social partnership is in the context of politics of health of maintenance

The question of value of health of man is reflected. Essence of concepts «health of maintenance», «politician of health of maintenance» is certain. It is marked on the necessity of forming of ideology of social partnership for Ukraine. Drawn conclusion however, that a public policy in the field of social partnership in the context of politics of health of maintenance is not integral, but has fragmentary character.

Key words: a health, health of maintenance, politician of health of maintenance, is social partnership, state, society

Україна проголошена соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини. Це дає підстави визнати необхідність гарантування з боку держави прав людини, що приводить до визнання необхідності соціального співробітництва. Збереження здоров'я в сучасних умовах є провідним пріоритетом гуманітарного розвитку і державної політики. Тому механізм соціального партнерства у контексті політики здоров'язбереження сучасної соціально-політичної парадигми потребує теоретичного обґрунтування і ретельного дослідження.

Аналізу сутності соціальної держави та соціального партнерства присвячені праці В. Деркач, М. Кононенко, Г. Савранської, Н. Хоми, Л. Юзик. Вагомим науковим внеском у питаннях збереження здоров'я стали роботи З. Гладуна, Д. Карамішева, В. Москаленка, Я. Радиша, В. Рудого, С. Стеценка, І. Сенюти, Т. Семигіної. Водночас реальні кроки до запровадження реформування системи охорони здоров'я в Україні актуалізують окреслену проблематику.

Мета даної статті – розкрити процес формування та охарактеризувати механізм соціального партнерства у контексті політики здоров'язбереження.

Враховуючи, що наше дослідження лежить у площині науки політології і метою наших попередніх і майбутніх наукових праць є напрацювання найбільш ефективної побудови нової системи охорони здоров'я, розширення принципів і цінностей, що будуть покладені в основі політики здоров'язбереження під «здоров'язбереженням» слід розуміти процес зміцнення та збереження здоров'я, спрямований на перетворення емоційно-психологічної, фізичної та інтелектуальної сфер людини, підвищення ціннісного ставлення до особистого здоров'я і здоров'я інших, загальне усвідомлення людини особистої відповідальності за власне здоров'я.

Політика здоров'язбереження – це політика в соціально-культурній сфері, відповідно до якої держава, (або суб'єкти публічної адміністрації (посадові особи), органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання спрямовують свою діяльність на підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя і збереження генофонду Українського народу.

Політика здоров'язбереження повинна включати три основні складові: виховання, культура і поведінка здоров'язбереження.

Виховання, це всебічний гармонійний розвиток особистості. Виховання здоров'язбереження, передбачає формування у людини певних якостей відповідно до вимог морального, розумового, трудового, фізичного й естетичного виховання. Завданнями такого виду виховання повинні бути: формування переконань, що здоров'я є ціннісним елементом духовного життя людини; формування умінь і навичок поведінки по відношенню до свого здоров'я, наукового світогляду по відношенню до проблем екологічного характеру, глобальних проблем, що загрожують здоров'ю, вироблення санітарно-гігієнічних умінь та навичок; тренування та загартування організму тощо.

Культура – освітній процес, що відкриває широкі перспективи в напрямі формування світогляду людини. Проблема культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації набуває особливої значущості, що пояснюється постійним погіршенням стану здоров'я, зумовленим несприятливими соціально-економічними умовами. Завданням культури здоров'язбереження є: створення оптимальних умов для формування здорового організму людини; виховання волі, розвиток спритності, краси тіла і рухів; відмова від тютюнопаління, вживання алкоголю і наркотиків; усвідомлення відповідальності перед майбутнім поколінням за збереження генофонду нації тощо.

Поведінка – бажані, видимі прояви людини направленні на збереження фізичного і психічного здоров'я. Поведінка здоров'язбере-

ження є результатом виховання і культури. Завданням поведінки здоров'язбереження є: оволодіння особистістю правилами та нормами моральної поведінки; розвиток почуттів; формування переконань; застосування здобутих у цій сфері знань, умінь та навичок тощо.

Ми переконані, що слова «здоров'я» та «збереження» у політологічній площині, повинні наповнитися абсолютно новим змістом. Людина, та збереження її здоров'я є найважливішим завданням правової держави, демократичного розвитку.

Як засвідчує практика, сучасне людське суспільство – це суспільство соціального партнерства, яке реалізується через багаторівневу структуру постійно діючої суспільної комунікації (система громадянського суспільства, розвинений парламентаризм, відповідальний уряд як уряд парламентської більшості, постійне функціонування системи взаємодії підприємців і найманих працівників тощо).

Характерною ознакою розвинених, цивілізованих суспільств є те, що вони, спираючись на важкий, часом трагічний досвід, заклали такі основи, таку систему суспільної комунікації, яка привела їх зрештою до соціального партнерства.

Будь-яка система не є абсолютно ідеальною і потребує тих чи інших часових корекцій. Проте сам принцип зрозумілий. І шляхи його реалізації теж. Українська людина, українське суспільство лише на початку цього шляху. Більше того, на етапі первісного нагромадження капіталу. А це – і стрімке розшарування суспільства, і клановість, і корупція, наростання тіньової економіки, бартеризація, катастрофічний спад виробництва, неплатежі тощо. Тобто йдеться про системну, багатоаспектну кризу, основоположні принципи виходу із якої окреслені вище, – вони впливають із скарбниці світового досвіду.

Одну обставину треба при цьому виокремити як визначальну. Реформи, які здійснюються у суспільстві, будуть результативними лише тоді, коли існуватиме розгалужена системна комунікація, постійно діючий суспільний дискурс, у межах якого узгоджуватимуться принципові інтереси різних соціальних груп за умов різкої суспільної стратифікації, розшарування¹.

У своїх дослідженнях М. Кононенко приходиться до висновків, що сучасна вітчизняна наука розглядає соціальне партнерство у двох формах:

1) як систему розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгоджених рішень з питань соціально-трудових рішень;

2) як принцип соціальної політики держави, що забезпечує справедливість розподілу матеріальних ресурсів між сторонами соціальних відносин в умовах ринкової економіки².

На думку науковця, важливим компонентом механізму соціального партнерства є організаційно – управлінське мистецтво. Його призначення – у різноманітності (навіть різноспрямованості) утилітарних інтересів різних суб'єктів соціального управління (груп, індивідів, органів влади) досягнення угоди, процедури реалізації взаємних зобов'язань.

Важлива частина механізму соціального партнерства як виду управління – соціальна відповідальність. Вона конкретизується, розкривається через зміст і структуру державно-управлінських рішень, прийнятих у процесі соціального партнерства, у задіянні механізмів зворотного зв'язку, контролю громадськості за виконанням державними органами прийнятих програм і стратегій соціально-економічного розвитку³.

Як зазначає В. Деркач громадянське суспільство є складним феноменом, що породжує додаткові проблеми не лише в дослідженні форм його взаємодії з державою, а й у побудові теоретичних схем взаємодії держави і громадянського суспільства та в їх практичній реалізації. Це зумовлено як багатоманітністю ідейних витоків концепції громадянського суспільства, так і відмінністю його конкретних національних і часових модифікацій. Автор вказує на те, що задля методологічної зручності деякі дослідники відзначають, що «концепція громадянського суспільства має сенс лише в межах дихотомії «громадянське суспільство-держава». Полягає він у тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави робити їх соціальними партнерами, заперечувати вивіщення держави над суспільством, доводити, що держава є похідною від громадянського суспільства й повинна слугувати йому, а не навпаки, як це не рідко трапляється⁴.

На думку Л. Юзик основу механізму партнерських відносин складають форми, методи, способи, процедури і технології (сукупність методів і процедур) взаємодії, система контролю виконання прийнятих договорів, угод, а також організаційно-функціональні структури (органи) на всіх рівнях соціального партнерства. Даний механізм характеризується переговорним процесом, що постійно діє⁵.

Авторка стверджує, що механізмом реалізації соціального партнерства є узгоджений порядок взаємодії сторін в процесі обгово-

рення, ухвалення і здійснення намічених заходів, а також взаємозв'язок між його рівнями. Під механізмом соціального партнерства як елементу його системи в цілому розуміють сукупність методів і інструментів, за допомогою яких забезпечується досягнення партнерської взаємодії сторін. Як всякий механізм, він має ряд важелів, взаємодія яких приводить до досягнення цільової функції⁶.

Враховуючи наукові погляди на існування і розвиток інституту соціального партнерства, у класичному варіанті, всі вони зводяться до того, що предметом соціального партнерства виступають колективні відносини між соціальними партнерами із участі трудових колективів у встановленні умов праці; з участі трудових колективів в управлінні організаціями, на яких вони працюють; щодо укладення і виконання колективних договорів та колективних угод на галузевому, регіональному, національному рівнях; щодо діяльності професійних спілок та інших представницьких органів трудового колективу в соціально-трудовах відносинах; щодо утворення та діяльності об'єднань роботодавців; з вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів. До сфери соціального партнерства входять: досягнення консенсусу з питань забезпечення зайнятості, створення додаткових робочих місць, організації оплачуваних громадських робіт, захисту населення від безробіття; застосування найманої праці з дотриманням техніки безпеки, вимог з охорони здоров'я працівників у процесі праці, оплати праці й забезпечення відтворюючої і стимулюючої функції заробітної плати, прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати; забезпечення нормального режиму праці й відпочинку; забезпечення права працівників на участь в управлінні працею на підприємстві, в розподілі прибутку для забезпечення соціальної діяльності підприємства, у визначенні соціальних стандартів і встановленні їх мінімальних меж, у встановленні порядку проведення колективних переговорів, вирішенні колективних трудових спорів тощо⁷.

Об'єктивно оцінюючи суперечливий реформаційний процес українського суспільства, доречно зауважити, що сьогодні соціальне партнерство слід розглядати, як спосіб ефективного вирішення нагальних питань навколо проблематики охорони здоров'я. Сучасні наукові позиції повинні зводитися до наукових розробок і рекомендацій у цьому напрямку.

В Україні гостро відчувається недосконалість законодавчого забезпечення системи партнерських відносин, склалася стійка практика ігнорування, невиконання чинних законів різними суб'єктами.

За умов тотального ігнорування законів, важко сподіватися на дієвість і чинність договорів і угод. Суттєвою перешкодою для становлення соціального партнерства стає розмивання ціннісно-нормативної системи суспільства, обумовлене масовим порушенням законів і соціальних норм.

На думку Г. Савранської однією із проблем, зумовлених соціально-економічними й політичними реформами в Україні, є гострий конфлікт ціннісних орієнтацій. За відсутності базової системи цінностей, здатної бути основою соціального консенсусу, такий конфлікт криє в собі небезпеку незворотного розколу суспільства⁸.

З цього приводу, на основі проведеного дослідження, Т Семигіна стверджує, що для реалізації в Україні державно-приватного партнерства в охороні громадського здоров'я доцільно законодавчо закріпити права та повноваження інститутів громадянського суспільства в охороні громадського здоров'я, здійснити реальну децентралізацію багатьох сфер охорони здоров'я, стимулювати участь локальних громад і бізнесових структур в охороні громадського здоров'я⁹.

На переконання Н. Хоми соціальна держава в умовах глобалізації бачиться як «активна (випереджаюча) соціальна держава», що передбачає баланс між персональною відповідальністю людей і захистом з боку держави¹⁰.

Очевидним є те, що перед соціальною державою стоїть складне завдання: забезпечити ефективну взаємодію з приватним підприємництвом, що необхідно для стимулювання економіки, не допускаючи при цьому зниження рівня соціального захисту найманих працівників¹¹.

Хоча, як позитивний момент формування механізму соціального партнерства у контексті політики здоров'язбереження, слід відмітити прийняття Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 року № 5/2015.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України.

Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами:

– вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стан-

дартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему;

– вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів;

– вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

– вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей¹².

У п. 7 статті 3. Стратегії закладені основоположні компоненти соціального партнерства, що є основою реформи системи охорони здоров'я. Метою державної політики у цій сфері є кардинальне, системне реформування, спрямоване на створення системи, орієнтованої на пацієнта, здатної забезпечити медичне обслуговування для всіх громадян України на рівні розвинутих європейських держав. Головними напрямами реформ мають стати підвищення осо-

бистої відповідальності громадян за власне здоров'я, забезпечення для них вільного вибору постачальників медичних послуг належної якості, надання для цього адресної допомоги найбільш соціально незахищеним верствам населення, створення бізнес-дружньої обстановки на ринку охорони здоров'я. Орієнтиром у проведенні реформи є програма Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я – 2020»¹³.

Положення статті 5. Стратегії визначають, що головною передумовою її реалізації є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності.

Відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, просто прозоро та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини.

Відповідальність бізнесу – підтримувати та розвивати державу, бізнес-середовище та громадянське суспільство, сумлінно сплачувати податки, здійснювати ефективні інвестування в економіку держави, дотримуватися принципів чесної праці та конкуренції.

Відповідальність громадянського суспільства – контролювати владу, жити відповідно до принципів гідності та неухильно додержуватися Конституції України та законів України¹⁴.

Аналізований нормативно-правовий акт став чи не найпершим офіційним документом, що має соціально-політичне призначення, відповідає потребам суспільного розвитку у відповідності з яким формуються соціальні партнерські відносини і, відповідно, покладаються певні зобов'язання.

Таким чином, подальший демократичний розвиток України потребує формування ідеології соціального партнерства, що є формою соціальної взаємодії багатьох державних інститутів і суспільних груп громадянського співтовариства, яка дає їм змогу вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації і реалізації.

Здоров'язбереження є найвищою метою і цілепокладанням суспільства у формуванні здорового покоління – майбутнього держави, соціальною місією. До найсуттєвіших ознак-вимог громадянського суспільства можна віднести визнання людини, її інтересів, прав і свобод у ролі головної цінності суспільства. Для досягнення цього, насамперед, необхідне налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що

повинна базуватися на партнерстві, взаємозацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

Варто визнати, що державна політика у сфері соціального партнерства в контексті політики здоров'язбереження не є цілісною, а має фрагментарний характер, а тому потребує подальших наукових розвідок.

Оцінюючи ситуацію, що склалася на сьогодні, внесені пропозиції можуть сприяти створенню бізнес-дружньої обстановки на ринку здоров'язбереження, що відповідає цілям викладеним в проєкті Національної стратегії побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2025 р.

1. *Філософія* світ людини. Комунікативна природа людського буття. Суспільна комунікація і проблема соціального партнерства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/philosophy/svit/55.html>
 2. *Кононенко М.М.* Соціальне партнерство як тип соціального управління. [Електронний ресурс] / Кононенко М.М. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/04.pdf>
 3. Там само.
 4. *Деркач В.А.* Формування механізму соціального партнерства. [Електронний ресурс] / Деркач В.А. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/03.pdf>
 5. *Юзик Л.* Сутність та механізм соціального партнерства / Л. Юзик // *Економічний аналіз*. – 2010. – Вип. 5. – С. 225–227.
 6. Там само. – С. 226.
 7. *Трудове право України* : підручник [Електронний ресурс] / Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева. – К. : Знання, 2001. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/TPravo/peredmova.htm>
 8. *Савранська Г.М.* Розвиток національної моделі соціального партнерства у контексті забезпечення соціальної безпеки України [Електронний ресурс] / Савранська Г.М. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/18.pdf>
 9. *Семигіна Т.В.* Політика охорони громадського здоров'я в Україні у контексті процесів глокалізації (політологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02 / Т. В. Семигіна ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. – К., 2013. – С. 35.
 10. *Хома Н.М.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія / Хома Н.М. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2012. – С. 507.
 11. Там само.
 12. *Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»* : Указ Президентп України ; Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
 13. Там само.
 14. Там само.

Spivak Marina. Forming of mechanism of social partnership is in the context of politics of health of maintenance

Actuality of this article is predefined by that Ukraine is proclaimed by the social state, politics of that is sent to conditioning, that provide deserving life and free

development of man. It grounds to admit the necessity of guaranteeing from the side of the state of human that results in confession of necessity of social collaboration rights. Maintenance of health in modern terms is leading priority of humanitarian development and public policy. Therefore the mechanism of social partnership in the context of politics of health of maintenance of modern socio-political paradigm needs a theoretical ground and careful research.

Aim of this article – to expose a forming process and describe the mechanism of social partnership in the context of politics of health of maintenance.

In the article the looks of the Ukrainian scientists are given and analysed to the range of problems of social partnership.

An idea is grounded however, that for modern Ukraine that hears the confession democratic values and the new way of independent ascent, very actual are a task of forming and further development of the system of social partnership, proper taking into account of home specific and use of experience of the European states that have corresponding achievements in this area.

The brought authorial determinations over of concepts «health of maintenance» and «politician of health of maintenance». Exposed component politicians of health of maintenance, that must include three basic constituents: education, culture and behavior of health of maintenance.

The special place in the article belongs to the normatively-legal fixing of social partnership in the field of the health of maintenance.

It is marked, that the aim of public policy in the field of it the cardinal, system reformation, sent to creation of the system oriented to the patient, is, able to provide medical service for all citizens of Ukraine at the level of the developed European states. The increases of the personal responsibility of citizens must become main directions of reforms for an own health, providing for them of free choice of medical service of the proper quality, grant for this purpose of address help providers to the most socially unprotected layers of population, creation of business-friendly situation at the market of health protection. A reference-point in realization of reform is the program of European Union «European strategy of health – 2020».

Basis of social partnership is principle of collaboration between subjects, that will be realized in form the conduct of negotiations, entering into contracts, concordance of projects of normatively-legal acts, consultations at making decision between the subjects of social partnership on all levels (national, regional, branch and local levels).

An author draws conclusion that further democratic development of Ukraine needs forming ideologies of social partnership, that are the form of social co-operation of many state institutes and community groups of civil concord, that gives to them possibility freely to express the interests and find the civilized methods of their harmonization and realization.

A health of maintenance is the greatest aim and цілепокладанням societies in forming of healthy generation – the future of the state, by a social mission. To the most substantial signs-requirements of civil society it is possible to take confession of man, his interests, rights and freedoms person main value of society. For this achievement, first of all, necessary adjusting of effective co-operation of executive bodies with the institutes of civil society, that must be based on partnership, to the personal взаємозацікавленості in the achievement of the aims, related to the process of democratization of all spheres of state administration and public life, socio-

economic and spiritual progress, all-round providing of protection of rights and freedoms of man and citizen.

It costs to admit that a public policy in the field of social partnership in the context of politics of health of maintenance is not integral, but has fragmentary character, and that is why needs further scientific secret services.

Estimating a situation that was folded for today, made suggestions can assist creation of business-friendly situation at the market of health of maintenance that answers aims expounded in the project of National strategy of construction of the new system of health protection in Ukraine on the period of 2015–2025 p.p.

Key words: a health, health of maintenance, politician of health of maintenance, is social partnership, state, society

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019:31

С. Г. ДЕНИСЮК
В. В. КАВКА

ПОЛІТИЧНИЙ УСПІХ: ЧИННИКИ, КРИТЕРІЇ ТА ОЦІНКИ

Проаналізовано розуміння феномену успіху в сучасних політичних процесах. Виокремлено суб'єкти політичного успіху та об'єктивні умови його досягнення. Визначено чинники і критерії політичного успіху в політичній діяльності. Акцентовано увагу на оцінюванні політичного успіху через врахування співвідношення політичної мети і засобів її досягнення, які використовують політичні актори, і витрачених ресурсів з отриманим результатом чи перевагами у політиці.

Ключові слова: *успіх, політичний успіх, довіра, політичні технологія, маніпуляція, політична свідомість.*

Денисюк С.Г., Кавка В.В. Политический успех: факторы, критерии и оценки

Проанализировано понимание феномена успеха в современных политических процессах. Выделены субъекты политического успеха и объективные условия его достижения. Определены факторы и критерии политического успеха в политической деятельности. Акцентировано внимание на оценке политического успеха через учет соотношения политических целей и средств их достижения, которые используют политические актеры, и затраченных ресурсов с полученным результатом или преимуществами в политике.

Ключевые слова: *успех, политический успех, доверие, политические технологии, манипуляция, политическое сознание.*

© ДЕНИСЮК Світлана Георгіївна – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету

© КАВКА Віктор Васильович – кандидат історичних наук, доцент Вінницького національного технічного університету

Denysiuk Svetlana, Kavka Viktor. Political success: factors and evaluation criteria

The understanding of the success phenomenon in modern political processes is analyzed. Author determines the subjects of political success and objective conditions to achieve it. Factors and criteria for political success in politics are defined. Attention is focused on assessing political success due to consideration of the balance of political goals and means to achieve it, used by political actors and resources spent on the results or political benefits.

Key words: success, political success, trust, political technology, manipulation, political consciousness.

Успіх у сфері політики переважно розглядається науковцями як ефективний і позитивний результат політичної діяльності, її конкретних значних заходів і кроків. Однак це феномен багатоаспектний, який виконує важливі функції у політичних процесах і може оцінюватись через співвідношення мети і засобів її досягнення. Різноманітність і неоднозначність цього феномену полягає у тому, що, по-перше, політичний успіх є результатом боротьби за владу, сприяє підвищенню ефективності влади, зростанню престижу і авторитету демократичних інститутів.

По-друге, досягнення політичного успіху дає можливість отримати переваги певним суб'єктами в суспільно-політичному просторі, оскільки він виступає об'єктивною основою у розподілі влади і її ресурсів.

По-третє, прагнення до політичного успіху є одним з факторів самореалізації особистості в політичній діяльності, її природною мотивацією. Проблема досягнення політичного успіху особливо проявляється у періоди «передвиборної гонки», коли посилюється конкуренція між претендентами на владу. Все перераховане актуалізує дослідження політичного успіху, його комунікативної і оцінювальної функцій щодо осмислення ефективності (яка може мати різний вимір) діяльності політичних суб'єктів.

Питання аналізу раціональної і морально виваженої, з точки зору суспільної оцінки, політичної діяльності суб'єктів політики, спрямованої на отримання, реалізацію та утримання влади піднімалась у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників (Є. Головахи, С. Голубєва, І. Ільїна, Р. Фарнена, В. Андрущенко та ін.). Вплив політичної культури і свідомості на сприйняття успіху в політичній сфері вивчали Л. Бевзенко, М. Головатий, Ю. Качанова, В. Корнієнко, М. Остапенко, Н. Паніна, Л. Хорішко, Р. Фарнен, А. Щербініна та ін. У політичній соціології феномен «політичного успіху» аналізується через отримання перемоги в певних електоральних ситуаціях.

Однак бракує досліджень щодо сутності політичного успіху, як показника діяльності певних політичних сил, і визначення його критеріїв. Виходячи з актуальності теми статті і ступеня розробки цієї проблематики, метою дослідження є аналіз політичного успіху в умовах сучасного суспільства, зокрема, загострення суспільно-політичної кризи.

Під «успіхом» у науковій літературі, як правило, розуміють досягнення суб'єктом певних цілей в обраній сфері діяльності. Тому політичний успіх слід розглядати, як досягнення суспільно-значущих цілей суб'єктами політики. Відомим, але дещо неповним, є таке визначення: «Політичний успіх є досягненням певної позиції у політичній ієрархії і наступне її зміцнення при здійсненні політичної діяльності¹. Проте слушно зауважує Р. Фарнен, що політичний успіх може мати протилежні смисли в залежності від критерії оцінки, які застосовуються (культурні, політичні, індивідуальні або навіть вічні ідеали)².

Тому, оцінювання політичного успіху пов'язане з труднощами врахування низки критеріїв для аналізу; особливостей і типів політичних акторів; масштабів і проблем політичного простору. Крім того, проблема узгодженості оцінки політичного успіху залежить від часових етапів діяльності суб'єктів політики. Трапляється, що ситуативний успіх політика легко виміряти відсотком голосів виборців, відданих за нього. Однак важливим є питання про «ціну успіху», про співвідношення політичної мети і засобів її досягнення, які використовують політичні актори; про співвідношення витрачених ресурсів із отриманим результатом чи перевагами у політиці. В аналізі сутності політичного успіху також враховується можливий конфлікт між ситуативним і стратегічним успіхами, між минулими досягненнями і перспективними, що вимагає врахування як часової складової успіху, так і засобів, що використовуються для його досягнення.

Стосовно суб'єктів політичного успіху, то ними можуть виступати: індивідуальні актори (політичні діячі, партійні лідери, претенденти на виборні посади); групові актори (політичні партії, об'єднання, блоки, громадські організації та ін.); адміністративно-територіальні одиниці (держави, регіони). Відповідно критерії політичного успіху будуть суттєво відрізнятися в залежності від того, які суб'єкти аналізуються, а також залежно від етапу і особливостей політичної кар'єри самого політичного суб'єкта. Якщо розглядати критерії успіху індивідуальних і групових суб'єктів політики, то

вони можуть бути фактичними, тобто безпосередньо фіксованими (перемога на виборах, отримання певної посади у владних структурах), і оцінковими, оскільки успіх є категорією оцінювання³.

Розвиток уявлень про політичний успіх свідчить, що його найчастіше аналізували в дихотомії «мораль-прагматизм» з врахуванням психологічних факторів (національних, політичної культури, менталітету), які впливають на політичні явища та процеси. Зокрема, в політичній філософії можна виділити концепцію політичного успіху І. Львіна, в якій цей феномен розуміється, як кінцевий результат істинної політики, суть якої в дотриманні духовних аксіом: справедливості, морально-правових цінностях, відповідальності. Концепція успішного правителя Н. Макіавеллі є класичним прикладом розгляду політичного успіху в межах політичної науки. Успіх залежить від вміння прагматично поєднувати важелі морально-культурних цінностей, які певною мірою визначають політичну культуру суспільства з існуючими технологіями політичної боротьби, та використовувати їх як засоби досягнення мети⁴.

Наведені міркування філософів свідчать про вплив моральних та прагматичних цінностей на формування політичного успіху. Він виступає своєрідною «точкою відліку і оцінювання» діяльності політичних суб'єктів, а тому спонукає діяти у рамках, які задає політико-культурна традиція морального вибору. В той же час, будучи результатом політичної діяльності, яка характеризується прагматизмом, ситуативністю і охопленням інтересів великих соціальних груп, політичний успіх може досягатися прагматичним врахуванням витрат і переваг (користі), чого вимагає певна ситуація.

Враховуючи те, що політичний успіх може бути на різних етапах політичної діяльності, то, відповідно, виокремлюються його різні види. Наприклад, успіх у завоюванні влади (критерій – позиція суб'єкта в ієрархії владних відносин, а емпіричним індикатором в демократичних суспільствах – перемога на виборах). В процесі виборів з'ясовується, які саме ідеї і цінності підтримуються в певний час у суспільстві. Тому перемога на виборах є одним з найочевидніших критеріїв політичного успіху.

Звичайно, політичний успіх є наявним і на етапі утримання влади, тоді його критеріями будуть: рівень популярності суб'єкта політики, рівень довіри до нього і позитивна оцінка його діяльності; місце суб'єкта в ієрархії владних відносин; міра його впливовості; стійкість політичного успіху (позитивна динаміка підтримки з боку суспільства, збільшення числа прихильників, повторний успіх на виборах тощо).

Якщо розглядати успіх у реалізації влади, то його критерієм можна вважати реалізацію програмних цілей суб'єкта політики (результати його реальної діяльності).

Проте політичний успіх може з'явитись і без реальних здобутків та ефективної політичної діяльності політиків. Така ситуація складається, коли застосовують впливові політичні технології. Наприклад, перемогу на виборах може отримати суб'єкт, який мав оптимально сформований імідж і зробив низку обіцянок, популістських заяв, які були приємні для більшості громадян. Досить дієвою залишається політична технологія приниження конкурента у боротьбі за владу, використання проти нього «брудних» політичних технологій (так званого «чорного PR»).

Під час усіх виборчих кампаній, які відбувались за часів незалежності України, застосовувались технології такого виду, що свідчить про невисокий рівень політичної культури і свідомості українських громадян. Аналізуючи вибори до Верховної ради 2014 р. фахівці відзначають, що у семи регіонах України зафіксовано найбільшу кількість «каруселей» і підкупів виборців (Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській та Рівненській областях). Основними порушеннями стали «каруселі», підкуп виборців, викидання і фотографування бюлетенів, блокування дільниць і використання адмінресурсу⁵.

Виявляється й певна закономірність, що люди, з одного боку, втомились від «пустих» обіцянок і бажали бачити в якості депутатів представників від народу, але, з іншого, – обрали тих політиків, які найбільше зробили популістських заяв і є переважно належними до заможних верств населення. Іншими словами, політичний успіх тут можна вимірити використаними ресурсами, але не ефективністю цих політичних акторів у суспільному житті.

У процесі досягнення політичного успіху використовуються психологічні технології, які адекватні особливостям суспільної свідомості. Дослідження італійських учених засвідчують: публічні діячі, які не цураються лайки, завойовують більше симпатії та викликають більше довіри, тому їх й обирають частіше, ніж інших. Для прикладу, лайливі слова, які вживав Барак Обама у шоу NBC «Today» 2010 р. після катастрофи в Мексиканській затоці, не тільки не завадили, а, можливо, й допомогли Б. Обамі на президентських виборах. Імовірно, вважають учені, прокльони асоціюють з домінантністю, волею та наближеністю до глядача – мовляв, у сучасному світі всі сваряться з близькими людьми. Такий ефект здебільшо-

го стосується політиків-чоловіків. Жінки можуть здобувати симпатію вже на підставі належності до прекрасної статі. Іншими словами, важливим є будь-який піар, що продиктовано одним із головних законів політичної боротьби: виграє той, хто запам'ятовується. І боротьба, передусім, точиться за увагу потенційних виборців. Бути на слуху вельми корисно для амбітних політиків, і лайка перетворюється на козир у рукаві політика⁶.

Враховуючи таку неоднозначну природу політичного успіху і його вплив на суспільне життя, можна виокремити об'єктивні та суб'єктивні фактори виникнення цього феномену: імідж і ресурси суб'єкта політики; політичну репутацію суб'єкта⁷; конфігурацію політичних сил; соціально-економічну ситуацію та стан політичної свідомості суспільства; економічні фактори⁸ та особливості політичної комунікації між суб'єктами взаємодії.

Факторами політичного успіху є також рівень популярності політичного суб'єкта і рівень довіри до нього, які є важливими передумовами успіху на виборах. Стосовно довіри, то її кредит конвертується у значну електоральну підтримку. До прикладу, сплеск такої довіри з боку громадян відбувся 2004 р. під час Помаранчевих подій в Україні. Через незначний проміжок часу цей кредит не тільки вичерпався, а й сама влада стала некредитоспроможною. Така ж ситуація повторилась із виборами 2006, 2010 років і під час Євромайдану, що надало можливість певним силам досягти політичного успіху⁹.

Проте виникає питання: чи такий успіх призвів до ефективної політичної діяльності та утвердженню довіри? Мабуть що ні, оскільки досить швидко довіра перетворилась на недовіру і розчарування через недотримання своїх обіцянок політичними силами і не реалізацію програм тощо. Виходить, що отримання успіху принесло владу, користь певним політикам і виявилось більш сталим, ніж наявність політичної довіри з боку громадян.

Згідно із даними Інституту соціології АН УРСР, наприкінці 1991 р. 70 % опитаних висловили думку, що «політикам ніколи не можна повністю довіряти». Минули роки і можна констатувати, що таке ставлення громадян до своїх політичних лідерів так і не змінилось. Більшість соціологічних служб в 2009 р. фіксують недовіру до політикуму на рівні 72–78 %¹⁰.

Не секрет, що влада та політики ніколи, протягом всього періоду історії новітньої незалежної України (за виключенням певних не тривалих історичних моментів), не користувалися значної довірою

у громадян. Майже кожен електоральний цикл відзначався кризою підтримки та падінням довіри громадян до президента, уряду, парламенту, політичних партій, силових структур і, навіть, Церкви.

У лютому 2014 р. Віталій Кличко мав найвищу довіру серед українських політиків – в січні 2014 р. йому довіряли 33 % опитаних. Баланс довіри/недовіри до В. Кличка, визначений як різниця між відсотком тих, які повністю або скоріше довіряють політику, та відсотком тих, які повністю або скоріше не довіряють йому, є від'ємним – 17 %, проте найкращим серед усіх провідних українських політиків. Найменше за цим показником від нього відстає Петро Порошенко з балансом у мінус 26 %, проте частка тих, хто довіряє цьому політику, є суттєво нижчою – 24 %. Юлія Тимошенко та Арсеній Яценюк мають схожий рівень довіри: їм довіряють по 23 % опитаних, а баланс довіри/недовіри складає мінус 36 % та мінус 35 % відповідно¹¹.

Для порівняння, у жовтні 2014 р. більше половини (61 %) населення позитивно оцінювали роботу П. Порошенка на посаді Президента України, а третина (35 %) – негативно. Але баланс оцінки суттєво варіювався в регіональному розрізі: мешканці Сходу та Донбасу переважно негативно оцінили його діяльність. Найбільш позитивно оцінюють роботу Президента в Києві. Половина (53 %) населення позитивно оцінили роботу Арсенія Яценюка на посаді Прем'єр-міністра України, а 42 % – негативно. Але баланс оцінки також залежить від регіону проживання: мешканці Сходу, Донбасу та Півдня переважно негативно оцінили його діяльність. Загалом для українського суспільства традиційним стало переважання негативних очікувань і низького рівня довіри до більшості соціальних інститутів суспільства¹².

Цікаво, що рейтинг недовіри прямо залежить від ступеня політизації тієї чи іншої відомої особистості. Поки людина сприймається як успішний спортсмен, юрист, журналіст, дипломат, то вона користується довірою співвітчизників і не викликає негативних емоцій. Як тільки позиціонує себе як політичний діяч, то стрімко наростає рівень недовіри. Подібний феномен можна прослідкувати на прикладі боксера і громадського діяча В. Кличка, журналіста В. Портнікова, юриста М. Ставнійчук, політологів А. Єрмолаєва та В. Фесенка. Тому слушною є думка директора Агентства соціальних комунікацій С. Белашко, що будь-якому «лідеру довіри» необхідно чітко дистанціюватися від правил гри, що існують в українському політикумі, принаймні, від найбільш одіозних із них¹³.

Отже, оцінюючи сутність категорії «політичний успіх» сьогодні варто звернути увагу на таку важливу обставину, яка пов'язана насамперед з морально-етичною стороною цього поняття, про яку згадував у свій час І. Ільїн. Об'єктивно слід розуміти кінцевий результат цього феномену як те, що пов'язано із благом для суспільства, а тому політик, політична партія тощо, які є причетними до такого результату – повинні вважатись успішними.

Однак, в наш час, враховуючи політичну культуру суспільства та його свідомість, стан морального клімату соціуму, зазвичай, політичний успіх розуміється як автономне, «відірване» поняття, яке стосується якогось окремого політика, який, прийшовши до влади, практично здійснив свої особисті наміри та досяг певної мети. Нажаль ця мета пов'язана лише із досягненням ним політичної кар'єри, одержанням високого статусу у суспільстві та матеріальних благ, що викликає у громадян скоріше неповагу, підозрілість, заздрість тощо. Таке ставлення до сутності політичного успіху, як видається, з необхідністю корелюється реальною наявністю у суспільстві таких понять, як мораль, етика, відповідальність, загальне благо тощо. Історія свідчить, що політичний успіх, отриманий за допомогою протиправних дій, маніпулювання свідомістю і демагогією зрештою неминуче обертається поразкою.

Подальші дослідження є перспективними у напрямку розробки механізмів відповідальності політичних сил, які отримали владу. Крім того, важливим є аналіз досягнення політичного успіху за допомогою моделювання політико-комунікативних процесів.

1. *Панина Н.* Структура факторов политического успеха как показатель политической направленности развития электоральной системы / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 39–62. 2. *Фарнен Р.* Что означает «политический успех» на Западе и Востоке? / Р. Фарнен // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 105–107. 3. *Горбачик А.* Политические рейтинги как индикатор политического успеха: измерение, интерпретация и способы сравнения / А. Горбачик // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 5-8. 4. *Хорішко Л. С.* Парадигма успіху в політичній сфері сучасного суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Хорішко Л.С. – Запоріжжя : Запорізький національний ун-т, 2007. – 210 с. 5. *Де зафіксували найбільше порушень під час виборів – карта* [Електронний ресурс] // Волинь-Post. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/41575-de-zafiksuvaly-najbilshe-porushen-pid-chas-vyboriv-karta>. 6. *Кривенко С.* Прокльони – запорука політичного успіху [Електронний ресурс] / С. Кривенко // Zbruc. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/23340>. 7. *Корнієнко В. О.* Репутація як складова політичної комунікації / В. О. Корнієнко, С. Г. Денисюк // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : ІНТАС, 2011. – Вип. 52. –

С. 320–328. **8.** *Каревина Е.* Экономические факторы политического успеха: анализ на примере последних президентских выборов в Украине / Е. Каревина // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 90–104. **9.** *Денисюк С. Г.* Довіра як чинник ефективності політичної комунікації / С. Г. Денисюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. – Х., 2011. – Вип. 19 (№ 984). – С. 171–176. **10.** *Семенюра М.* Майдан та перспектива нових лідерів довіри [Електронний ресурс] / М. Семенюра // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/27/4343419>. **11.** *Соціологи* визначили рівень довіри до потенційних кандидатів у президенти України [Електронний ресурс] // Перший український інформаційний. – Режим доступу : <http://www.5.ua/vibori-2014/sotsiologiy-vyznachyly-riven-doviry-opotentsiinykh-kandydativ-na-post-prezydenta-ukrainy-54414.html>. **12.** *Балакірева О. М.* Моніторинг громадської думки населення України / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук // Український соціум. – 2014. – № 4 (51). – С. 56-60. **13.** *Лідери* народного доверия [Електронний ресурс] // Хай Вей. – Режим доступу : <http://h.ua/story/240625>.

Denysiuk Svetlana, Kavka Viktor. Political success: factors and evaluation criteria

The article analyzes the phenomenon of success in modern political processes. Political success is seen as the achievement of socially-relevant goals, but it may have opposite meanings depending on the evaluation criteria used (cultural, political, personal, or even eternal ideals).

Attention is focused on political success estimation, which has some difficulties in consideration a criteria for analysis; characteristics and types of political actors; problems in political space. The author determines that the issue of consistency of political success measure depends on the temporal phases of politician activity.

The subjects of political success are defined. They are individual actors (politicians, party leaders, candidates for elected positions); group actors (political parties, associations, units etc.); administrative-territorial units (states, regions).

The development of political success concept is analyzed through its consideration of the dichotomy «moral pragmatism», taking into account psychological factors (ethnicity, culture, mentality) that influence political events and processes.

The factors and criteria for success in politics are found. The author considers such criteria as the popularity of political subject, trust to him and positive assessment of his activities; the place the subject has in the hierarchy of power relations; measure of his influence; political success stability (positive dynamic support from the community, increasing number of supporters, second success in the elections, etc.); implementation of the program goals of the political subject (the results of its real activity) and so on.

Attention is paid to the influence of certain political manipulative technologies in achieving political success. Taking into consideration the complex nature of political success and its influence on public life, the author defines objective and subjective factors of this phenomenon: image and other resources engaged in politics; political reputation; configuration of political forces; socio-economic situation and the state of political consciousness of society; economic factors and characteristics of political communication interaction between actors. The level of popularity of the political subject and trust in him is also thought to be a factor of political suc-

cess which is an important prerequisite for success in the elections. As for confidence, it is converted into a large electoral support.

Attention is focused on assessing political success due to consideration of the balance of political goals and means to achieve it, using political actors and resources spent on the results. An important fact, which is primarily concerned with the moral and ethical side of this concept is noticed. Nowadays, investigating political culture of the society and the state of its consciousness and the moral climate of society, political success understood as an autonomous concept that applies to a single politician who came to power almost made his personal intentions and achieved a certain goal.

Unfortunately, this goal is related only to the achievement of his political career, obtaining high status in society and wealth, what cause citizens contempt, suspicion, envy and so on. This attitude to the essence of political success with the need to correlate real presence in society concepts such as ethics, responsibility and the common good. It can be argued that political success obtained by illegal actions, manipulation and demagoguery eventually turns to inevitable defeat.

Key words: success, political success, trust, political technology, manipulation, political consciousness.

УДК 321.01

Д. Ф. ЖИГАН

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Аналізується світовий досвід та дається загальна характеристика політико-правових засад регулювання політичної сфери суспільства та політичних технологій за допомогою обрання тої чи іншої політичної системи, виборчої системи та виборчого законодавства.

Ключові слова: політична система, виборче законодавство, виборча система, виборчий процес, політична агітація, політичні технології, подвійні стандарти.

Жиган Д.Ф. Зарубежный опыт правового регулирования политических технологий как элемента избирательного процесса

В статье анализируется мировой опыт и дается общая характеристика политико-правовых основ регулирования политической сферы общества и политических технологий посредством избрания той или иной политической системы, избирательной системы и избирательного законодательства.

© ЖИГАН Дмитро Федорович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ключевые слова: *политическая система, избирательное законодательство, избирательная система, избирательный процесс, политическая агитация, политические технологии, двойные стандарты.*

Zhygan Dmytro. Foreign experience political and legal framework regulating political technologies as part of the process

The existence of political technologies identified as a phenomenon of the political process, including the electoral process, which in turn requires research and finding a model of political and legal regulation of the use of political technologies during the election process.

Key words: *political system, electoral law, electoral system, the electoral process, political campaigning, political technology of double standards.*

Існування політичних технологій виявлено як феномен політичного процесу, зокрема виборчого процесу, що в свою чергу потребує досліджень та пояснень. Для цього необхідно дослідити політико-правові засади регулювання політичних технологій під час виборчого процесу як латентного, проте невід'ємного елементу виборчого процесу. Саме під час виборчого процесу концентрація та агресивність застосування політичних технологій зростає. Тому, щоб побудувати нову ефективну модель або вдосконалити діючу модель політико-правового регулювання застосування політичних технологій у виборчий період, необхідно дослідити та порівняти світовий досвід регулювання виборчого процесу, що, в свою чергу, впливає на застосування політичних технологій у виборчому процесі. Особливу увагу потрібно приділити виявленню тих механізмів, які спрямовані на політико-правове регулювання застосування політичних технологій під час виборчого процесу. Саме цим обумовлено актуальність написання даної статті.

Щоб дослідити політико-правові засади регулювання застосування політичних технологій під час виборчого процесу в різних країнах світу, нам доведеться проаналізувати законодавство різних країн світу. Особливо виборче законодавство. Тому що виборче законодавство це одна з основних формалізованих та інституціонізованих моделей політико-правового регулювання застосування політичних технологій у виборчому процесі. Також, саме, виборче законодавство це один з основних механізмів цивілізованості та стабільності політичної системи.

Більшість дослідників даної проблематики вважають, і зокрема Лариса Кочубей, що «розроблення будь-яких виборчих законів починається з визначення типу виборчої системи, найбільш оптимальної для країни за існуючого характеру співвідношення полі-

тичних сил, типу партійної системи, що склалася, розвину тості демократичних інститутів, від чого залежатиме порядок висування кандидатів, проведення виборчої кампанії, голосування тощо»¹. Тому перш ніж переходити до вивчення виборчого законодавства завжди потрібно враховувати особливості політичної системи тої чи іншої країни. Тобто існують видимі чинники, що впливають на вибір та застосування політичних технологій та не видимі. Від того яка форма державного правління, форма державного устрою, яка історія, яке географічне розташування, в якому стані економіка тощо залежить вибір політичних технологій, що в свою чергу служить способом (в тому числі правовим, затвердженим в законах та Конституції) регулювання політичної системи та регулювання застосування політичних технологій.

За формою державного правління (структура прийняття політичних рішень) країни поділяють на країни з президентською (США, РФ), парламентською (ФРН), змішаною (парламентсько-президентською, президентсько-парламентською), монархічною та конституційно-монархічною (Велика Британія, Японія) формою правління.

За формою державного устрою (спосіб удміністративно-територіального управління) країни поділяються на унітарні (Угорщина, Словаччина), федеративні (США, Канада, ФРН, РФ, Австралія) та конфедеративні (Швейцарія) країни.

Отже, політичні системи, виборче законодавство та, відповідно, досвід проведення виборчих кампаній в різних країнах світу різний. У конституціях та законах зарубіжних країн закріплені різні принципи виборчого права. Проте всіх їх можна типологізувати, класифікувати, всіх їх об'єднують певні принципи, тенденції тощо. На сьогоднішній день сформувались та поширились загальноприйняті сучасні принципи виборчого законодавства. Основними принципами сучасних виборів є загальний характер права на голосування, принцип рівності, таємне голосування, розрізняють активне та пасивне виборче право. Проте в деяких країнах залишились різні бар'єри та різні виборчі цензи виборчого права, так наприклад, в деяких країнах залишились статеві цензи для жінок (Кувейт), вікові, майнові тощо.

Також відрізняється досвід проходження виборчого процесу («врегульована законом діяльність з організації та проведення виборів»²). Офіційно межі виборчої процесу визначаються з призначення дати виборів. Вибори бувають чергові та позачергові, що важливо, оскільки між ними є відмінності в формі призначенні та трива-

лості виборчого процесу. Також в залежності від того, який характер виборів залежить підбір політичних технологій. Вибори можуть призначатись різними гілками влади. Організацією виборів можуть займатись різні державні структури(постійні та тимчасові). Саме голосування може проходити за допомогою пошти (ФРН, Велика Британія), інтернету (США). Голосування може проходити у два дні (Чехія,Словаччина).

У світовій практиці таке різноманіття юридичних, практично-організаційних та неформальних чинників на формування моделі виборчих систем, що таких форм нараховують «близько 350»³, основні з них – це представницькі (куріальні), мажоритарні (система більшості(відносної, абсолютної)), пропорційна, змішана(мажоритарно-пропорційна). Кожна з яких має ще свої регіональні різновиди. Розглядаючи форми виборчих систем варто підкреслити, що всі ці форми виборчих систем відрізняються не тільки за формальними ознаками, а й за політичними наслідками. Також в залежності від того яка виборча система діє, залежить ефективність застосування тих чи інших політичних технологій. «Вибір на користь однієї з форм виборчих систем обумовлює результати голосування, а вибір залежить від суспільних цінностей»⁴. На формування суспільних цінностей можна впливати за допомогою політичних технологій. Таким чином, теоретично, можна програмувати результати голосування. Наприклад, як підтверджує світовий досвід, якщо результатом голосування є обрання законодавчого органу, який призначає уряд для проведення національної політики, то перевагу слід надати системі виборів за більшістю голосів. Якщо виборча система має гарантувати представництво політичних сил суспільства на національному рівні і відтворювати в парламенті співвідношення цих сил у суспільстві, то в цьому разі прийнятнішою є система пропорційного представництва⁵. Разом з тим «введення пропорційної виборчої системи може призвести до певних труднощів у політичному представництві, наприклад, обмеження зв'язку депутатів парламенту з виборцями, спричинити ще більшу мультипартійність, обмеження пасивного конституційного виборчого права громадянина – обов'язок вступити або створити політичну партію для висування в кандидати»⁶. Ефект таких недоліків можна пом'якшити введенням пропорційної системи з відкритими списками, де виборці голосують не лише за ту чи іншу партію, а й за конкретного кандидата із списку партії.

Важливим аспектом політико-правових засад регулювання політичних технологій під час виборчого процесу є питання законодав-

чого врегулювання діяльності ЗМІ. Якщо розглянути його в міжнародному аспекті, то стає очевидним, що немає однозначних норм у відносинах між державою, кандидатами, політичними силами (партиями, блоками, коаліціями) та ЗМІ. Особливо складною є ситуація з електронними ЗМІ, зокрема з телебаченням, яке в усіх країнах знаходиться під найбільш прискіпливим контролем виконавчої влади⁷. Вибори до органів влади є тим явищем під час якого робота ЗМІ інтенсифікується. ЗМІ ніби говорять виборцям, як треба голосувати. Тому всі суб'єкти політичного процесу, особливо під час виборчого процесу намагаються стати власниками тих чи інших ЗМІ.

Ефективність застосування ЗМІ з метою агітації та пропаганди настільки вражає, що очевидно стає необхідність регулювати використання ЗМІ під час виборчого процесу. Американський соціолог М. Чукас навіть стверджував, що головним завданням ЗМІ та кінематографу (!) є створення «людини, цілком позбавленої здатності розібратись у стані речей, критично мислити, людини... яка може діяти під впливом лише зовнішніх, а тому штучних збудників і спрямовуючих сил»⁸. Тому і існує декілька концептуальних підходів до питання регулювання агітаційної інформації в ЗМІ⁹. Так, у Німеччині та Великій Британії висвітлення агітаційної кампанії є обов'язковим для каналів громадського телебачення і комерційних каналів наземного мовлення. до того ж придбаний ефірний час є жорстко лімітований. В цих країнах для великих партій передбачено переваги, так для великих партій по 5 виходів в ефір, а для малих – 1-3 виходу в ефір. У США, де переважають комерційні ЗМІ, участь ЗМІ є добровільною, хоча й базується на принципі надання рівних можливостей ефіру (відповідно до закону про зв'язок). Пояснюється це тим, що обов'язковість надання ефірного часу обмежує свободу ЗМІ. У країнах центрально-східної Європи та колишнього Радянського Союзу поширеним є змішаний підхід, тобто державні ЗМІ обов'язково надають простір для розміщення агітаційних матеріалів, а комерційні ЗМІ роблять це на власний розсуд, але з дотриманням принципу рівності. Щоправда закони про вибори в Албанії, Боснії та Герцоговині забороняють публічному радію й телебаченню готувати та здійснювати платне політичне рекламування. В Румунії заборонено використовувати засоби комерційної реклами через ЗМІ для ведення передвиборчої пропаганди. В Словаччині проведення передвиборчої кампанії через приватні радіостанції та телеканали взагалі заборонено. В Україні та Росії безоплатний ефір надається на всезагальній основі, рівними части-

нами¹⁰. В деяких країнах додатково ухвалюють неформальні етичні угоди, декларації тощо. Так, наприклад, у Польщі напередодні виборів був прийнятий такий етичний договір і отримав він назву «Принципи етики в рекламі»¹¹, де йдеться про те, що політична реклама «не повинна містити звинувачення існуючих суспільних норм; формулювання послання політичної реклами не повинно спекулювати на довірі слухача, на недостатньому політичному досвіді чи знаннях; політична реклама не повинна формувати почуття страху, забобонів, расової, етнічної, релігійної чи гендерної дискримінації; реклама не має маніпулювати результатами досліджень та цитатами інших публікацій, перебільшувати значення статистичних даних, безпідставно оперувати науковими термінами; якщо в політичній рекламі присутнє порівняння, то його конструювання не повинне порушувати умов чесної конкуренції, має спиратись на факти; тут не повинно міститися рекомендацій, що не спираються на особистий досвід людей, що їх надають; політична реклама не має права дискредитувати будь-яку фірму, особу, політика, ображати чи висміювати їх діяльність»¹².

Подання заяв та строки реєстрації кандидатів теж суттєвий аспект і має низку національних відмінностей. У більшості країн центральної та східної Європи процес висунення кандидатів, подання заяв та документів, і початок реєстрації визначаються окремими часовими межами. Існує поширена практика чіткого визначення дати звернення дати звернення із заявами та кінцевий термін реєстрації на участь у виборах. У Болгарії заява партії на участь у виборах має бути подана не пізніше як за 46 днів до дня виборів, виборчі квитки реєструються не пізніш як за 30 днів до початку виборів. У Латвії списки для виборів до сейму подаються за 80 днів, подача документів закінчується за 60 днів, а офіційної дати закінчення реєстрації немає, однак за 20 днів до виборів ЦВК має оприлюднити результати. У Литві термін подачі заяви на реєстрацію розпочинається за 65 і закінчується за 34 дні до виборів, рішення про реєстрацію виноситься не пізніше ніж за 31 день до виборів. У Молдові процес висунення розпочинається відразу після оголошення виборів і закінчується не пізніш як за 30 днів до виборів. В Словаччині документи мають бути представлені не пізніш ніж за 65 днів до виборів, ЦВК надає рішення про реєстрацію не пізніш ніж за 45 днів.

Важливо, що в законодавстві більшості країн не передбачено достатнього часу для перевірки правильності документів. ЦВК має

в короткі строки прийняти рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації. В останньому випадку передбачено оскарження такого рішення в судових інстанціях.

У деяких країнах немає загальнонаціонального законодавства, яке б регулювало проходження виборів, так наприклад в США не існує уніфікованого закону, що узагальнює федеральні закони, які визначають порядок проведення виборів на території всієї держави. Існує 50 різних законів штатів про вибори, що визначають порядок їх проведення в кожному окремому штаті, тому суб'єктом виборчої системи є той чи інший штат.

Виборче законодавство зарубіжних країн, таких як США, Франція, Японія, ФРН, Велика Британія тощо виходять з того, що не можливо організувати абсолютно рівні територіальні виборчі округи, тому встановлюється максимальний відсоток відхилення чисельності виборців(25-33) від середнього округу в той чи інший бік, що надає можливість застосовувати політичні технології, які характеризуються як «виборча географія». Виборча географія це термін, що охоплює географію виборів, виборчих систем і пропорційного розподілу. Вибіркова географія це перекроювання виборчих округів на свою користь з огляду на наступні вибори¹³.

Ще одним цікавим аспектом правового регулювання виборчого процесу є те, що в виборчих кодексах практично всіх країн світу свідомо закладена неоднозначність тлумачення різних положень. Така неоднозначність дає більш впливовим політичним силам перевагу над менш впливовими політичними силами, а також перевагу провладних політичних сил над опозиційними. Неоднозначність положень в виборчому законодавстві дає змогу маневрувати й застосовувати репресії щодо політиків чи політичних сил на власний розсуд.

Одним з яскравих прикладів є нечіткість визначення «політична агітація» та вихід її за територіальні та часові рамки, за всі обмеження. Політична агітація міститься в усьому і це не параноя, а реальність, проте різні структури маніпулюють та зловживають політичною агітацією та неоднозначністю її визначення в виборчому законодавстві з політичною метою. Розділ «Політична агітація» присутній практично в більшості виборчих законодавств зарубіжних країн. Саме цей розділ описує правове регулювання та обмеження застосування більшості політичних технологій, тому розділ потребує максимальної чіткості, прозорості. На нашу думку саме цей розділ часто свідомо недооцінюють через його важливість. Структури влади, що займаються підготовкою, проведенням та кон-

тролем над законністю проходження виборчого процесу використовують неоднозначність виборчого законодавства, зокрема неоднозначність положень про політичну агітацію і це дає їм можливість вводити «подвійні стандарти» і вважати порушенням, з одної сторони, будь-яку публікацію, згадку, у якій можна знайти натяк на позитивні риси одних політиків, політичних ідей, сил й не помічати, як на ці політичні сили, ідеї, цих політиків ллють бруд, а з іншої сторони не помічати як інші політичні сили, ідеї, політики зловживають політичною агітацією в усіх її проявах та повністю блокують всі згадки про свої недоліки. Таким чином, перемога одних політичних сил, ідей, політиків над іншими є результатом не тільки і не стільки результатом застосування політичних технологій, скільки застосуванням подвійних стандартів, неоднозначності й нечіткості юридичних аспектів виборчого законодавства. Таке явище в політичному житті та в виборчому законодавстві зустрічається під назвою «юридичні технології»¹⁴. Проте, на нашу думку, існування такого ганебного явища, як «юридичні технології» в розділі про політичну агітацію є результатом не стільки незрілості політичної культури суспільства чи політичної еліти, не стільки науковою нерозробленістю теми, скільки свідомим політичним застосуванням для отримання політичних переваг. Тому, на нашу думку, ці технології є юридичними складовими політичних технологій. Таке явище ми будемо відносити і називати політичними технологіями. до юридичних складових політичних технологій можна також віднести зняття одних політичних сил, політиків з реєстрації, визнання виборів не дійсними (якщо це вигідно), подвійні стандарти в розумінні «свободи слова» тощо. Подвійні стандарти в розумінні свободи слова це коли одним політикам дозволяється робити будь-які заяви, а іншим за такі самі заяви можуть дати строк позбавлення волі.

Правове регулювання застосування політичних технологій виходить за межі виборчого законодавства і поширюється і на інші кодекси і, навіть, на Конституцію. Тому, чітке і однозначне тлумачення Конституції теж має суттєву роль в правовому регулюванні застосуванні політичних технологій. В більшості країн є органи, які мають монопольне право коментувати та тлумачити положення Конституції. Отже, такі органи є політико-правовими і також мають відношення до політико-правового регулювання застосування політичних технологій при боротьбі за владу за допомогою виборчого законодавства під час виборів.

Таким чином, як ми бачимо, правове регулювання застосування політичних технологій в різних країнах світу має багато спільних і відмінних рис. Самі, політичні технології в кожній країні мають, відповідно, мають свої особливості. Тому, що в кожній країні склалась своя унікальна модель функціонування політичної сфери та політико-правового регулювання застосування політичних технологій, яке включає як виборче законодавство, так і інші кодекси, закони, Конституцію, політичну культуру суспільства, політичну культуру політичної еліти та контр-еліти, традиції, менталітет, стан економіки, стан розвиненості громадянського суспільства, ЗМІ тощо. Тому неможливо скопіювати якусь одну певну модель політико-правового регулювання застосування політичних технологій під час виборчого процесу, а необхідно будувати свою модель, шляхом її перманентного вдосконалення.

1. *Кочубей Л.О.* Виборчі технології: політологічний аналіз(на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія / Кочубей Л.О. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2006. – С. 70. 2. Там само. – С. 85. 3. *Піча В.М.* Політологія : навч. посіб. / В.М. Піча, Н.М. Хома. – К.-Л., 2001., – С. 29. 4. *Кочубей Л.О.* Цит. праця. – С. 87. 5. *Избирательные системы: сравнительное исследование мирового опыта / материалы НДИ.* – Вашингтон-Женева : Межпарламентский Союз, 1993. – С.1. 6. *Кочубей Л.О.* . Цит. праця. – С. 89. 7. Там само. – С. 90. 8. *Стрельников Р.* В плену телеспрута / Стрельников Р. – М., 1985. – С. 37. 9. *Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за ред. Є.В. Радченка.* – К., 2003. – С. 37. 10. *Лобанов О.* Принципи регулювання предвыборной агитации на телевидении Европы и США [Электронный ресурс] / О. Лобанов // Законодательство и практика масс-медиа. – Режим доступа : <http://www.media.law.ru/publikations/zip/95/4.htm> 11. *Денисенко В.* Аксиологічне значення політичної реклами: етичний вимір / В. Денисенко, С. Бурдяк // Вестник СевГТУ. – 2005. – Вып. 62 : Политология. – С. 123. 12. *Кочубей Л.О.* Цит. праця. – С. 92. 13. *Короткий* оксфордський політичний словник / пер. з англ. за ред. І. Малкіна, А. Макмілана. – К., 2005. – С. 89-90. 14. *Кочубей Л.О.* Цит. праця. – С. 101.

Zhygan Dmytro. Foreign experience political and legal framework regulating political technologies as part of the process.

The existence of political technologies identified as a phenomenon of the political process, including the electoral process, which in turn requires research and finding a model of political and legal regulation of the use of political technologies during the election process.

It was during the election process concentration and aggressive use of political technologies increases. Therefore, to build a new efficient model or improve the existing model of political and legal regulation of the use of political technologies during the election period is necessary to investigate and compare the international

experience of electoral regulations, which in turn affects the political use of technology in the electoral process. Particular attention should be paid to identify the mechanisms aimed at political and legal regulation of the use of political technologies during the election process. That such scientific inquiry is an modern legal political science. Scientific research and improve the political and legal framework regulating the use of political technologies in the electoral process will make the political process (including the election process) more transparent, democratic and legal.

To examine the political and legal framework governing the use of political technologies during the election process around the world we have to analyze the legislation around the world. Especially electoral legislation. Because the electoral law is one of the main formalized and institutionalized patterns of political and legal regulation of the use of political technologies in the electoral process. Also, the same as the electoral law is one of the basic mechanisms of civilization and stability of the political system.

Before proceeding to the study of electoral law should always take into account the peculiarities of the political system of one or another country. The political system, electoral legislation, experience in election campaigns in various countries around the world. The constitutions and laws of foreign countries assigned different principles of electoral law. However, all of them can be classified, they all share certain principles, trends and more.

Since the form of government, form of government that story that geographical location, the condition of the economy (etc.) depends on the choice of political technologies, which in turn serves as a means (including legal (approved in laws and Constitution)) regulating the use political technologies.

The paper analyzes the international experience and are characterized political and legal framework regulating the political sphere of society and political technologies through the election of one or another political system, electoral system and electoral law.

The author concludes that the regulation of the use of political technologies around the world have many common and distinctive features. Accordingly, political technologies in each country have their own characteristics. Therefore, each country has its own unique model of the political sphere and the political and legal regulation of the use of political technologies. Model politico-legal regulation of the use of political technologies involves many aspects. The main aspects that affect the political and legal regulation of the use of technology is political as election laws and other codes, laws, constitution, political culture, political culture, political elites and counter-elites, traditions, mentality, the economy, the state of development of civil society, the media and others. Thus, the article states that it is impossible to copy the model of political and legal regulation of the use of political technologies during the election process from one state and move it to another state. It is necessary to build a unique science-based model of political and legal regulation of the use of political technologies during the election process through its permanent improvement.

Key words: political system, electoral law, electoral system, the electoral process, political campaigning, political technology of double standards.

Т. І. НЕПРИЦЬКА

МЕДІА-МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У США У 2008 РОЦІ

Аналізується роль ЗМІ у президентській виборчій кампанії 2008 року у США та їх вплив на формування громадянської політичної позиції та загальних настроїв в суспільстві. Відзначено безперечне зростання ролі ЗМІ в політичних процесах США та окреслено функції ЗМІ в політиці: інформаційного селектора, контролера, іміджмейкера та автора медіа-політичної реальності. Визначено, що ЗМІ є вагомим, але не єдиним, а отже і не абсолютним формувачем громадської політичної думки та настроїв.

Ключові слова: вибори, ЗМІ, політична система, електронні ЗМІ, медіа моделювання.

Неприцкая Т.И. Медиа моделирование политического процесса во время президентских выборов в США в 2008 году

Анализируется роль СМИ в президентской избирательной кампании в 2008 году в США и их влияние на формирование общественной политической позиции и общих настроений в обществе. Отмечено безоговорочный рост роли СМИ в политических процессах и очерчены функции СМИ в политике: информационного селектора, контролера, имиджмейкера и автора медиа-политической реальности. Отмечено, что СМИ являются весомым, но не единственным, а следовательно и не абсолютным формировщиком общественной политической мысли и настроений.

Ключевые слова: выборы, СМИ, политическая система, электронные СМИ, медиа моделирование.

Neprytska Tetyana. Media Modeling of the Political Process during the US Presidential Elections in 2008

The article analyzes the role of mass media during the US Presidential elections in 2008 and their influence on forming the public political position as well as general attitudes in the society. A definite growth of the mass media role in the political process has been stated and the key functions of mass media in politics, such as of information selector, controller, image-maker and author of the media political reality, have been stated. It has been marked that mass media are a considerable, but not the only and, consequently, not an absolute determinant of the public political opinion and attitudes.

Key words: elections, mass media, political system, electronic media, media modeling.

© НЕПРИЦЬКА Тетяна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри філологічних та суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників

Зростаюча роль засобів масової інформації в політичному житті спостерігається уже далеко не перший рік. Звідси впливає необхідність дослідити роль ЗМІ у політиці адже поступово вони завойовують провідні позиції і стають детермінуючими у цих стосунках. У нашому дослідженні спробуємо проаналізувати наступні припущення: по-перше, саме ЗМІ збирають та відбирають політичну інформацію, котра згодом буде представлена широкому загалу. По-друге, саме ЗМІ, будучи «контролерами» медіа-ринку, визначають присутність, чи відсутність, політичних акторів та інституцій в інформаційному просторі. По-третє, ЗМІ додають, так звану, «медіа-логіку» у політичну діяльність, а політиці та політикам доводиться діяти, беручи це до уваги. І наостанок, саме ЗМІ створюють медійну політичну реальність, з якої суспільство отримує левову частку своїх знань та уявлень про політику та політичні процеси і явища.

Зростання ролі засобів масової інформації в політичному житті США є чітким і, в той же час, динамічним та двостороннім процесом, котрий впливає як на політичну так і на медійну систему. Президентські перегони, будучи сконцентрованою фазою «сплеску» медіа-політичної співпраці, дозволяють нам провести комплексний аналіз тенденцій зростання ролі ЗМІ в певному соціальному контексті. Адже все зростаюча роль комунікативних технологій має вирішальне значення та впливає на увесь процес в цілому. Рух до «медіатизації» політичної системи стає ще більш очевидним в контексті формування політичного іміджу кандидата. Всі ці тенденції можемо вважати наслідком сучасного способу ведення демократичних виборчих кампаній.

Починаючи з 1950-х років роль ЗМІ в політичному житті все зростала, а політика, як така, все більше залежала від волі та бачень журналістів. Так як медіа наразі є ключовим гравцем у світі політики, вони можуть, в певному сенсі, нав'язувати свої правила гри на політичній арені. На даний час дії політиків та їх апаратів в основному зосереджені на медіа-кампаніях, в той час як діяльності, котра не попадає в поле зору об'єктива, приділяється все менше уваги. Тому під час виборчих кампаній, на нашу думку, чи не найчіткіше прослідковується наступний парадокс: з одного боку, виборча кампанія є саме тим періодом, коли політики можуть і мають максимально скористатися всіма перевагами, котрі дають медіа-ресурси, а з іншого, саме в цей період найбільш явно видно домінування ЗМІ.

Питання політизації масових інформаційних процесів і медіатизації політики вивчали такі західні вчені як: Є. Андрунас,

Ж. Бодріяр, Дж. Брайнт, Р. Гакет, С. Гантінтон, М. Кастельс, К. Крос, Н. Луман, Р. Міллс, Е. Ноель-Нойман, Т. Уайт, Р. Харріс, П. Шампань, та інші, що досліджували проблеми впливу мас-медіа на громадську свідомість у період організації й проведення виборчих кампаній. У російській науці дану проблему досліджували Г. Бакулев, К. Гаджієв, Г. Грачев, Е. Дьякова, С. Кара-Мурза, І. Мельник, І. Панарин, Н. Понамарьов, В. Пугачев, А. Соловійов, А. Трахтенберг, А. Уледов, А. Цуладзе, М. Шкондін та ін., концентруючись переважно на вивченні процесів формування масової свідомості у сучасному інформаційному полі. Значну цінність для дослідження становлять праці українських теоретиків та практиків діяльності ЗМІ як: М. Бабак, В. Бадрак, О. Ваганова, О. Зернецька, Н. Костенка, В. Королько, Л. Кочубей, Т. Семенюк, А. Сіленко, О. Чекмишева та ін.

Для комплексної ілюстрації та дослідження питання зростання ролі мас-медіа в політиці, проаналізуємо окремо чотири припущення щодо зміни ролі ЗМІ у політичному процесі під час виборчої кампанії 2008 року у Сполучених Штатах Америки.

1) Перед тим як поширити політичну інформацію, ЗМІ збирають та відбирають її, використовуючи специфічні детермінанти важливості новин.

Аналіз матеріалів в ЗМІ дозволяє нам отримати комплексну картину медіатизації політичного процесу. Під час висвітлення Президентської виборчої кампанії в США у 2008 році, ЗМІ використовували три домінуючих стилі створення журналістських матеріалів (тобто, по суті, можемо говорити про три основних критерії відбору інформації).

Перший з них – це висвітлення виборів як кінських перегонів. Згідно з дослідженням, проведеним у період з січня по жовтень 2008 року, стиль «кампанія-перегони» превалював у 53% усіх матеріалів, що стосувалися виборчої кампанії. Протягом останніх трьох тижнів перед виборами цей показник сягнув майже 66%¹. «Кінські перегони» – було найбільш поширеною метафорою для опису виборчої кампанії.

Друга група новин торкалася псевдо-скандалів. Псевдо-скандалірна риторика зосереджувалася, здебільшого, навколо досить обмеженого кола питань впродовж виборчої кампанії. І все ж, жоден із псевдо-скандалів не відобразився на громадському іміджі кандидатів чи на результатах соціологічних опитувань стосовно підтримки того чи іншого кандидата.

Третя група медіа-ресурсів висвітлювала виборчу кампанію у контексті поп-культури. Висвітлення зібрань політичних партій (conventions) як поп-культурного феномену дало можливість партіям торкнутися нового електорального сегменту – молоді, а також тих, хто ще не цікавиться політикою. Це створювало подвійну вигоду політикам. Використовуючи стиль розважальних медіа, кандидат міг показати себе з нової сторони, як пересічна особистість, що створювало елемент новизни та привабливості для наймолодшого електорату. Більше того, заручившись підтримкою молодого електорату, і партія, і політик отримували шанс зберегти свій рейтинг на наступних виборах, створюючи певного роду електоральні паттерни політичної поведінки американців.

2) Медіа-присутність політиків та діяльності політичних структур визначається саме ЗМІ.

Медіатизація політичного процесу переважно відбувається на системному рівні, а тому визначає як саме функціонують певні структури. Дослідження показали явні фактори того, що політична система дещо змінювалася та адаптувалася до вимог медіа-системи.

Перший з факторів є результатом політичної традиції США і стоїть за висвітлення системної позиції кандидата. Головною причиною цього є той факт, що в США повноваження Президента є досить широкими, тому особисті якості та компетенція кандидата відіграють важливу роль в існуванні країни. Звідси походить і медіа-запит на більш персоніфіковану, а не партійну боротьбу у виборчих перегонах. Слід також пам'ятати і про вагу Президента як соціально-культурного символу.

Другим фактором можемо назвати слабку системну позицію політичних партій та незалежних кандидатів. Не важливість та слабкість згаданих вище суб'єктів призводить до того, що два головних кандидата зміцнюють свої позиції та посилюють тенденцію до персоніфікації. Більше того, слабка партійна структура, відсутність чіткого керівництва як на державному, так і на федеральному рівнях, різні умови та правила членства і велика кількість горизонтальних структур в партіях є факторами зниження цінності партійної приналежності до Республіканців чи Демократів під час кампанії.

Третім фактором є тривалість президентської кампанії в США, що дозволяє вести логічно зв'язний медіа-нарратив, котрий іноді отримує навіть дещо міфічний характер. Передвиборчий період, попереднє голосування задля визначення кандидата партії на вибо-

рах (primaries) і закриті збори партійних лідерів (caucuses), загальні відкриті збори делегатів парії з метою висунення кандидата (conventions) та власне передвиборча кампанія – є складовими елементами виборчої кампанії. Це чітко відображається і на бюджетних витратах, котрі закладаються на маркетинг кампанії, лівова частка яких відводиться на медіа-висвітлення процесу. Все зростаюча ціна виборчої кампанії є наслідком того, що приватні телерадіокомпанії наразі відіграють ключову роль в американському політичному процесі. (починаючи з початку 90-х років, відсоток бюджету, котрий відводився на рекламу, досяг 75%).

Незважаючи на достатньо високий рівень стійкості стосунків, котрі склалися між ЗМІ та політикою, не можна не згадати декілька важливих тенденцій в медіа-сфері, котрі визначають її керівну роль. Американська медіа-сфера є динамічною і зміни, котрі в ній відбуваються, до певної міри впливають на зміни в політичній системі. Отож, серед даних тенденцій можемо визначити такі як постійна модернізація, конвергенція, зменшення кількості власників, комерціалізація ЗМІ, гомогенізація трансляцій та лібералізація медіа-ринку. Всі вищезгадані фактори сприяють тому, що позиції медіа стосовно політики стають все міцнішими.

Дві ключові тенденції домінували у медіа-системі у 2008 році: зростаюча важливість кабельного телебачення, котре перебрало на себе домінуючу роль у традиційних телеканалів, а також зростання ролі цифрових медіа, а особливо той факт, що Інтернет перейняв роль преси як другого за значенням джерела політичної інформації в США.

3) ЗМІ додають, так звану, «медіа-логіку» у політичну діяльність, а політиці та політикам, котрі хочуть бути присутніми в медіа-просторі, доводиться брати це до уваги та грати за законами, встановленими ЗМІ.

Дослідження президентської кампанії 2008 року дозволяє виділити наступні тенденції у медіатизації політичного процесу, котрі значно вплинули на остаточний формат кампанії. Дослідження переважно стосувалися базових маркетингових заходів, котрі проводили команди кандидатів під час передвиборчих перегонів.

Першим і чи не найбільш показовим прикладом того, як політичні актори приймали правила медіа-логіки, є створення міатизованих образів кандидатів. Детально вивчивши образ Б. Обама, можемо стверджувати про досить сильний журналістський вплив на його формування. Образ кандидата від Демократів склався з

чотирьох основних компонентів (нарративних форм). Барак Обама подавав себе як афроамериканця, як людину з низів, як того, хто відновить Сполучені Штати, та людину з ідеальною організацією виборчої кампанії. Поп-культурний підтекст образу був теж достатньо цікавим, адже він дозволив кандидату та ЗМІ дійти до наймолодших, та найменш політично зацікавлених виборців. У цьому випадку медіа-вплив на формування політичного образу був сильно відчутним і дотепер ще відчутні його відголоски.

З іншого боку, медіа-вплив на образ Маккейна був кардинально іншим, ніж у Барака Обами. Республіканці мали справу з добре відомим продуктом та стабільною позицією на політичному ринку. Спроба створити образ незалежного політика та героя війни увійшли в резонанс із створеним медіа-образом політичного наступника Джорджа Буша та людиною, котра є занадто літньою для того, аби ставати президентом.

Медіа-події, такі як загальні відкриті збори делегатів кожної з партій з метою висунення кандидата (conventions) та президентські дебати (включаючи віце-президентські дебати) є другим важливим маркетинговим елементом виборчої кампанії, залежним від ЗМІ. Наявність цих подій є підтвердженням центральної ролі ЗМІ у політичному процесі. Через іноді навіть надмірну постановочність зборів делегатів, останнім часом вони почали нагадувати коронацію, на якій відбувається символічне «помазання» кандидата в президенти від тієї чи іншої партії. У 2008 році відбулася певна зміна цієї традиції, адже, хоча збори делегатів все ще мали дещо театральний характер, вони все одно були більш напруженими і проходили у менш традиційному форматі, тим самим привернувши рекордно велику кількість глядачів².

Зібрані нами дані свідчать, що у випадку з політичними дебатами головною метою є створення TV-шоу, це повинно бути змагання, і в цьому змаганні має бути переможець, навіть якщо він і не буде в подальшому переможцем на виборах. Що стосується медіа, то вони не можуть сильно впливати на позицію електорату під час власне дебатів, але всі прогнози до та аналізи і обговорення та коментарі після, можуть мати неабиякий формуючий вплив на погляди та симпатії виборців³. Та все ж дебати, так само як і збори делегатів, поступово втрачають свою значимість у медіа-моделюванні політичного процесу. Головною причиною цього є час проведення дебатів. Адже, до початку перших дебатів у своїй переважній більшості виборці уже визначилися з тим, як саме вони голосуватимуть на

виборах, а дебати можуть лише підкріпити їх віру у те, що вони зробили правильний вибір. Кардинально змінити електоральні настрої дебати вже не в силах.

Інформаційні приводи вважаються одними з основних засобів медіа-формування образу кандидата та медіатизації політичного процесу. Проте, варто зазначити, що дана форма співпраці ЗМІ та політики є настільки вивченою та стабільною, що ми не можемо відзначити ніяких нових тенденцій саме під час виборчої кампанії 2008 року.

Політична реклама разом з комплексним медіа-образом кандидата є, напевне, найяскравішими прикладами перенесення медіа-логіки в політику. Політична реклама є важливою маркетинговою складовою промоції кандидата і покликана програмувати та формувати думки та вподобання електоральної аудиторії шляхом тезового донесення передвиборчих програм та обіцянок кандидата. Варто зазначити, що і Обама, і Маккейн активно використовували політичну рекламу у своїй передвиборчій кампанії. Однак, вона не була домінуючою у медіа та політичному дискурсі 2008 року. Під час досліджуваної нами кампанії, політична реклама складала лише 10% всього передвиборчого медіа-продукту⁴. Більше того, політична реклама склала лише 5% від усіх передвиборчих відеоматеріалів Барака Обама (108 рекламних спотів), що також свідчить про новий тренд в аудіо-візуальному маркетингу.

Використання командами кандидатів нових комунікативних технологій було одним і найпоказовіших та найдинамічніших проявів зростання медіа-впливу на політичний процес. Під час проведення кампанії, кількість учасників різного роду Інтернет-спільнот та груп постійно зростала, чого ми не можемо сказати ні про кількість телеглядачів, ні про кількість читачів друкованих ЗМІ. Тож бачимо, що хоча кандидати приділили належну роль традиційним медіа-ресурсам, таким як телебачення, радіо та друковані ЗМІ, вони також дещо зрушили традиційні акценти та частково перевели виборчу кампанію в інше русло. Перенесення кампанії в мережу Інтернет дозволило кандидатам отримати зв'язок зі своїми виборцями. Інтернет-кампанія Барака Обама була ідеальним прикладом того, як можна дотягнутися до виборців через віртуальні спільноти. Демократ мав перевагу над Маккейном у всіх сферах Інтернет-діяльності.

Аналіз показав ще одну характерну тенденцію стосовно мережі Інтернет: кількість людей, котрі отримують політичну інформацію з

мережі постійно зростає. Дослідження показало, що під час виборчої кампанії 2008 року майже три чверті (74%) користувачів шукали інформацію, пов'язану з виборами. Якщо врахувати весь електорат, то це становить 55% від усіх виборців, що є рекордом для виборчої історії США⁵.

4) Медіа створює в суспільстві політичну медіа-реальність, а також отримує інформацію про політику із суспільства.

Той факт, що ЗМІ створюють політичну реальність було частково висвітлено у пунктах 1 та 2. Першим індикатором, котрий підтверджує дану гіпотезу, є рівень інтенсивності, з якою медіа транслюють політичний контент. Три теми були домінуючими впродовж цілого року передвиборчої кампанії. Першою була тема передвиборчих перегонів і становила близько 35% усіх матеріалів політичної тематики. Іншими популярними темами були економічні питання (менше 15%) та війна в Іраку (близько 4%)⁶.

Другим індикатором була інтенсивність трансляції певних нарративних тем. Представлення кампанії через призму економіки та фінансової кризи – 18,4%. З відривом у менше, ніж два відсотки представлена тема президентських та віце-президентських дебатів (16,6%). Третє місце отримала кандидат у віце-президенти Сара Пейлін (13,9%). Релізи, котрі стосувалися лише Маккейна, склали лише 1,9% усіх медіа-матеріалів⁷.

Третім індикатором був тон медіа-матеріалів про кандидатів. Впродовж аналізованого періоду (остання стадія виборчої кампанії), Барак Обама був здебільшого представлений у позитивному світлі: 36% матеріалів мали позитивну конотацію, ще 35% були нейтральними, а 29,2% матеріалів мали негативне забарвлення. При цьому, варто зазначити, що кількість позитивних матеріалів зменшилася у порівнянні з початковим етапом виборчої кампанії⁸. Це свідчить про те, що протистояння було настільки сильним, що кандидатам доводилося вдаватися до використання негативних методик та чорного піару, а також ілюструє поступове виснаження концепції змін та оновлення, котра була проголошена як основна передвиборча теза Демократа. Разом зі зростанням позитивних медіа-матеріалів про кандидата, його рейтинг також зростав. При цьому, за умови різкого збільшення кількості негативних матеріалів, його рейтинг не перестав зростати. Це показує, що настрої електорату стосовно кандидата були вже досить стійкими. Крім того, цей феномен ілюструє те, наскільки низькою є ефективність псевдо-скандалів, що показує неспроможність медіа повністю маніпулювати настроями та поведінкою електорату.

На нашу думку, у питанні формування прихильного чи негативного ставлення населення до кандидата ключову роль відіграють два фактори: першим з них є ЗМІ, а другим є ефект приєднання до більшості (так званий, стадний інстинкт чи політична мімікрія мас). На прикладі передвиборчої кампанії 2008 року бачимо, що фінансова криза стала поворотним пунктом в кампанії Барака Обами, яка дозволила йому отримати значну перевагу і за результатами соціологічних досліджень, і у матеріалах ЗМІ. Стримана реакція Демократа дала можливість зображувати його як справжнього державного діяча, лідера, на якого Америка може покласти у важкий час. Саме завдяки цьому, майже рік кандидата від Демократів зображували у позитивному ключі у переважній більшості матеріалів, котрі стосувалися виборчої кампанії та економічних питань.

При цьому Маккейн був представлений в ЗМІ у різко негативному світлі (57,3%). Лише 14,2% матеріалів/новин мали позитивне забарвлення і 28,5 % матеріалів були нейтральними⁹. Динамічне зниження кількості матеріалів з позитивною конотацією кандидата корелювалося з його втратою прихильності електорату. Незважаючи на стабільне зниження підтримки, що підтверджувалося соціологічними опитуваннями, воно не було настільки різким як зміна тональності медіа-матеріалів. Результати показують зниження підтримки на 6% і зниження кількості позитивних матеріалів на 30%.

Проаналізувавши роль засобів масової інформації у політиці на прикладі президентської виборчої кампанії в США у 2008 році, можемо зробити наступні висновки. По-перше, незаперечним є той факт, що роль медіа в політичному житті країни є вкрай важливою та детермінуючою. По-друге, можемо говорити про зростання ролі нових видів комунікації, а саме, мережу Інтернет у формуванні та моделюванні громадської думки. По-третє, для того, щоб бути успішним політичним гравцем сучасності, потрібно користуватися медіа-логікою та медіа-техніками створення та промоції політичного образу особи чи структури. По-четверте, незважаючи на все вищесказане, можемо стверджувати той факт, що «влада» ЗМІ над свідомістю населення не є абсолютною і повинна корелюватися з об'єктивними економічними та соціальними реаліями в суспільстві, що унеможлиблює використання ЗМІ як інструменту швидкого моделювання настроїв населення.

У подальших дослідженнях доцільно прослідкувати динаміку медіатизації політики під час кількох виборчих кампаній кінця ХХ – початку ХХІ століття поспіль та провести компаративний аналіз країн Європи і Північної Америки.

1. Winning the Media Campaign: How the Press Reported the 2008 Presidential Election, Pew Project for Excellence in Journalism, Washington D.C. 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.journalism.org/2008/10/22/winning-media-campaign/> 2. *Dayan D.* Media Events: The Live Broadcasting of History / D. Dayan, E.Katz. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992. – P. 25-53. 3. *McKinney M.S.* Political Campaign Debates [in:] Handbook of Political Communication Research. [Електронний ресурс] / McKinney M.S., Carlin D.B., Kaid L.L. – Mahwah–New Jersey–London, 2004. – Режим доступу : http://www.academia.edu/1573163/Handbook_of_Political_Communication_Research 4. Winning the Media Campaign: How the Press Reported the 2008 Presidential Election, Pew Project for Excellence in Journalism, Washington D.C. 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.journalism.org/2008/10/22/winning-media-campaign/> 5. *The Internet's Role in Campaign 2008*, Pew Internet & American Life Project. – Washington D.C, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2009/The_Internets_Role_in_Campaign_2008.pdf 6. *Pew Project for Excellence in Journalism, State of the Media 2009* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stateofthedia.org/2009/> 7. Winning the Media Campaign: How the Press Reported the 2008 Presidential Election, Pew Project for Excellence in Journalism, Washington D.C. 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.journalism.org/2008/10/22/winning-media-campaign/> 8. Там само. 9. Там само.

***Neprytska Tetyana.* Media Modeling of the Political Process during the US Presidential Elections in 2008**

The growing role of media in the political life has been observed for several decades. Thus, there is a need to study the role of media in politics as one of key determinants of the political process. A presupposition has been made that, firstly, media collects and selects the political information that will be presented to the wider audience. Secondly, being the controllers of the media market they determine the presence or absence of certain political actors and institutions in the information space. Thirdly, mass media add the so-called “media logic” into the political activity. That means that politicians and political institutions should take it into consideration while modeling their activity. And lastly, mass media creates media political reality, which the key source of information about politics and political processes for the majority of citizens.

The aim of this article is to analyze the new tendencies in the relations between mass media and the political sphere, which have aroused and developed during the Presidential electoral campaign in the USA in 2008.

In the course of the research it has been determined, that the growing role of mass media in the political life of the United States of America is a dynamic and bilateral process, which influences both the political and media systems. This may be clearly seen and analyzed on the example of US Presidential elections in 2008, in which Barack Obama and John McCain competed for presidency.

Starting from the 1950-s the role of media in the political life has been growing steadily and politics as such has been becoming more and more dependent on the will and views of journalists. As media are now one of the key players in the field of politics, they may to a certain degree dictate the rules of the game on a political game board. At present the activities of the politicians and their teams concentrate

mainly on media campaigns and the activities which do not get in the media focus are left unattended.

Having analyzed the broadcasted materials we have selected the key media narrative styles or ways of presenting the elections to the audience. They include depicting the electoral campaign as a horse race, pseudo scandals and highlighting the elections in the pop cultural context. The latter has allowed the candidate to reach the youngest segment of the electorate.

We have also named the factors which facilitate media's key role in politics. These factors are the political tradition which exists in the USA, the weak system position of political parties and independent candidates and the long duration of the presidential campaign.

The growing importance of cable TV and the Internet may be named as two characteristic features of the 2008 electoral campaign.

The creating of complex media images of the candidates took place during the aforementioned elections, but it should be mentioned that the media image created for B. Obama was better than that of J. McCain as it didn't clash with but rather added to the already existing public opinion of this person.

The following indicators prove that media forms a certain political reality which they then present to the public: the intensity of broadcasting certain political content, the topics covered and the tone of presentation.

Having analyzed the role of mass media in modeling the political process, we have come to the following conclusions. Firstly, the determining role of media is undeniable. Secondly, the role of new forms of communication, namely, the Internet, in forming public opinion is growing. Thirdly, in order to be a successful modern political player one should apply media logic and media technologies to creating and promoting the political image of a person or structure. Fourthly, despite its significance, mass media does not have absolute power over public opinion and thus media materials must be correlated with the economic and political reality in the society which makes it impossible to use media as a tool for quick modeling of public attitude.

Key words: elections, mass media, political system, electronic media, media modeling.

УДК 321.01

**Д. І. ГРИЦЯК
Т. Ю. БОГИНЯ**

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК СУЧАСНИЙ КАНАЛ ПРОПАГАНДИ

Стаття присвячена питанням еволюції каналів поширення пропаганди на території України та Російської Федерації. Автор вивчає тенденцію посту-

© ГРИЦЯК Денис Ігорович – молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

© БОГИНЯ Тетяна Юрївна – молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

пового збільшення значущості мережі Інтернет в інформаційному просторі України і РФ. Особлива увага в статті приділяється трансформації соціальних мереж з розряду розважальних майданчиків в повноцінні засоби масової інформації, придатні для ефективного поширення пропаганди. На основі аналізу основних статистичних показників проникнення Інтернету в Україні та РФ, а також користувачької аудиторії соціальних мереж автор робить висновки про, перспективність використання соціальних мереж як каналу розповсюдження пропаганди.

Ключові слова і фрази: пропаганда, канал розповсюдження, соціальні мережі, пропаганда в соціальних мережах, Інтернет.

Грицяк Д.И., Богиня Т.Ю. СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК СОВРЕМЕННЫЕ КАНАЛ ПРОПАГАНДЫ

Статья посвящена вопросам эволюции каналов распространения пропаганды на территории Украины и Российской Федерации. Автор изучает тенденцию постепенно увеличения значимости сети Интернет в информационном пространстве Украины и РФ. Особое внимание в статье уделяется трансформации социальных сетей из разряда развлекательных площадок в полноценные средства массовой информации, пригодные для эффективного распространения пропаганды. На основе анализа основных статистических показателей проникновения Интернета в Украину и РФ, а также пользовательской аудитории социальных сетей автор делает выводы о, перспективности использования социальных сетей в качестве канала распространения пропаганды.

Ключевые слова и фразы: пропаганда, канал распространения, социальные сети, пропаганда в социальных сетях, Интернет.

Gruzhak Denys, Bogynya Tetyana. SOCIAL NETWORKS AS A MODERN CHANEL OF PROPAGANDA

The article is devoted to the evolution of distribution channels of propaganda on the territory of Ukraine and the Russian Federation. The author examines the trend of gradually increasing importance of the Internet in the information space of Ukraine and Russia. Particular attention is paid to the transformation of social networks from the category of entertainment venues into mass media suitable for effective dissemination of propaganda. Based on the analysis of the main statistical indicators of Internet penetration in Ukraine and Russia, as well as the user base of social networks author concludes, the prospects of using social media as a channel of distribution of propaganda.

Key words: propaganda, channel of distribution, social network, propaganda in social networks, the Internet.

Розглядаючи в нашій статті сучасні канали розповсюдження пропаганди нам, перш за все необхідно визначитися, які саме смисли ми вкладаємо в сам термін «пропаганда» і які саме її види будуть об'єктом нашого дослідження.

Перш за все, ми проаналізуємо базові визначення даного терміну, найбільш поширені в науковій літературі. Так, наприклад енцик-

лопедичний словник філософії подає цілий ряд розгорнутих характеристик даного явища. Пропаганда (від лат. Propaganda – що підлягає розповсюдженню) – популяризація та поширення політичних, філософських, релігійних, наукових, мистецьких чи інших ідей в суспільстві за допомогою усного мовлення, засобів масової інформації, візуальних чи інших засобів впливу на суспільну свідомість¹.

У політичній науці пропаганду розглядають в більш вузькому сенсі, насамперед вивчаючи тільки політичну або ідеологічну пропаганду, яка здійснюється з метою формування у мас певного політичного світогляду. Політичну пропаганду можна розглядати як систематичний вплив на свідомість індивідів, груп, суспільства в цілому для досягнення певного результату в області політичної активності.

Якщо спробувати розглянути пропаганду з чисто технологічної точки зору, то ми прийдемо до висновку, що це процес передачі певних ідей або комплексів ідей аудиторії з розрахунком на їх засвоєння нею. Специфіка полягає в тому, що аудиторія, тобто об'єкт впливу, визначається самим пропагандистом, і при цьому він повинен не тільки підносити ту чи іншу ідею у вигляді, зручному для сприйняття, але й сприяти її втіленню в життя. Будь-яка пропаганда має конкретну мету і розрахована на ініціювання практичної діяльності, в цьому полягає її відмінність від агітації, спрямованої на стимулювання діяльності по здійсненню пропагованих ідей. Тому пропаганда, як правило, містить не просто ідеї, а набір конкретних установок, простих та зрозумілих настанов до дії.

Пропаганда як комунікаційний процес передбачає взаємодію свідомості пропагандиста та аудиторії, що відбувається шляхом засвоєння усних або письмових форм мовлення, а також образів. Але глибинний сенс пропаганди полягає в її емоційному впливі на аудиторію за допомогою передачі настроїв, почуттів і спеціально створених психо-семантичних формул.

Історично поняття «пропаганда» почало застосовуватися з метою позначення місіонерської діяльності, що проводилась католицькою церквою по всьому світу. Надалі акцент змістився на політико-ідеологічну функцію пропаганди². На сучасному етапі поняттю «пропаганда» часто приписують негативний зміст, розглядаючи його як спосіб маніпулювання суспільною свідомістю з метою досягнення вузько політичних цілей, задоволення корпоративних інтересів та інше. Саме з цієї причини не дивно, що пропаганда найчастіше розуміється як контрольоване поширення завідомо пере-

кручених уявлень, здійснюване з метою спонукати людей до дій, які відповідають заздалегідь визначеним цілям зацікавлених груп, і в цьому сенсі протиставляється агітації.

Розглядаючи основні форми здійснення пропаганди, відзначимо, що вона здійснюється в ході безпосереднього комунікативного контакту (міжособистісне спілкування, вплив на невеликі або досить значні групи людей під час зборів, мітингів) або вході опосередкованого впливу через засоби масової комунікації (газети, радіо, телебачення, Інтернет). На сучасному етапі останній спосіб значно ефективніший, оскільки при ньому пропаганда охоплює більшу аудиторію, що забезпечує необхідну масовість пропаганди. Пропагандистське повідомлення є основним компонентом пропагандистського процесу, в його основі лежить ідеологічно забарвлена інформація, що містить оцінку тих чи інших соціальних явищ. Форма вираження оцінки може бути найрізноманітнішою: від зовні нейтральної констатації фактів до емоційного заклик – гасла.

Особливою витонченістю та різноманітністю пропаганда відрізняється в епоху протистояння суспільно-політичних систем, або великих військових протистоянь (наприклад, період протистояння комунізму з капіталізмом або в часи Другої світової війни).

В умовах сучасності всі цивілізовані держави на державному рівні протидіють пропаганді війни, расової, національної та релігійної ненависті, аналогічні заборони на такі види пропаганди закріплені в ряді міжнародних конвенцій і договорів. У той же час, багато держав на рівні державної політики та спеціалізованих урядових програм активно підтримують різні види неполітичної пропаганди, наприклад, пропаганду спорту, дбайливого ставлення до навколишнього середовища, здорового способу життя та інше³.

У сучасному світі що активно зазнає глобалізаційного впливу становлення і розвиток плюралістичного суспільства, політично різноманітного і одночасно з тим цілісної держави неможливий без активного розвитку політичних комунікацій, без використання засобів масової інформації (ЗМІ) політичними структурами для доведення виборцю своїх основних політичних прагнень.

Після розпаду СРСР на пост радянському просторі засоби масової інформації поступово стали одним з найпомітніших і найвпливовіших інститутів громадянського суспільства, яке тільки формувалось і одночасно ефективним інструментом політики, однак процес їх становлення триває і є суперечливим. Спостерігається яскраво виражена тенденція підвищення ролі ЗМІ, посилення інформа-

ційно-пропагандистського забезпечення всіх соціально-економічних і політичних процесів сучасного демократичного суспільства, що вписується в загальносвітовий тренд побудови постіндустріального, інформаційного суспільства. Визначають і постійно коректують своє ставлення до ЗМІ політичні еліти пост радянських країн. При цьому особливе значення для діяльності держави та політичних партій, інших інститутів політичної системи має ефективність використання ЗМІ як засобу доведення своїх ідей і позицій до різних верств населення⁴.

Розглядаючи процес еволюції засобів поширення пропаганди, ми з упевненістю можемо стверджувати, що до винаходу радіо, засоби поширення пропаганди розвивалися вкрай повільно і піддавалися мінімуму змін протягом тисячоліть. Пам'ятники, публічні виступи, монети, і зростаюче використання друкованого слова, всі ці способи були поширеними формами пропаганди з часів Олександра Великого аж до епохи королеви Вікторії.

Тим не менш, разом з динамічним розвитком технологій починаючи з ХХ століття, способи поширення пропаганди зазнали значних змін. Винахід радіо, яке Ленін називав «Газета без паперу ... і без кордонів» – а також, рухомих зображень, спершу, що набули поширення в кінотеатрах, а потім у телевізійних мережах, які забезпечували потрапляння пропаганди практично в кожен дім, дали пропаганді колосальний імпульс, істотно розширивши сфери та способи її застосування.

Розвиток Інтернету підніс пропаганду на такий рівень, про який, люди, що займалися її виробництвом і розповсюдженням в попередніх поколіннях, навіть не могли собі уявити. Інтернет став пустелею інформації, яку, на відміну від усіх попередніх засобів поширення пропаганди, практично неможливо обмежити, регулювати або загнати в жорсткі юридичні рамки. Крім цього всі ми, як звичайні користувачі мережі Інтернет, з урахуванням ступеня нашої залученості в різноманітні соціальні мережі та спільноти, використовуючи їх для обміну та поширення інформації стали пропагандистами.

Безумовно, вищевикладена теза впирається в теоретичні основи, а саме залежить від того, що саме ми визначаємо як пропаганду. З урахуванням того, що об'єктом дослідження нашої статті є саме способи поширення пропаганди ми, насамперед, будемо розглядати це явище з чисто технологічної точки зору. Таким чином, ми розглядаємо пропаганду як процес передачі певних ідей або комплек-

сів ідей аудиторії з розрахунком на їх засвоєння нею. Як базове ми використовуємо визначення пропаганди, запропоноване Філом Тейлором, який писав, що «по суті, пропаганда насправді не більш ніж обмін ідеями призначений, щоб переконати людей думати і вести себе бажаним чином»⁵. Це означає, що, всі ми, будучи учасниками соціальних мереж, не просто поглинаємо і вбираємо в себе пропагандистську інформацію, ми самі стаємо пропагандистами, поширюючи як свою власну, так і чужу інформацію в соціальних мережах за допомогою функцій «поділитися», «репост» тощо.

Як нами вже було зазначено раніше, з швидким розвитком технологічного процесу виникають все нові і нові сучасні канали пропаганди. Все більше сучасне суспільство черпає інформацію не з телебачення і газет, а з всесвітньої павутиння, в тому числі і з соціальних мереж. На даний момент можна з упевненістю стверджувати, що соціальні мережі трансформувалися з місця, де користувачі обмінювалися фото та інформацією суто приватного характеру в повноцінні засоби масової інформації, здатні заволодівати розумом людей та суттєво впливати на їхні погляди і світогляд.

Для наочного прикладу ми проаналізуємо ряд статистичних даних, що стосуються розвитку мережі Інтернет на території Російської Федерації і України.

За даними компанії «Ай-Теко», яка займається бренд моніторингом та соціальною аналітикою в 2014 році зростання проникнення Інтернету в регіони Росії зберігається – 59% дорослого населення Росії користуються Інтернетом (68,7 млн. осіб)⁶. Річний приріст російських Інтернет – користувачів, що виходять в мережу хоча б раз за місяць, склав 9%, а для добової аудиторії даний показник дорівнює 14%. До 80% денної аудиторії російськомовного Інтернету проявляють активність в соціальних мережах⁷.

Так згідно з оцінками TNS Russia, які були опубліковані у виданні Комерсант в 2010 році щомісячна аудиторія Facebook складала 7,4 млн. чол., ВКонтакте (20,1 млн.), Однокласники 16,74⁸. При цьому станом на травень 2014 ми маємо наступну статистику: соціальну мережу ВКонтакте стало відвідувати 52,1 млн. осіб, соціальну мережу «Однокласники» 40,8 млн. осіб, Фейсбук 20,5 млн. чоловік. За фактом ми спостерігаємо колосальну динаміку зростання користувальницької аудиторії основних соціальних мереж, – фактично за неповних 4 роки аудиторія зросла майже в три рази.

При цьому згідно даних статистики Інтернетом користуються в першу чергу більш молода і прогресивна частина населення, а також самі активно налаштовані громадяни.

Аналогічну ситуацію з розвитку проникнення Інтернету ми бачимо в Україні. Зокрема за даними Інтернет асоціації України, на кінець 2012 року в Україні налічувалося до 19,7 млн. регулярних користувачів мережі серед населення старше 15 років. За оцінками компанії in Mind Factum group, рівень проникнення Інтернету в Україні на кінець 2012 року становить 43,5%. Про це йдеться в звіті Нацкомісії, що здійснює державне регулювання в сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), за 2012 рік.

Рівень проникнення широкосмугового Інтернету в домогосподарства України в 2012 році досяг 35%. При цьому загальноєвропейський показник широкосмугового доступу населення до мережі Інтернет становить близько 65%. В Україні як і в РФ серед основних цілей користування мережею Інтернет (за даними на третій квартал 2012 року) були соціальні мережі – 56% користувачів, електронна пошта – 52%, завантаження фільмів і музики – 41%, пошук інформації – 36%, новинні сайти, читання газет – 29%, перегляд онлайн – відео – 23%⁹.

Як свідчать результати дослідження Mediascope Europe, яке провела компанія IAB за підтримки Яндекс відсоток українців, які хоча б раз на тиждень використовують Інтернет, уже зрівнявся з показниками аудиторії радіо та журналів за такий же період. Попереду з невеликим відривом газети, але і їм поки далеко до телебачення.

При цьому за часом користування Інтернет програє тільки телебаченню: в мережі користувачі проводять 20 годин на тиждень, а за переглядом телепрограм – 21,7. До речі, молодь (16-24 років) в онлайні можна побачити частіше, ніж перед телевізором (23 години проти 18,8 в тиждень). 27% українців під час перегляду телевізора час від часу заходять в Інтернет, а 61% молоді при цьому робить там щось пов'язане з тим, що вони дивляться по телевізору¹⁰.

Ще одна вкрай цікава деталь, яка вказує на ефективність здійснення пропаганди через соціальні мережі, за результатами згаданого нами дослідження до 49% українців найімовірніше придбають товар бренду, за яким вони стежать в соцмережі, ніж будь-якого іншого.

Дві найпопулярніші соціальні мережі в Україні – «Вконтакте» і «Однокласники» стабільно входять до ТОП-10 найбільш відвідуваних українськими користувачами сайтів. Проте їх успіх багато в чому був обумовлений відсутністю конкуренції в цьому сегменті в 2006–2008 роках.

Точної статистики щодо кількості українських користувачів «Вконтакте» і «Однокласники», немає. Є тільки часткова інформа-

ція. Наприклад, Mail.Ru Group, яка володіє 100% «Однокласників» і 40% «ВКонтакте», не ділиться інформацією про щоденну або щомісячну кількість українських користувачів. Нам відомо тільки кількість зареєстрованих українців в мережі «ВКонтакте» – близько 22 млн. У цю цифру входить маса дублікатів (коли люди заводять, з якихось причин, нові акаунти) і багато ботів. Є статистика денної відвідуваності – вона становить близько 10 млн., але в цю цифру входять не тільки користувачі «ВКонтакте», але і сторонні користувачі, які, наприклад, перейшли по посиланнях, розташованих десь на форумах. Денна відвідуваність «Однокласників» – десь в межах 5–7 млн. Більш-менш адекватну цифру по українським користувачам дає Facebook – хоча б один раз на місяць цієї соцмережею користуються 3 млн. українців. Але при цьому щомісячно на сайт хоча б раз заходить вдвічі більше українців – тобто і тут багато відвідувачів, які не є безпосередньо користувачами соцмереж¹¹. Велика кількість відвідувачів соціальних мереж, які безпосередньо не зареєстровані в них, підтверджує висунуту нами гіпотезу про те, що все більша кількість людей використовують соцмережі не за прямим призначенням, а для отримання інформації, що сприяє перетворенню соцмереж в канали для здійснення централізованої пропаганди.

У контексті нашого дослідження цікаво згадати дані отримані за результатами дослідження аудиторії Facebook в 2014 році компанією GlobalWebIndex¹², згідно з яким активна аудиторія Facebook знизилася на 9%. Найбільше з Facebook пішло молодих користувачів: найбільше падіння відзначено у віковій групі 16–24 роки (11%) і 25–34 роки (12%). У дослідженні відзначаються, що в міру відходу молоді в більш нові соцмережі і месенджери середньостатистичний користувач Facebook стрімко «старіє». Сьогодні Facebook за віком своєї аудиторії поступається лише LinkedIn.

Крім усього вищевикладеного, аудиторія Facebook відноситься до числа найбільш пасивних, порядку 40% опитаних користувачів Facebook сказали, що не пишуть повідомлення та коментарі, а тільки читають чужий контент. Ці дані прямо підтверджують тенденцію трансформації соціальних мереж з місць обміну особистою інформацією в потужні інформаційні ресурси, з яких багато людей починають черпати інформацію на рівні з телебаченням. По великому рахунку, відтік молоді аудиторії з соціальних мереж якраз і обумовлений їх трансформацією з категорії розважальних майданчиків в категорію інформаційних, які крім іншого використовуються для

поширення пропаганди, в той час як більш молода аудиторія в Інтернеті як правило шукає розваг і дуже негативно ставиться до пропаганди.

Настільки динамічний розвиток соціальних мереж, саме в якості майданчиків для поширення пропаганди привело до того, що на даний ресурс все частіше стали звертати увагу державні органи, намагаючись встановити свій контроль над цими ресурсами інформації. Зокрема все частіше в ЗМІ з'являється інформація про інтерес правоохоронних органів РФ до деяких користувачів, які використовують соціальні мережі для пропаганди.

В Україні ми бачимо аналогічну ситуацію підвищеної уваги до інформаційного наповнення мережі Інтернет, у тому числі соціальних мереж. Більш того, за останніми повідомленнями, уряд України має намір на офіційному рівні використовувати соціальні мережі при реалізації інформаційної політики, в тому числі з метою пропаганди. Зокрема, Міністр інформаційної політики України Юрій Стець в інтерв'ю для «Телеканалу 24»¹³ заявив, що сподівається сформулювати «Інтернет – військо» для донесення правдивої інформації про Україну.

«Стосовно донесення правдивої інформації тим людям, які спілкуються в Інтернеті, для цього не потрібні боти і тролі. Той, хто користується соцмережами не перший день, бачить це і розуміє. Для цього потрібно об'єднати людей, які є авторитетними в соцмережах, і мають велику кількість людей, які їх чують. Об'єднати їх у роботи. Тобто зробити координаційний центр між ними», – заявив міністр. За його словами, вони будуть працювати не на міністра, а «на державу Україна».

Виходячи з усього вищевикладеного, ми можемо зробити ряд висновків, щодо використання соціальних мереж як сучасних каналів пропаганди.

Перш за все, розвиток Інтернету і технологій, перетворило сучасну пропаганду в мрію пропагандиста минулого, пропагандисти попередніх поколінь, які раніше займалися її виробництвом, і поширення не могли собі навіть уявити настільки унікальних і легко розповсюджуються каналів пропаганди, з практично необмеженою аудиторією по всьому світу. За допомогою соціальних мереж транснаціональне поширення пропаганди перестало бути проблемою. Сьогодні з упевненістю можна стверджувати, що інформаційні війни і пропагандистська боротьба майбутнього будуть відбуватися саме в мережі Інтернет, а соціальним мережам в цих протистояннях буде відведена не остання роль.

У сучасних умовах, пропаганду, як одну з форм організації інформаційної взаємодії, часто неправильно розглядають як PR. Однак ці два види інформаційної взаємодії кардинально відрізняються. Для успішності PR, йому повинні вірити, в той час як пропаганда в будь-якому випадку викликає підозри або, принаймні, незгоду. Своєю головною метою політична пропаганда завжди бачить збереження правлячого режиму, в той час як політичний PR спрямований на забезпечення розуміння у громадян сутності тих послуг, які надає їм влада, і навчання тому, як слід правильно користуватися цими послугами.

Також з точки зору спрямованості пропаганди в соціальних мережах, можемо підсумувати, що пропаганда може застосовуватися як для досягнення благих цілей (популяризація здорового способу життя, спорту, волонтерства), так і поганих або байдужих (деколи дуже дивних) цілей. Таким чином, пропаганда, як і реклама, з точки зору своєї тематики ведеться упереджено; з іншого боку, хороший PR повинен бути фактичним, неспотвореним і вільним від високих самооцінок.

1. *Философия*: Энциклопедический словарь / под. ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – С. 744. **2.** *Lasswell H. D. The Language of Politics. Studies in Quantitative Semantic* / H.D. Lasswell, N. Lettes. – N.Y., 19496 – P. 31. **3.** *Smith B. L. Propaganda. International Encyclopedia of Social Sciences* / V.L. Smith. – N. Y, 1968. – P. 579. **4.** *Прокопенко Д.Ю.* Особенности политической пропаганды в современных российских средствах массовой информации: Сущность и механизмы влияния : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата полит. наук – [Электронный ресурс] / Д.Ю. Прокопенко. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-politicheskoi-propagandy-v-sovremennykh-rossiiskikh-sredstvakh-massovoi-informat#ixzz3Q7hGaqt> **5.** *Peter Johnston. The Internet, Social Media and Propaganda: The Final Frontier?* – [Электронные ресурсы] / Peter Johnston. – Режим доступа : <http://britishlibrary.typepad.co.uk/socialscience/2013/08/the-internet-social-media-and-propaganda-the-final-frontier.html> **6.** *Социальные сети в России сегодня: цифры, аналитика, прогнозы* // Официальный сайт ЗАО «Ай-Тек» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://br-analytics.ru/blog/?p=1163#_ftnref1 **7.** TNS Web Index, февраль 2013. **8.** TNS Russia нашла Google // Официальный сайт газеты Корея-кореец [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1528952> **9.** *Число интернет-пользователей в Украине выросло до 20 миллионов* // Официальный сайт Информационного агентства ЛИГАБизнес Информ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biz.liga.net/all/it/novosti/2461558-ukrainskikh-internet-polzovateley-pereschitali.htm> **10.** *Уанет догоняет радио по охвату аудитории* // Официальный сайт Информационного агентства ЛИГАБизнесИнформ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biz.liga.net/all/it/novosti/2256382-ukrainskaya-internet-auditoriya>

sravnyalas-s-auditoriey-radio.htm **11.** *Саваневський М.* Чи стануть українські соціальні мережі серйозним бізнесом // Офіційний сайт журналу Forbes Україна [Електронний ресурс], Саваневський М. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/opinions/1369177-chi-stanut-ukrayinski-socialni-merezhi-serjoznim-biznesom> **12.** В прошлом году Facebook потеряла 9 % активных пользователей // Офіційний інтернет портал Internetua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internetua.com/v-proshlom-godu-Facebook-poteryala-9-aktivnih-polzovatelei> **13.** *Стець* хоче сформувати власне «інтернет-військо» // Офіційний сайт видання Тиждень. UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/128593>

***Gruzhak Denys, Bogyna Tetyana.* SOCIAL NETWORKS AS A MODERN CHANEL OF PROPAGANDA**

The article is devoted to the evolution of distribution channels of propaganda on the territory of Ukraine and the Russian Federation. The author examines the trend of gradually increasing importance of the Internet in the information space of Ukraine and Russia. Particular attention is paid to the transformation of social networks from the category of entertainment venues into mass media suitable for effective dissemination of propaganda. Based on the analysis of the main statistical indicators of Internet penetration in Ukraine and Russia, as well as the user base of social networks author concludes, the prospects of using social media as a channel of distribution of propaganda.

As a result of the research the author has made several conclusions which may be basic for the future research.

First of all, the development of the Internet and technology has transformed modern propaganda into propagandist' dream of the past, advocates of previous generations who were previously involved in its production and distribution of propaganda could not even imagine such a unique and easy resource to spread propaganda channels, with virtually unlimited audience worldwide. Using social networking transnational dissemination of propaganda is no longer a problem. Today it is safe to say that information warfare and propaganda struggle of the future will occur in the Internet and social networks in these confrontations will be assigned a role.

In modern terms, propaganda as a form of information interaction, often incorrectly viewed as PR. However, these two types of information interaction are fundamentally different. For the success of PR, it should be accurate information easy to believe, while propaganda in any way is suspicious, or trigger at least disagreement. It's main purpose political propaganda always sees as the preservation of the regime, while political PR aims to provide insight into the nature of public service that gives them power, and learning how to use these services properly.

Also in terms of directional propagation in social networks, we can conclude that propaganda can be applied to achieve good purposes (healthy life, sports, volunteering) and bad or indifferent (sometimes very strange) purposes. Thus, propaganda, like advertising, in terms of its subjects is biased; On the other hand, a good PR should be factual, undistorted and free from high self-evaluations.

Key words: propaganda, channel of distribution, social network, propaganda in social networks, the Internet.

Ахмед Раїд ДЖЕНАДІЯ**КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ РОЗБІЖНОСТІ
МІЖ ЗАХІДНИМИ І СХІДНИМИ СУСПІЛЬСТВАМИ**

Розглядаються культурно-цивілізаційні розбіжності між західними і східними суспільствами, які виникли на зламі ХХ – ХХІ століть. Здійснено політологічний аналіз механізмів впливу процесів глобальної модернізації на відродження східних культур і на соціально-політичне самоствердження країн Сходу. Прослідковано причини і наслідки суперечностей між цінностями Заходу і Сходу в аспекті їх соціально-політичного застосування в кризових умовах. Показано процес трансформації однополюсного світу в полицивілізаційну систему, в якій усе більш активну роль відіграють східноазіатське самоствердження та ісламське відродження.

Ключові слова: глобальна модернізація, полицивілізаційна система, міжцивілізаційні взаємовідносини, ісламське відродження, ісламський фундаменталізм.

Дженадія Раїд. Культурно-цивилизационные противоречия между западными и восточными обществами.

Рассматриваются культурно-цивилизационные противоречия между западными и восточными обществами, возникшие на изломе ХХ – ХХІ веков. Осуществлен политологический анализ механизмов влияния процессов глобальной модернизации на возрождение восточных культур и на социально-политическое самоутверждение стран Востока. Прослежены причины и следствия противоречий между ценностями Запада и Востока в аспекте их социально-политического применения в кризисных условиях. Показан процесс трансформации однополюсного мира в полицивилизационную систему, в которой все более активную роль играет восточноазиатское самоутверждение и исламское возрождение.

Ключевые слова: глобальная модернизация, полицивилизационная система, межцивилизационные взаимоотношения, исламское возрождение, исламский фундаментализм.

Dzenadia Raid. Cultural and civilizational differences between Western and Eastern societies.

Discusses the cultural and civilizational differences between Western and Eastern societies, which at the turn of the ХХ-ХХІ centuries. A political analysis of the impact of the global modernization processes in the revival of Eastern cultures and socio-political acceptance of the East. Traced the cause and effect of conflict between the values of East and West in their socio-political aspect of the crisis. Shows the process of the transformation of one pole of the world in the policiviliza-

© ДЖЕНАДІЯ Раїд Ахмед – аспірант кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

cion system, in which the increasingly active role played by the East Asian process of self-affirmation and the Islamic Renaissance.

Key words: *global modernization, polycivilization system, intercivilization relationships, Islamic revival, Islamic fundamentalism.*

Міжцивілізаційні взаємовідносини на початку ХХІ століття характеризуються значними культурно-цивілізаційними розбіжностями між західними і східними суспільствами. Від системного і адекватного теоретичного осмислення цієї проблематики багато в чому залежить адекватність політичних курсів різних держав і, що цілком природно, політичного курсу сучасної України. Від цього залежать і процеси формування суспільної свідомості в українському суспільстві, яке відчуває на собі активний вплив культур Заходу і Сходу.

Вивчаючи процеси, що впливають на зміну співвідношення сил між Заходом і Сходом, динаміку зміни цивілізаційних зрушень наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, зіставляючи ціннісні системи східних і західних цивілізацій, аналізуючи парадоксальне поєднання глобальної модернізації і східної індигенізації (повернення до традиційних культурних цінностей) ми тим самим сприяємо вирішенню актуального завдання – формування глобального клімату взаєморозуміння і взаємної толерантності. У цьому ж аспекті заслуговує на увагу поглиблений аналіз сучасного політичного ісламу як одного з найбільш динамічних і радикальних ідейно-політичних напрямів сучасності, який схиляється до альтернативного бачення світових процесів і власного ісламського глобалізаційного проекту. Не меншу актуальність становить аналіз процесу трансформації однополюсного світу в складну, політично конфліктну поліцивілізаційну систему, в умовах якої доведеться прокласти зовнішньополітичний курс сучасним державам.

Виходячи з вищезазначеного, перспективним напрямом наукових досліджень є розкриття об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на зміну змісту і характеру політичних процесів. Саме цей напрям і визначив мету пропонованої статті дослідити співвідношення сил між Сходом і Заходом наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть у культурно-цивілізаційному контексті. Виходячи з мети даного дослідження, автор орієнтований на вирішення наступних завдань: здійснення політологічного аналізу механізмів впливу процесів глобальної модернізації на відродження східних культур і на соціально-політичне самоствердження країн Сходу; зіставлення цінностей Заходу і Сходу в аспекті їх соціально-

політичного застосування в кризових умовах; дослідження чинників трансформації однополюсного світу в поліцивілізаційну систему, в якій усе більш активну роль відіграють східноазіатське самоствердження та ісламське відродження; осмислення діалектики глобальних «викликів і відповідей» в амплітуді дії східно-західного мегациклу.

Протиборство Заходу і Сходу у світовому політичному процесі глибоко проаналізовано у працях основоположників теорії цивілізацій О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. Сорокіна. Ближче до нашого часу С. Хантінгтон показав глибоку зміну співвідношення сил між Сходом і Заходом на користь цивілізацій Сходу¹. На різку активізацію Сходу і необхідність відповідних дій Заходу (передусім, США) вказує у ряді своїх робіт З. Бжезинський. Про зміну співвідношення між Заходом і Сходом в умовах «інформаційної хвилі» пише Е. Тоффлер. У своїй праці «Великий розрив» Ф. Фукуяма осмислює нові міжнародні і міжцивілізаційні співвідношення, що виникають в епоху «великої реконструкції». Глибоку трансформацію «східно-західного мегациклу» відзначає О. Панарін².

Ряд російських дослідників деталізує ті або інші аспекти розвитку сучасного Сходу. Так Л. Єфімова пише про особливості політичної культури сучасного Сходу, а також про політичні системи і політичні культури країн Південно-Східної Азії. Вона, зокрема, відзначає, що зазначені особливості все виразніше окреслюються внаслідок прагнення Заходу до домінування в Азії і в усьому світі³. М. Сапронова досліджує основні риси і особливості функціонування політичних систем арабських країн. В. Донцов і Т. Чупиліна аналізують політичні системи монархій Аравійського півострова. І. Кудряшова роздумує про ісламську цивілізаційну домінанту і політичну модернізацію на Близькому і Середньому Сході. Л. Гудошников займається вивченням еволюції політичних інститутів Китаю в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Таким чином, існує значне коло джерел, що створюють яскраву і різноманітну «мозаїку», що складається з різних концепцій і підходів до проблеми динаміки «східно-західного мегациклу».

Аналіз літератури засвідчує, що сьогодні Захід все ще залишається лідером у плані могутності і впливу. Але в той же час мають місце поступові фундаментальні зміни у балансі влади між різними цивілізаціями. Прослідковується тенденція відносного зниження могутності Заходу, який все ще домінуватиме в науці, технічних розробках, модернізації цивільної і військової сфер, але контроль над іншими важливими ресурсами втрачатиметься. Цю сферу усе

більш енергійно братимуть на себе домінуючі держави незахідних цивілізацій.

Могутність Заходу під впливом механізмів глобального перерозподілу сил і ресурсів може бути розсіяно по макрорегіонах між декількома основними цивілізаціями і їх домінуючими державами. Найбільш значне посилення могутності, імовірно, припадатиме на частку східно-азіатських цивілізацій. Проте це слід сприймати як віддалені перспективи. До нинішніх процесів відноситься відродження і зростання культурної упевненості в собі незахідних суспільств, а також відторгнення ними культури Заходу. Це відбувається на тлі посилення кризових процесів у культурі й системі цінностей західних суспільств.

Усе більш привабливим стає досвід індо-буддійської цивілізації. Індуїстський закон карми свідчить, що жоден вчинок, здійснений людиною в її минулому житті, не залишається без наслідків, і кожна її дія, слово і думка можуть виявитися вирішальними для майбутнього земного існування. Тобто принцип свободи людини має тільки один істотний обмежувач – моральність. Усі елементи світу визнаються, по-перше, взаємопов'язаними (перевтілення припускає глибоко інтимну взаємозалежність доль усього живого), і по-друге, самоцінними, такими, що виключають примітивний утилітарний підхід⁴.

На противагу Сходу європейський антропоцентризм орієнтований на самодостатню людину як центр всесвіту, як «міру усіх речей». Антропоцентризм відчужує людину соціальну від решти світу і робить її пануючою над ним. В протилежність йому буддизм, як і ноосферна теорія, виступає за коеволюційну перспективу розвитку органічної системи «світ-суспільство-людина».

Цю ж лінію можна прослідкувати і в даоському вченні. Даосизм – це пошук правильного шляху буття – «дао». Останній пов'язаний з такими принципами, як «цзи-жань»(природність, дотримання законів і ритмів природи) і «у-вей» (утримання від самовпевненого і безвідповідального втручання людини в природний хід речей).

У основі альтернативного Заходіві підходу до проблеми взаємовідносин людини і навколишнього світу знаходиться африканський і латиноамериканський культурні архетипи. Показовий міф про «Чорного Орфея», реконструйований Ж.-П. Сартром, а також теорія «негритюду», яка протиставляє природно-художній, афективний тип особи європейському розсудливо-логічному типу.

Потужним глобальним духовним чинником стає іслам, що звертається до трансцендентних цінностей. Активізуються автохтонні духовні спрямування в пострадянських країнах. Це має відношення і до сучасної України. А отже, формується принципово нове ментальне середовище, що активно впливає на геополітичні процеси в сучасному світі.

Східна політика реформізму (модернізація без вестернізації) виражена в прагненні скомбінувати модернізацію зі збереженням базових цінностей східної культури. Цей шлях сьогодні найбільш популярний серед еліт Сходу. У його рамках на соціальному рівні модернізація посилює військову, економічну і політичну потужність східних суспільств, вселяючи в людей цих суспільств віру в перевагу своєї культури. На індивідуальному рівні модернізація породжує відчуття відчуженості і розпаду традиційних соціальних зв'язків і стосунків, що формує кризу ідентичності. В умовах цієї кризи люди Сходу все більше відторгують західний індивідуалізм і шукають порятунку в своїх традиційних релігіях. Модернізація тим самим посилює традиційні культури і одночасно скорочує відносний вплив Заходу. Основним лейтмотивом такої орієнтації є ідея, яка стверджує, що світ не може бути однополюсним⁵.

В сучасних умовах прослідковується парадоксальна тенденція: глобальна модернізація, ініційована Заходом, нарешті стимулює відродження незахідних культур і підйом незахідних центрів могутності. Це відноситься до відродження ісламу і «ре ісламізації» мусульманських суспільств. У Індії відбувається повернення до цінностей індуїзму і втілення їх у політику і громадське життя. У Східній Азії активно пропагується конфуціанство. У Японії (середина 80-х років ХХ століття) сформувалася ідеологія «нихондзинрон» – теорія про Японію і японців. Лідери говорять про «азіатизацію» своїх країн. У Росії після краху комунізму поновилися боротьба між «західниками» і «слов'янофілами». «Демократичний парадокс» індигенізації виявляється в тому, що спочатку незахідні суспільства засвоюють західні демократичні інститути, потім ці інститути демократичним шляхом приводять до влади національних, антизахідно налаштованих лідерів. Процес індигенізації широко виявляється у трансформації глобальної лінгвістичної політики і у відродженні релігії. Модернізаційні процеси, які сприяють залученню східних суспільств до глобального співтовариства, у поєднанні з дією закону індигенізації другого покоління, призводять до того, що процес глобалізації і модернізації тільки посилює відродження

автохтонних культур і духовних цінностей країн Сходу. А це своєю чергою посилює зворотну дію Сходу на західний світ.

Центральними елементами будь-якої культури є мова і релігія. Зародження універсальної цивілізації супроводжується формуванням універсальної мови і універсальної релігії. Англо-саксонський світ, що претендував на роль універсальної цивілізації, нав'язував англійську мову як універсальну. Проте за останні десятиліття сталося зниження долі людей, що говорять англійською, французькою, німецькою, російською і японською мовами. Дещо знизилася частка носіїв китайського (мандаринського) діалекту. І навпаки, частка використання хінді, малайської, індонезійської, арабської, бенгалі, іспанської, португальської мов збільшується.

На початку ХХІ століття англійська мова, навіть там, де вона продовжує використовуватися, втрачає роль розповсюджувача західної культури. Боротьба з мовами імперії стала одним із способів, за допомогою яких національні еліти визначають свою ідентичність і формують нові управлінські команди. Спостерігаються дві протилежні тенденції в незахідних суспільствах: з одного боку англійська мова все більше використовується на університетському рівні. Знання англійської відкриває можливість зарубіжної кар'єри для випускників. З іншого боку, в незахідних країнах наростає соціальний і політичний тиск «знизу», що змушує еліту все більше використовувати місцеві мови. Володіння ними відкриває шлях до політичної кар'єри у нових незалежних країнах.

Аналогічні тенденції можна побачити і в релігійних практиках світу. За останні декілька десятиліть ХХ століття іслам і християнство значно збільшили число своїх прибічників у Африці. Зрушення у бік християнства (католицизм і протестантизм) сталося в Південній Кореї. Проте вплив ісламу росте набагато швидше в порівнянні з іншими релігіями. Поширення ісламу відбувається двома шляхами: по-перше, за рахунок звернення іновірців і, по-друге, за рахунок розширеного відтворення власного бурхливо зростаючого населення. «Реванш Бога» стає повсюдним. Багато європейських інтелектуалів виступають за «Друге хрещення Європи», а молоді мусульманські інтелектуали закликають не «осучаснити іслам», а «ісламізувати сучасність». У ряді релігійних напрямів виникли фундаменталістські рухи, що закликають до рішучого очищення релігійних доктрин та інститутів, до зміни індивідуальної, соціальної і політичної поведінки відповідно до священних релігійних догматів. Услід за секуляризацією зразка ХХ століття йде «десекуляризація світу» зразка ХХІ століття, що стимулює процес переходу світу від

однополярності до стану поліцивілізаційності. Західні ідеології усе помітніше слабшають і все більше посилюється вплив східних релігій. Глобальна політична історія і соціокультурне життя усе більше трансформуються під впливом «східного чинника».

Однією з найбільш важливих подій у світі з другої половини ХХ століття став економічний бум Східної Азії. Цей процес почався в Японії в 1950-х роках. Потім поширився на «чотириох тигрів» (Гонконг, Тайвань, Південну Корею, Сінгапур). Наступна хвиля модернізації охопила Китай, Малайзію, Таїланд, Індонезію. Зараз прискорено модернізуються Індія, Філіппіни, В'єтнам. Усе це складає різкий контраст з помірним розвитком економіки в Європі й Америці та застоєм, що охопив велику частину світу. Добробут все менше ототожнюється із Заходом, і все більше – зі Сходом.

У соціокультурному плані проявляються чотири головні аспекти:

По-перше, упевненість в тому, що в Східній Азії і далі триватиме бурхливе економічне зростання, яке забезпечить економічну перевагу Сходу над Заходом. Захід нестримно втрачатиме можливість примушувати країни Азії наслідувати західні стандарти у сфері прав людини та інших цінностей.

По-друге, азіати вважають, що їхній економічний успіх багато в чому пояснюється перевагою азійської культури над «занепадаючою» західною культурою. Цінності східної культури – порядок, дисципліна, сімейна згуртованість, працьовитість, колективізм, відповідальність – протиставляються самовпевненості, неробству, індивідуалізму, злочинності, недбалій освіті, неповазі до влади, властивим сучасному західному способу життя.

По-третє, жителі Східної Азії визнають відмінності між азійськими країнами, але водночас підкреслюють і їх спільність. Загальною їх лінією є конфуціанська система цінностей. З ними тісно пов'язане відкидання індивідуалізму, панування «м'якого» авторитаризму, сполученого з обмеженими формами демократії.

По-четверте, жителі Східної Азії розглядають азійський розвиток і азійські цінності як зразки, яким повинні слідувати інші незахідні суспільства у своїх спробах наздогнати Захід. Вони рекомендують і Заходу прийняти ці цінності для самооновлення.

На відміну від макрорегіону Східної Азії в ісламському макрорегіоні домінує передусім не економічний, а релігійний чинник. Головне гасло мусульманського співтовариства: «іслам – ось вирішення всього»⁶. Виділяються три основні аспекти соціально-політичного підйому ісламу: 1) ісламські народні виступи, що кидають

виклик світській або «недостатньо ісламській» державі; 2) іслам, як інструмент державної політики в цілях легітимізації влади і консолідації суспільства; 3) іслам як спосіб самоідентифікації груп у масштабі глобальних політичних стосунків.

Сучасне ісламське відродження складається з чотирьох основних фаз: а) прийняття ісламським світом західного модерну; б) відкидання західної культури; в) заглиблення в іслам; г) затвердження ісламу як єдино вірного орієнтиру в сучасному світі. Ісламське відродження торкнулося більшості аспектів громадського і політичного життя в мусульманських країнах і у сфері міжнародних відносин.

Ісламізація відбувається спочатку в культурному плані, потім переходить на соціальну і політичну сфери. Центральний елемент ісламізації – розвиток ісламських громадських організацій і поглинання раніше існуючих організацій ісламістськими групами. Ісламське «громадянське суспільство» часто дублює і навіть перевершує світське співтовариство, замінюючи собою діяльність його слабких інститутів. Тобто йдеться про утвердження підходу, згідно якого національна ідентичність наділена здатністю подолати всі існуючі проблеми⁷.

Активісти ісламського відродження виходять з мусульманського релігійно-філософського принципу: «людина не існує заради самої себе. Вона є інструментом Провидіння». Така філософія багато в чому визначає як творчу ефективність ісламського «громадянського суспільства», так і руйнівну ефективність ісламського тероризму.

До основних соціальних чинників сучасного ісламського відродження можна віднести наступні.

1. Чинник студентства й інтелігенції. Ісламізація розпочинається зі встановлення фундаменталістського контролю над студентськими союзами і іншими молодіжними організаціями, потім охоплює університети, включаючи технічні інститути, інженерні і природничо-наукові факультети. Збільшується частка студентів, які здобувають освіту рідною мовою і тому легше сприймають ідеї ісламу. Ісламісти розширюють позиції і серед жінок.

2. Чинник представників середнього класу (купців, торговців, дрібних підприємців, ринкових реалізаторів) – масових активістів ісламістських рухів. Вони відіграли вирішальну роль у цілому ряді революційних подій, включаючи «арабську весну». Збільшується сучасний сектор середнього класу (лікарі, адвокати, інженери, вчені, вчителі, державні службовці).

3. Чинник міських маргіналів, які нещодавно переїхали в міста. Стрімкі темпи зростання міського населення, скупченість «нових

городян» в депресивних районах різко радикалізували соціальну обстановку. За цих умов мало не єдиним джерелом, з якого мігранти отримують соціальну і моральну допомогу, є ісламські організації, що цей чинник використовують з власною метою.

До 1980–1990-х років ісламістські рухи стали переважаючими серед опозиційних рухів у мусульманських країнах. Їх сила – наслідок слабкості традиційних джерел політичної опозиції. Різке зростання грамотності в арабських країнах, розрив між грамотним молодим поколінням і безграмотним старшим, зростаюче «неспівпадіння знань і влади» вносить напруженість в ісламські політичні системи і викликає конфлікти всередині ісламського світу. Відбувається зміна демографічного балансу між мусульманами і місцевим населенням у Франції, Росії, на Балканах, в Греції, Італії, Іспанії, інших країнах Європи і Північної Америки. Усі ці чинники висувають ісламський світ в розряд регіону з високою інтенсивністю революційних настроїв.

Склалися два основні напрями ісламського фундаменталізму. Прибічники одного напрямку закликають до повної ізоляції від Заходу. Інший напрям стоїть за відродження того ісламу, який дозволив середньовічному Сходу випереджати Європу часів хрестових походів. Ісламський фундаменталізм прагне привести норми громадського і особистого життя у відповідність з приписами Корану і шариату. У області економіки він націлений на особливий шлях розвитку, обумовлений шариатськими нормами володіння власністю, приписами Корану відносно торгівлі, фінансів і заборони на лихварство. Як політична ідеологія він спирається на антикапіталістично налаштовані прошарки суспільства, які постраждали від вестернізації.

Після військової поразки в Афганістані лідери екстремістського крила політичного ісламу сконцентрувалися в Палестині. Там був розгорнутий джихад з кінцевою метою – знищити Ізраїль, що спирається на власну історико-ідеологічну версію близькосхідного процесу. Ісламський екстремізм експлуатує традиційні для Сходу відданість сім'ї і занижену оцінку людського життя. Шахід (самовбивця-терорист) підноситься як лицар ісламу, що гине за віру. У світі діє велика мережа ісламських радикальних угруповань, таких, як «Брати-мусульмани». «Аль-каїда». «Хамас», «Хезболлах», «Ісламський джихад», «Джама Ісламійя» та ін.

Основні ідеологічні принципи радикальних ісламістів: а) лояльність по відношенню до транснаціональної «умме» й ісламська

солідарність; б) священне право – розгортати джихад всюди для допомоги побратимам-мусульманам, не визнаючи національних меж; в) релігійний обов'язок ісламських сил у світській мусульманській державі – захоплення влади шляхом організованого насильства в цілях подальшого встановлення диктатури шаріату; г) заперечення багатопартійної демократії як несумісної з ісламською політикою; д) ідеологічний і фізичний терор як зброя для нав'язування політичної волі ісламістів у немусульманських країнах.

Проте принципи радикального ісламізму не мають підтримки у багатьох духовних осіб ісламського світу. Багато радикальних організацій заборонені, або оголошені поза законом в країнах Заходу. Існує колізія: те, що на Сході розцінюється як національно-визвольний рух, у західному світі нерідко сприймається як тероризм.

Таким чином, можна зробити висновок, що світова історія охоплена взаємодією і взаємним опонуванням цивілізацій Заходу і Сходу, де ініціатива періодично перехоплюється то одним, то іншим учасником глобального історичного мегациклу. На початку ХХІ століття модернізація посилює традиційні культури і одночасно скорочує відносний вплив Заходу. В сучасному світі посилюється тяга до трансцендентних цінностей, формується принципово нове ментальне середовище, в якому знижується вплив західних ідеологій і посилюється вплив східних релігій. Можна припустити, що в умовах глобалізації економічне зростання в Східній Азії активно трансформуватиме світопорядок із західною домінантою у бік зростання мусульманського впливу й відродження економічної могутності й культурно-релігійного впливу східних суспільств. Підсумком історичного протиборства Сходу і Заходу в історичній перспективі може стати утвердження принципу рівноправного діалогу культур. До цього усіх учасників історичного процесу підштовхує необхідність вирішення загальних глобальних проблем, вироблення «симбіотичної» (конвергентної) формули співіснування.

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. ; пер. с англ. Т.Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с. 2. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / Панарин А.С. – М. : Алгоритм, 2003. – 560 с. 3. Ефимова Л.М. Особенности политической культуры современного Востока / Л.М. Ефимова // Политические системы и политические культуры Востока. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – С. 135. 4. Армстронг К. Будда / Армстронг К. ; [пер. с англ.]. – М. : Альпина, 2008. – С. 7. 5. Громов М.Н. Многофакторность и многовекторность цивилизационного развития / Громов М.Н. // Восточнохристианская цивилизация и проблемы межрегионального взаимодействия. – М. : ИФРАН, 2004. – С. 58. 6. Джемаль Г. Освобождение

ислама / Джемаль Г. – М. : Умма, 2004. – 413 с. 7. Саїд Е. Гуманізм і демократична критика / Саїд Е. ; пер. з англ. Артема Чапая. – К. : Медуза, 2014. – С. 58.

Dzenadia Raid. Cultural and civilizational differences between Western and Eastern societies

Discusses the cultural and civilizational differences between Western and Eastern societies, which at the turn of the XX-XXI centuries. A political analysis of the impact of the global modernization processes in the revival of Eastern cultures and socio-political acceptance of the East. Traced the cause and effect of conflict between the values of East and West in their socio-political aspect of the crisis. Shows the process of the transformation of one pole of the world in the polycivilization system, in which the increasingly active role played by the East Asian process of self-affirmation and the Islamic Renaissance.

Intercivilizational relations at the beginning of the XXI century characterized by significant cultural and civilizational differences between western and eastern societies. The adequacy of the policies of different countries and, quite naturally, the political course of modern Ukraine depends largely on a systematic and adequate theoretical understanding of this issue. The formation of social consciousness in Ukrainian society that is under the active influence of cultures of East and West also depend on this process.

Studying the processes that influence on the changing of the powers' balance between East and West, the fluctuations of civilizational progress at the end of the XX - beginning of XXI centuries, matching value systems of eastern and western civilizations, analyzing the paradoxical combination of global modernization and eastern indigenization (returning to traditional cultural values), we thereby help for solving important task – formation of a global climate of mutual understanding and tolerance. In this aspect special attention should be paid to depth analysis of the modern political Islam as one of the most dynamic and radical ideological and political trends of our time, which tends to alternative vision of global processes and their own Islamic globalization project. The relevance is the analysis of the unipolar world transformation in a complex, politically conflict polycivilization system, in which modern states will form their foreign policy.

Based on this, the discovering the objective and subjective factors which influence on the changing in content and nature of the political process is a perspective direction of scientific research. This direction stated the purpose of this article to explore the powers' balance between East and West in the end of XX - beginning of XXI centuries in cultural and civilizational context. For the purpose of this research, the author focuses on the following tasks: political analysis of the influence mechanisms of the global modernization on the revival of Eastern cultures and socio-political assertiveness of the East; comparing the values of East and West in terms of their socio-political use in crisis situations; discovering factors of the unipolar world transformation to polycivilization system in which an increasingly active role played by East Asian Islamic revival and assertiveness; understanding of dialectics "call and response" in the amplitude of action East-West megacycle.

Key words: *global modernization, polycivilization system, intercivilization relationships, Islamic revival, Islamic fundamentalism.*

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Тімашова В.М.</i> Методологія понятійної інтерпретації сфери політичного життя як пізнавального феномена	3
<i>Лясота Л.І.</i> Легітимність політичної влади в сучасній Україні: теоретичні аспекти практичних проблем	12

Розділ 2. Порівняльна політологія

<i>Рудик А.О.</i> Особливості інституту політичної відповідальності глави держави в деяких парламентарних республіках	24
---	----

Розділ 3. Етнополітологія та конфліктологія

<i>Співак В.М.</i> Етнополітичні процеси в умовах глобальних трансформацій: стан та перспективи розвитку	36
<i>Вітман К.М.</i> Парадокси сепаратизму на європейському просторі	46
<i>Пильгун Н.В., Іванець А.В.</i> Особенности перебування українських емігрантов в Бразилії	57
<i>Асланов С.А.</i> Витоки етнополітичної стабільності у політичних трактатах античності	73
<i>Хайтам Ніамах Рахім.</i> Медіадискурс та суспільна думка в США стосовно ісламу і мусульман на початку ХХІ ст.	84
<i>Прибегін І.С.</i> Перспективи секулярної єврейської ідентичності в Ізраїлі	92

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Логущенко І.М.</i> Соціальна відповідальність влади як чинник стійкості політичної системи	100
<i>Мироненко В.П.</i> Особливості коаліційних угод 2006–2014 років в Україні	109
<i>Колох В.В.</i> Самоврядні підвалини української державності	119
<i>Гербут І.А.</i> Вибірчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та електорату	129
<i>Співак М.В.</i> Формування механізму соціального партнерства у контексті політики здоров'язбереження	143

Розділ 5. Прикладна політологія

<i>Денисюк С.Г., Кавка В.В.</i> Політичний успіх: чинники, критерії та оцінки	155
<i>Жиган Д.Ф.</i> Зарубіжний досвід правового регулювання політичних технологій як елемента виборчого процесу	164
<i>Неприцька Т.І.</i> Медіа-моделювання політичного процесу під час президентських виборів у США у 2008 році	174
<i>Грицяк Д.І., Богиня Т.Ю.</i> Соціальні мережі як сучасний канал пропаганди	184
<i>Ахмед Раїд Дженадія.</i> Культурно-цивілізаційні розбіжності між західними і східними суспільствами	195

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 67

Науковий редактор *І.О. Кресіна*

Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 31.03.2015. Формат 60 × 84/16.

Обл.-вид. арк. 13,1. Ум. друк. арк. 12,8. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”

01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а

Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004

Тел./факс (044) 278-02-23

E-mail: yurdumka@ukr.net

www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»

03115, м. Київ, вул. Львівська, 23

Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013

Тел. (044) 424-40-69

До відома авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у виданнях Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися в якості авторів. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявленні помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- автори, які не мають наукового ступеня, повинні подати рецензію наукового керівника або витяг з протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті і не була згадана автором.

Редакція